ΥΠΑΡΧΩ

ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΙΔΗΣ

ΜΙΛΑΕΙ ΣΤΟΝ
ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟ

«ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ» - Α. Α. ΛΙΒΑΝΗ

ΥΠΑΡΧΩ

Ο ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΙΔΗΣ

μιλάει στον

ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟ

ΥΠΑΡΧΩ

«ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ»
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ
ΑΘΗΝΑ 2000

Σειρά: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
ΕΡΓΑ ΒΑΣΙΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ Νο 23
Τίτλος: ΥΠΑΡΧΩ
Συγγραφέας: ΒΑΣΙΛΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΛΙΒΑΝΗ ΑΒΕ – «ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ»
Σόλωνος 96, 98 – 106 80 Αθήνα. Τηλ.: 3600398, Fax: 3617791
http://www.livanis.gr/

ISBN 960-14-0283-7

Στη Βάσω και στη Βάσω

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ηταν καλοκαιρι του '80 ή του '81, είκοσι χρόνια πριν, όταν ανεβήκαμε με τον Στέλιο Καζαντζίδη και τη Βάσω, τη γυναίκα του (παντρεύτηκαν στην εκκλησία ένα χρόνο αργότερα), στο νησί μου, τη Θάσο, κι εκεί ο Στέλιος ήταν πανευτυχής, γιατί μαζί με τους κατοίκους του νησιού, που τον αγαπούσαν, βρήκε και στις θάλασσές του άφθονα ψάρια που σπεύδαν να αγκιστρωθούν στο τσαπαρί του, σαν να έψαχναν και αυτά, τα άφωνα, τη μεγάλη φωνή.

Πρωί και απόγευμα, σούρουπο, βγαίναμε για ψάρεμα με τη βάρκα του Αντώνη και τα μεσημέρια, κάτω από τα πεύκα, καθόμασταν οι δυο μας μπροστά σ' ένα μαγνητοφωνάκι και μιλούσαμε. Γεμίσαμε έτσι κάπου είκοσι κασέτες της μιάμισης ώρας. Όταν μετά από χρόνια ζήτησα από μια φίλη μας να τις απομαγνητοφωνήσει, βρέθηκε πως από τις είκοσι κασέτες λείπαν οι εφτά. Είχαν καεί στη μεγάλη πυρκαγιά της Θάσου το '85.

Έκανα φωτοαντίγραφα τα σωζόμενα απομαγνητοφωνημένα χειρόγραφα, για να μη χαθούνε και αυτά, και φέτος επιτέλους αποφάσισα να τα κοιτάξω.

Αφαιρώντας τις ερωτήσεις μου για να τον προκαλέσω να μου μιλήσει, κράτησα μόνο τις απαντήσεις-αφηγήσεις του Στέλιου, προσπαθώντας να είμαι πιστός όσο γίνεται στη δική του έκφραση, με την πλούσια ενδοχώρα του δικού του λεξιλογίου. Καμία προσαρμογή δεν έγινε σε όσα μου είχε πει τότε σε σχέση με τα όσα ακολούθησαν την εικοσαετία που πέρασε από την καταγραφή τους. Έτσι η μαρτυρία αυτή του μεγάλου μας τραγουδιστή βρίσκεται τώρα στα χέρια του αναγνώστη όπως μου την εμπιστεύτηκε το καλοκαίρι εκείνο του '80 ή του '81 στη Θάσο πριν από την πυρκαγιά.

Παρίσι, Μάιος 2000

1

ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ ΜΟΥ ήταν χτίστης το επάγγελμα. Όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος του '40 ήμουν εννιά χρονών. Ζούσαμε στη Νέα Ιωνία. Θυμάμαι τα γερμανικά στρατεύματα όταν μπήκανε στην Αθήνα. Πριν μπούνε οι Γερμανοί θυμάμαι τους βομβαρδισμούς, τα καταφύγια, τις σειρήνες. Στη συνέχεια την πείνα. Οι γονείς μου βγαίναν τότε έξω στα γύρω χωριά και ανταλλάζαν πράγματα που αγοράζαν ή που πουλούσαν απ' την προίκα της μαμάς με σιτηρά, με καλαμπόκια και τέτοια.

Φύγαμε απ' την Αθήνα και πήγαμε στα Πλατανάκια, ένα ακριτικό χωριό, στους πρόποδες του Μπέλες. Εκεί ήταν μερικοί απ' το συγγενολόι του πατέρα μου. Μείναμε εκεί κάπου δυο χρόνια και μετά κατεβήκαμε σε ένα άλλο χωριό κοντά στο Κιλκίς, στις Μουριές. Στο χωριό του

περιβόητου Παπαδόπουλου, του Κώστα. Τότε συνεργάτη των Γερμανών. Ο ίδιος που χτύπησε αργότερα μ' ένα ποτήρι τον Γρηγόρη Λαμπράκη στη Βουλή.

Κατοχικά χρόνια. Ο πατέρας ψευτοδούλευε. Μαζί με πέντ' έξι άλλους χτιστάδες πηγαίναν στα γύρω χωριά και φτιάχναν μερεμέτια, γυρίζαν το Σαββατοκύριακο. Μέναμε σ' ένα δωματιάκι στο σπίτι ενός θείου μου. Στη συνέχεια μας δώσανε κάτι χωραφάκια και αρχίσαμε να τα παλεύουμε με τον πατέρα. Ο πατέρας μου ήταν αριστερός. Είχε ιδέες αριστερές, βέβαια δεν είχε δράση, αλλά μόλις του δόθηκε η ευκαιρία στο χωριό έμπλεξε. Είχε γίνει πρόεδρος της ΕΤΑ (Εθνικής Τροφοδότησης Ανταρτών). Μαζί με τη μητέρα μου μάζευαν από διάφορα σπίτια που είχαν δυνατότητα να δώσουν κάνα κιλό σιτάρι ή κάποια αβγά ή ένα κομμάτι βούτυρο και τα διένειμαν σε οικογένειες που δεν είχαν. Όχι στους αντάρτες, γιατί οι αντάρτες ήδη είχαν κατέβει απ' τα βουνά και ήταν μες στο χωριό.

Ο πατέρας μου φύλαγε σκοπιές με όπλο σε διάφορα σημεία του χωριού. Ένα βράδυ που φύλαγε σκοπός ήρθαν και του παραδόθηκαν τρία ανίψια του. Ήταν πρώτων ή δεύτερων ξαδέρφων του παιδιά. Των οποίων οι μπαμπάδες ήταν στο αρχηγείο του Κώστα του Παπαδόπουλου. Με τους Γερμανοτσολιάδες. Τα παιδιά είχαν στο ενεργητικό τους πολλά, μα πάρα πολλά εγκλήματα. Εί-

χαν καταστρέψει πολλές κοπέλες. Λεγόταν ότι μάθαιναν σημάδι πάνω σε ανθρώπινα κορμιά. Πάνω απ' τα άλογα βάζαν σημάδι ποιος θα σκοτώσει καλύτερα.

Του λένε: «Θείε, θα μας κατεβάσεις στο χωριό». «Ακούστε να δείτε», τους λέει ο πατέρας μου, «στο χωριό έχει μαθευτεί το κακό που έχετε κάνει και περιμένουν πώς και πώς να σας πιάσουν για να σας εκδικηθούν. Εγώ δεν μπορώ να είμαι αυτός που θα σας παραδώσει». Του λένε: «Προκειμένου να πεθάνουμε μες στα βουνά σαν τα άγρια θηρία, καλύτερα να μας σκοτώσουνε».

Δεν τους πήρε μαζί του ο πατέρας μου. Αυτοί όμως τον ακολουθήσανε. Φτάσαν στο χωριό και οι κοπέλες που μένανε στο σχολείο και στην εκκλησία, καμιά εικοσαριά, τους λιντσάρανε. Πέσαν κι οι άντρες στην πλατεία του χωριού και τους κόβανε κομματάκια. Πεθάναν και οι τρεις. Το τέταρτο ανίψι του κατάφερε και το γλίτωσε ο πατέρας μου απ' την εκτέλεση. Τον είχαν δέσει στη μέση της πλατείας, μετά την απόφαση του λαϊκού δικαστηρίου. «Να στηθώ εγώ», τους λέει. «Αυτός έχει πέντε ορφανά να προστατέψει. Ανάμεσά τους και δύο μωρά. Το ένα ακόμα βυζαίνει». Κατάφερε και το γλίτωσε το παιδί, που δεν πρέπει να ήταν παραπάνω από δεκαοχτώ χρονών. Ο πατέρας του ήταν ο νονός του πατέρα μου και η κουτσή μάνα του η νονά.

Όταν γυρίσαν τα πράγματα και ήρθαν πάλι στην ε-

ξουσία αυτοί, η πρώτη δουλειά των πατεράδων των παιδιών που εκτελεστήκαν ήταν να 'ρθουν και να πιάσουν τον πατέρα μου και να του ζητήσουν εξηγήσεις, γιατί τάχα αυτός κατέβασε τα παιδιά τους απ' το βουνό και τα παρέδωσε στους αντάρτες. Του ρίξαν ένα ξύλο, που ταίρι του δεν πρέπει να υπάρχει στον κόσμο. Ούτε στην ΕΣΑ δε χτυπάγαν έτσι. Μ' ένα σιδερένιο μπαστούνι τον σκότωσαν, στην κυριολεξία. Τον είχαν μελανιάσει, αιμορραγούσε. Τότε ήρθε η νονά του η κουτσή, της οποίας το παιδί το είχε γλιτώσει, μια αντρογυναίκα, θηρίο πράμα, και αγκαλιά τον πήρε σβάρνα και τον έκρυψε στο σπίτι της. Έμεινε εκεί πολλές ώρες, για να μην ξανάρθουν οι Γερμανοτσολιάδες και τον αποτελειώσουν.

Την άλλη μέρα η νονά έζεψε το κάρο της, βάλαμε πάνω όλο μας το βιος, κάποια τσουβάλια αλεύρι, κάτι πραματάκια που είχαμε, και φύγαμε για το Κιλκίς. Ο πατέρας μου υπέφερε απ' το έλκος που τον βασάνιζε πολλά χρόνια. Στο δρόμο να τοι πάλι οι καβαλάρηδες, γιατί πάντα με άλογα κυκλοφορούσαν. Ο μπαμπάς αιμορραγούσε. Ξαπλωμένος καθώς ήταν μέσα στα πρόχειρα πράγματα που είχαμε στο κάρο, τον σήκωσαν και τον πήγανε στο δάσος. Τότε η μητέρα μου έπαθε σοκ. Ήταν και έγκυος στον Στάθη. Πάλι η νονά μου τα κατάφερε και τον ξαναπήρε απ' τα χέρια τους. Συνεχίσαμε το ταξίδι. Φτάσαμε στο Κιλκίς. Εκεί ο πατέρας μου θυμήθηκε ότι ξε-

χάσαμε ένα παλτό που το φύλαγε σαν τα μάτια του. Ήταν το «παλτό της Κυριακής». Και λέει στη μάνα μου: «Ξεχάσαμε το παλτό κι ένα σακί φασόλια». Απαντάει αυτή: «Τι να γίνει, πάνε τώρα αυτά». Με ρώτησε ο πατέρας μου αν μπορούσα να γυρίσω πίσω στο χωριό, στις Μουριές, να τα φέρω.

Καβαλάω ένα αυτοκίνητο της UNRA. Με το 'να πόδι έξω, κράταγα την αλυσίδα με το χέρι να μην πέσω και έκανα μια διαδρομή γύρω στις εφτά ώρες. Εν πάση περιπτώσει, βρήκα τα πράγματα, τα φορτώθηκα, κατεβαίνω στο σταθμό, δεν είχα εισιτήριο να γυρίσω, μπήκα όμως σ' ένα γκαζοζέν. Όταν ήρθε ο ελεγκτής για το εισιτήριο, του λέω: «Δεν έχω λεφτά. Στο Κιλκίς είναι οι γονείς μου, αυτοί θα σας πληρώσουν». Ο εισπράκτορας ήταν έτοιμος να με κατεβάσει διά της βίας. Πετάχτηκε τότε μια κοπέλα, που είχε μέσα σ' ένα σακί έξι εφτά γουρουνάκια· τα πήγαινε προφανώς στην αγορά να τα πουλήσει. Και λέει του εισπράκτορα: «Συμβιβάζεσαι μ' ένα γουρουνάκι για να αφήσεις το παιδί να επιστρέψει;» Τα βρήκανε, φαίνεται. Φτάνω στο Κιλκίς, το γκαζοζέν από κει πήγαινε για τη Θεσσαλονίκη. Πάω στο καφενείο, εκεί που είχα αφήσει τους γονείς μου, ψάχνω να τους βρω, δεν υπάρχουν. Μου λέει ο καφετζής: «Ένα αυτοκίνητο της UNRA τούς πήρε όλους τους πρόσφυγες που ήταν εδώ μαζεμένοι». (Στη Θεσσαλονίκη περίμενε το «Κορινθία», ένα

πλοίο που πήραμε σε αντικατάσταση του «Έλλη» που μας είχαν βουλιάξει οι Ιταλοί. Το «υπερωκεάνιο» αυτό μάζευε όλους τους πρόσφυγες της Βόρειας Ελλάδας.) Μου λέει ο καφετζής: «Θα πας να ρωτήσεις πού φορτώνει το καράβι. Θα το βρεις. Τρέχα να το προλάβεις». Μα πώς θα πήγαινα ως τη Σαλονίκη; Τότε η ίδια κοπέλα του γκαζοζέν έδωσε ένα ακόμα γουρουνάκι στον εισπράκτορα. Και κλείστηκε η συμφωνία. Με δυο γουρούνια, δηλαδή, ταξίδεψα Μουριές – Κιλκίς – Θεσσαλονίκη. «Πώς θα σου επιστρέψω αυτά που πλήρωσες;» «Δεν πειράζει», μου λέει, «ανθρώπινα είναι αυτά».

Έφτασα νύχτα στη Θεσσαλονίκη. Είμαστε στα 1945. Κι άλλες φορές πριν από την Κατοχή είχα περάσει από κει καθ' οδόν για το σόι του πατέρα μου. Δεν τη θυμόμουν και τώρα με τη μυρωδιά έψαχνα να βρω κατά πού έπεφτε η θάλασσα. Ρωτούσα ανθρώπους πώς μπορούσα να φτάσω ως εκεί. Νόμιζα ότι όλη η θάλασσα είναι το καράβι αυτό που φορτώνει ανθρώπους. Ήμουν κουρασμένος και φορτωμένος με το σακί τα φασόλια και το παλτό. Πτώμα στην κούραση. Εκεί που είναι το καφενείο «Ποσειδώνας», λίγο πιο κάτω από κει που βρίσκεται τώρα η Ολυμπιακή, στη γωνία είχε ένα περίπτερο και πίσω απ' το περίπτερο κάτι παράθυρα που ήταν χωνευτά σ' ένα φαρδύ περβάζι. Εκεί χώθηκα, έβαλα το παλτό και το τσουβαλάκι για μαξιλάρι κι έπεσα να κοιμηθώ. Περί-

μενα να ξημερώσει για να βρω, με το φως της μέρας, τους γονείς μου. Με ξύπνησε ένα κοριτσάκι. Φώναζε τον μπαμπά του να 'ρθει να με δει. Γύριζαν, φαίνεται, από κάποιο γλέντι. Με ρωτάν ποιος είμαι, από πού είμαι και τα λοιπά. Ο μπαμπάς δε θυμάμαι τι βαθμό ακριβώς είχε, ήταν πάντως αξιωματούχος του ναυτικού. Μου πρότειναν ν' ανέβω πάνω στο σπίτι τους να κοιμηθώ. Αρνήθηκα στην αρχή, αλλά η μικρούλα επέμενε.

«Έλα στο σπίτι μας απάνω, γιατί να κοιμηθείς εδώ;» μου έλεγε. Δεν ανέβηκα. Το πρωί μού φέραν ένα γάλα και το ήπια. Ο αξιωματικός μ' έστειλε να του πάρω εφημερίδες και τσιγάρα απ' το περίπτερο της γωνίας. Εκεί, στο περίπτερο, βρήκα τους γονείς μου. Ο πατέρας μου ξαπλωμένος πάντα, η μητέρα μου έτρεχε στην αγορά να του βρει πάγο για να σταματήσει την αιμορραγία. Μ' αγκάλιασε. Ανεβήκαμε στο σπίτι του αξιωματικού, τους ευχαριστήσαμε και στη συνέχεια έπρεπε να φορτώσουμε τα πράγματα πάνω στο «Κορινθία». Το τσουβάλι με το αλεύρι ήτανε πολύ βαρύ. Ογδοντάρι και πάνω. Μιλάμε για οκάδες. Εγώ τότε πρέπει να 'μουνα δεκατεσσάρων χρονών παιδί. Το 'φερα βόλτα μέχρις ενός σημείου, αλλά κάπου σκάλωσε στη σκάλα κι οι γάντζοι το τρύπησαν. Ζήτημα αν προλάβαμε δυο τρία κιλά. Όλο το άλλο χύθηκε στη θάλασσα, που είχε ασπρίσει. Ο πατέρας μου έκλαιγε. «Πώς θα περάσουμε μέχρι να βγάλουμε δελτίο;»

Η Θεσσαλονίκη, εκείνο τον καιρό, ήταν γεμάτη αραπάδες με σαρίκια. Εντέλει μπήκαμε στο «Κορινθία». Δυο μέρες κράτησε το ταξίδι, στο κατάστρωμα. Ούτε θυμάμαι πώς βρεθήκαμε στο σπίτι μας στη Νέα Ιωνία, πώς κουβαλήσαμε τα πράγματα, τα λίγα που είχαμε.

Την άλλη μέρα ο πατέρας έπρεπε να πάει να φροντίσει να βγάλουμε δελτία για να μπορούμε να φάμε. Με πήρε, θυμάμαι, μαζί του και με πήγε στα γραφεία του *Ριζοσπάστη*. Εκεί του είχαν υποσχεθεί ότι θα του βγάζανε δελτία. Τα εδικαιούμεθα, εξάλλου, ως πρόσφυγες που ήμασταν. Αλλά αυτά αργούσαν, ως συνήθως.

Τότε μ' έστειλε σ' έναν ξάδερφό του στα Μελίσσια. Από κει που κουβάλαγα ξύλα στην Κατοχή μ' ένα καροτσάκι και τα πουλούσαμε στη Νέα Ιωνία. Ο ξάδερφος είχε κάτι στρέμματα με αμπέλια. Ήμουν ψόφιος στην κούραση, αλλά πριν κοιμηθώ έκανα μια βόλτα μες στο αμπέλι. Είχα μανία με τα πουλιά. Τότε κυνηγούσα πουλιά. Κατόπι έπεσα για ύπνο.

Κατά τις τέσσερις το πρωί με σηκώνει ένας μαυροσκούφης απ' τ' αφτί. Με ρωτάει πού είναι ο Κώστας. Λέω: «Δεν ξέρω κανέναν Κώστα». Λέει: «Ο Κώστας, ο μεγάλος σου ξάδερφος, που σ' έστειλε εδώ για σύνδεσμο». Κάνανε μπλόκο εκείνο το βράδυ για να πιάσουνε τον Κώστα, που ήταν οργανωμένος. Ο θείος μου είχε δύο παιδιά. Ο Κώστας ήταν ο μεγάλος. Η συμμορία των μαυροσκού-

φηδων ήταν καμιά δεκαριά άτομα. Στ' αμπέλι πρόσεξαν τις πατημασιές μου με τα άρβυλα και νόμιζαν ότι ήταν του Κώστα. Τους λέω: «Είναι οι δικές μου οι πατημασιές. Χτες ήρθαμε απ' τη Μακεδονία». Τίποτα. Αρχίζει και πέφτει η αγία ράβδος. Το ξύλο. Να τους πω πού είναι ο Κώστας. Να κλαίει ο θείος μου και να τους λέει: «Δεν έχει σχέση το παιδί με το γιο μου. Είναι ανίψι μου. Μόλις ήρθε με τους δικούς του απ' το χωριό. Δεν έχουν βγάλει δελτία ακόμα». Αυτοί δεν καταλάβαιναν τίποτα. Ξύλο. Τίποτα. Ξύλο.

Το θείο μου, όχι, δεν τον πειράξαν, τον αγρίεψαν μόνο. Γιατί ήταν ανάπηρος. Αλλά δε θυμάμαι καλά. Μπορεί να τον χτύπησαν κιόλα. Εν πάση περιπτώσει, με βάζουνε μπροστά και δέρνοντάς με από τα Μελίσσια με πήγανε στην Κηφισιά. Στο δρόμο με κάνανε τουλούμι στο ξύλο και με τα κοντάκια των όπλων με χτυπάγανε. Με κλείσανε σ' ένα μπουντρούμι στη Χωροφυλακή Κηφισιάς. «Το πρωί», μου λένε, «θα πεις στον κύριο διοικητή το παραμύθι». Πήγε η ώρα οχτώ, πήγε εννιά, περίμενα να 'ρθει ο κύριος διοικητής, να με φωνάξουν απάνω, τίποτα. Απόγεμα, βράδιασε, τίποτα. Ούτε που πλησίασε κανείς την πόρτα. Την άλλη μέρα το πρωί μπαίνει μέσα ένας χωροφύλακας: «Θα μας πεις εντέλει τι έγινε;» μου λέει. «Πού είναι ο ξάδερφός σου ο Κώστας;» «Δεν ξέρω τίποτα. Έχω να τον δω πολλά χρόνια. Ήμασταν στο Κιλ-

κίς. Γυρίσαμε προχτές». Μ' αρχίζει στο ξύλο. Βάναυσο, πολύ ξύλο. Νταούλι μ' έκανε, μπαλόνι στην κυριολεξία. Τρεις μέρες κράτησε αυτό το μαρτύριο. Μαυροσκούφηδες. Πρασινοσκούφηδες – λοκατζήδες. Δεν υπήρχαν πλέον άλλα σημεία να με χτυπήσουν. Μούγκριζα. Παρακάλεσα ένα χωροφύλακα να ειδοποιήσει τους γονείς μου. Να μάθουν τουλάχιστον πού είμαι. «Καλά, καλά», μου λέει, «αυτό είναι δική μας δουλειά». Έξω απ' το φυλάκιο ένα παιδί πουλούσε κατσαρόλες. Έπεσε και το σύρμα έσπασε. Ο σκοπός τον ρώτησε αν είχε άδεια για να κάνει αυτή τη δουλειά. Προφανώς το παιδί δεν είχε και το μαζέψανε. Το βάλανε στο ίδιο κελί με μένα. Μόλις άκουσε κάποιον να βογκάει στη γωνιά, με πλησίασε, πιτσιρίκος κι αυτός, παιδί της Κατοχής, και μου λέει: «Τι έχεις, φίλε; Γιατί σ' έχουν εδώ;» Του είπα το ιστορικό. «Εσένα γιατί σε μαζέψανε;» Μου είπε το περιστατικό. Πουλούσε κατσαρόλες, είχε κάπου είκοσι κομμάτια, κι από τις τρύπες που είχαν τα χερούλια τους είχε περάσει ένα σύρμα για να τις κρατάει. Ο διάολος το 'φερε και το σύρμα έσπασε μπροστά στο σκοπό της πύλης. Τον μάζεψαν και τον χώσανε κι αυτόν μέσα. Ήταν απ' τη Ριζούπολη, κάπου εκεί όπου είναι τώρα το στούντιο της Κολούμπια. Του λέω: «Κοίτα να δεις. Εσένα δεν πιστεύω να σε κρατήσουν πολύ. Μικροπωλητής είσαι, θα σ' αφήσουν». «Μπα», μου λέει, «θα πρέπει να φάω κι εγώ ξύλο, αφού δείραν εσένα».

«Εγώ είμαι άλλο», του λέω. «Επειδή έχω ξάδερφο στο αντάρτικο, θεωρήθηκα σύνδεσμος, γι' αυτό έφαγα της χρονιάς μου».

Σε τρεις τέσσερις ώρες πράγματι τον βγάλανε. Του έδωσα τη διεύθυνση του σπιτιού μου και τον παρακάλεσα να πάει. Οι άνθρωποι είχαν μπέσα τότε. Και τα παιδιά. Σε δύο ώρες καταφθάνει η μάνα μου η Χατζήδαινα μ' ένα σακουλάκι αβγά. Μάζεψε τ' αβγά της γειτονιάς, να τα δώσει στο διοικητή να μ' αφήσει να φύγω. Με καλεί ο διοικητής στο γραφείο του. Ήρθε ένας χωροφύλακας και με πήρε συνοδεία. Του είχε πει η μάνα μου το ιστορικό με κλάματα. Ήτανε και σε ενδιαφέρουσα. Εντέλει με πήρε μαζί της. Αυτή ήταν η πρώτη μου περιπέτεια στην Αθήνα, το καλωσόρισμα.

Στη συνέχεια πλάκωσε ένα άλλο φόβητρο, ονόματι Χρηστακέας. Είχε πάρει εντολή απ' το διοικητή της Χωροφυλακής κι ήρθε να βρει τον πατέρα μου. Δεν τον βρήκε. Ο πατέρας μου κάθε πρωί κατέβαινε στα γραφεία του *Ριζοσπάστη* για τα δελτία. Βρήκε εμένα. Στρίμωξε εμένα. Με ρωτούσε τι έκανα στα χρόνια της Κατοχής πάνω στη Μακεδονία. Αν είχα φέρει μαζί μου πιστόλια και τέτοια. «Τι πράματα είναι αυτά;» του λέω. «Δεκατριών χρονών παιδί τι ξέρω εγώ απ' αυτά;» Για να με φοβερίσει μου έδεσε τα χέρια πάνω στον πεύκο της αυλής και με την κάννη του πιστολιού έκανε ότι θα με πυροβολήσει. Έβαλα τα

κλάματα. Μου 'στρωσε κι αυτός ένα χέρι ξύλο, γρήγορο, σβέλτο, κι είπε στη μάνα μου: «Μόλις έρθει ο άντρας σου, να περάσει από το τμήμα να τα πούμε». Είχαν εντολή να παρακολουθούν τον πατέρα μου.

Βγήκαν επιτέλους τα δελτία και πηγαίναμε τα πρωινά και παίρναμε τα εκατό δράμια ζεστό ψωμί που δικαιούμασταν.

Μπήκα πια στη βιοπάλη. Αν θυμάμαι καλά, πρωτοπούλησα τσιγάρα. Είχα φτιάξει έναν ταμπλά, έβαζα μέσα τσιγάρα και κατέβαινα στην Ομόνοια να τα πουλήσω. Άλλες φορές στη μεγάλη κίνηση κατέβαινα με τον ηλεκτρικό και μετέφερα βαριά πράγματα που είχαν μαζί τους οι επιβάτες και τα πήγαινα στις αφετηρίες των λεωφορείων. «Να τα πάμε, κύριος;» Κάτι άλλα παιδιά μού είπαν ότι βγάζεις πιο πολλά με το νερό στη Λαχαναγορά. Γιατί με το «Να τα πάμε, κύριος;» μας κυνηγούσαν οι αστυφύλακες. Υπήρχε ένας Λεωνίδας του τετάρτου που με είχε πολύ στο μάτι, μου 'ριχνε κάτι κλοτσιές, Παναγία μου! Πήδαγα δυο μέτρα. Κι όταν του 'λεγα «Εμένα βρήκες και κυνηγάς; Τόσα παιδιά είμαστε, γιατί εμένα;», «Εσένα, βρε πούστη», μου 'λεγε, «εσένα, τσόγλανε».

Έτσι πήγα στη Λαχαναγορά. Με μια στάμνα πούλαγα νερό όταν κλείνανε τα μαγαζιά, το ζήταγαν πολύ το μεσημέρι. Τη στάμνα την είχα φτιάξει ειδικά απέξω με τσουβάλια ραμμένα, για να διατηρείται το νερό κρύο,

και το πούλαγα με το μαστραπά. Κάποτε βρέθηκα σε μια συγκέντρωση της ΕΔΑ, απέξω απέξω, εκεί όπου ο κόσμος ήταν αραιός. Έβγαζε, θυμάμαι, λόγο ο Πασαλίδης και πούλαγα τσιγάρα. Εκεί με πήρε το μάτι κάποιου της Ασφάλειας της Νέας Ιωνίας και με φακέλωσαν. Η πρώτη κατηγορία ήταν αυτή. Τη βρήκα αργότερα στο φάκελό μου. Η δεύτερη (πολύ αργότερα) γιατί έκανα παρέα με τον Μάνο Κατράκη. Τον άνθρωπο δεν τον ήξερα. Ήρθε κάποια φορά και με συνεχάρη στα καμαρίνια του «Ακροπόλ» για κάποιο τραγούδι που έλεγα. Η τρίτη και τελευταία κατηγορία που βρήκα στο φάκελό μου ήταν γιατί τραγουδούσα τραγούδια του Μίκη Θεοδωράκη.

Αυτά τα έμαθα όταν με κάλεσε ο διοικητής Ασφαλείας Νέας Ιωνίας, το 1967, με την κατηγορία ότι δεν είχα παραδώσει το κυνηγετικό μου όπλο. Του λέω ότι βάσει του συμβολαίου μου, όσο αφορά τα τραγούδια του Θεοδωράκη, ο καλλιτέχνης είναι υποχρεωμένος να τραγουδάει άσματα συνθετών συμβεβλημένων με την εταιρεία στην οποία ανήκει και ο ίδιος. Αυτός ήταν ο όρος με την εταιρεία του Λαμπρόπουλου. «Λόγω επαγγέλματος», μου λέει, «είσαι τεχνίτης στη συναρμολόγηση ψευδών πληροφοριών». Και πήρε μπροστά μου τηλέφωνο το λογιστήριο του Λαμπρόπουλου, όπου του έγινε και η ανάγνωση του συμβολαίου μου με τη δισκογραφική εταιρεία. Του το διάβασε ένας κύριος Θέμελης, αξιολογότατος κύ-

ριος, και επέμενε στον όρο του συμβολαίου που του είχα αναφέρει. Ψιλοεπείσθη ο κύριος διοικητής και μου λέει: «Άντε πήγαινε τότε να πάρεις πίσω το κυνηγετικό σου ντουφέκι». Αλλά πού να το βρω μέσα σ' εκείνη την τεράστια αποθήκη με τα χιλιάδες όπλα και μ' ένα χασαπόχαρτο στο χέρι που έγραφε σε μια γωνία το όνομά μου; Τότε με φώναξε ο χωροφύλακας. Οχ! Πάλι για ξύλο με ετοιμάζουνε, λέω. Ευτυχώς, περιοριστήκαμε μόνο στη συζήτηση για το φάκελο.

2

ΠΡΩΤΑ ΣΚΙΡΤΗΜΑΤΑ

Εκεινο τον καιρο, εκτός απ' τα τσιγάρα και το νερό, πουλούσα για ένα διάστημα και κάστανα. Σηκωνόμουν πρωί, τέσσερις η ώρα, ξημερώματα. Μαζί με τη μητέρα μου τα βράζαμε, τα βάζαμε σε ειδικό καλάθι επενδυμένο με τσουβάλι για να μην κρυώσουν και τα κατέβαζα στην Αγορά. Το κάστανο θέλει ειδικό σημείο για να πουληθεί.

Τότε, το '47, πέθανε ο πατέρας μου. Είχε προλάβει να γεννηθεί ο Στάθης. Λίγο πριν πεθάνει τον ξαναπιάσανε, έφαγε πάλι ξύλο. Τους τέσσερις πέντε μήνες που επέζησε μετά τα βασανιστήρια δεν είχε κουράγιο για τίποτα, όλο αιμοπτύσεις έκανε, είχαν σαπίσει οι πνεύμονες, είχε φθαρεί τελείως, δεν είχε κουράγιο ούτε να αναπνεύσει. Το κόμμα έστειλε κάποιο γιατρό. «Δεν έχει ζωή», μας λέει. Ο πατέρας μου έτρωγε σε πεπιεσμένα χαρτόνια για να

μην τρώει απ' το πιάτο που θα τρώγαμε κι εμείς, μη μας κολλήσει το μικρόβιο της φυματίωσης. Τρεις μέρες παιδευόταν ο φουκαράς. Τις τελευταίες στιγμές η μάνα μ' άφησε να 'μαι κοντά του. Αυτή τον φρόντιζε και τον πάλευε. Το κόμμα έστειλε κάποιο στεφάνι, νομίζω, αν και δεν είχε αγωνιστεί, δεν είχε δράση ο πατέρας μου. Ούτε βγήκε στα βουνά να πολεμήσει. Κι έτσι, από τη μια μέρα στην άλλη, έγινα προστάτης οικογενείας.

Δούλεψα περιστασιακά σε διάφορα εργοστάσια, όταν παράτησα τα τσιγάρα της Ομονοίας. Ανειδίκευτος εργάτης σε υφαντουργεία. Όταν έφυγα απ' το καθηλωμένο ημερομίσθιο και πήγα σε ελεύθερο επάγγελμα, ήμουν πάλι με τα υφάσματα. Αλλά τώρα, δουλεύοντας περισσότερες ώρες, μπορούσα να κερδίζω περισσότερα. Δούλευα σε χειροποίητα αργαλειά, ξύλινα. Βγάζαμε σεντόνια, φόδρες. Ο αλατζάς ήτανε τότε. Στη συνέχεια βγήκανε τα αυτόματα αργαλειά με μοτέρ. Και σ' αυτά δούλεψα ένα ορισμένο χρονικό διάστημα, μέχρι που βρέθηκα στη Λανατέξ, ένα εργοστάσιο που το είχαν Πόντιοι.

Από κει αρχίζει η καλλιτεχνική μου δραστηριότητα. Ξύπνησε μέσα στο υποσυνείδητό μου ό,τι πιο κρυφό είχα: η αγάπη μου προς το τραγούδι. Ο εργοστασιάρχης, ένας Περβανίδης, ένας πολύ ωραίος άνθρωπος, μου έκανε δώρο μια κιθάρα. Άρχισα να γρατσουνάω την κιθαρίτσα, άρχισε κι η φωνή, ας πούμε, να βρίσκει το σύ-

ντροφό της. Όταν οι σκατοπαρέες στη Νέα Ιωνία μάθαν ότι απέκτησα κιθάρα, είχα δικαίωμα συμμετοχής στα πάρτι, σε κάποια καντάδα. Σιγά σιγά ήρθε η μοιραία στιγμή.

Ένα μεσημέρι, είχα σχολάσει από τη Λανατέξ, η Χατζήδαινα είχε πάρει γαύρο, θυμάμαι, και τηγάνιζε στο μαγκάλι, έξω, κι εγώ μέσα στην κουζίνα, στο πατρικό μας σπίτι, περιμένοντας να γίνουν τα ψαράκια, λάλαγα. Περνάει κάποιος απέξω, μηχανικός αεροπλάνων ήταν, αν θυμάμαι καλά, που τώρα βρίσκεται στην Αυστραλία, και μ' άκουσε. Αυτός τα Σαββατοκύριακα πήγαινε σε ταβερνάκια και συμπλήρωνε τα μεροκάματα. Έπαιζε μπουζουκάκι σαν οργανοπαίχτης, γιατί το μπουζούκι τότε είχε ψωμί κι έψαχνε προφανώς μια φωνή σαν τη δική μου. Κοντοστάθηκε, ρώτησε τη μάνα μου από πού έβγαινε αυτή η φωνή, η μάνα μου του είπε «Είναι ο γιος μου, πέρασε μέσα», κι αυτός, έξυπνος, δεν ήρθε να με δει αμέσως, περίμενε να τελειώσω το τραγούδι για να μ' ακούσει ανεπηρέαστα.

Όταν τέλειωσα, μπήκε στην κουζίνα και μου έκανε πρόταση να τον συνοδεύω τα Σαββατοκύριακα σε διάφορες ταβέρνες. Θα τρώγαμε και θα πίναμε και θα βγάζαμε λίγο χαρτζιλίκι.

Ξεκινήσαμε με τη ταβέρνα του «Τηλέμαχου». Καθόμασταν υπό τύπον πελατών μ' ένα τας κεμπάπ μπροστά

μας, μια σαλατίτσα, μια φέτα, κανένα συκωτάκι καμιά φορά για πολυτέλεια και το μισόκιλο το κρασάκι, με τα όργανα στην άκρη. Τρώγαμε και πίναμε και μετά τα «Εις υγείαν» ένας ψίθυρος μες στην ταβέρνα σήμαινε ότι ήρθε η ώρα «Να τα πούμε». Κουρντίζαμε τα όργανα και βάζαμε μπρος. Παραγγελίες αλλεπάλληλες με ψευτοχαρτουρίτσα, γιατί όλα τα παιδιά ήτανε μπατιράκια εκεί μέσα, τελειώναμε πια το πρωί. Αλλά μου ήταν δύσκολο να πηγαίνω μετά στη δουλειά μου. Δεν μπορούσα να ξυπνήσω. Ήμουνα παιδί κι ο ύπνος μού ήταν απαραίτητος. Η μάνα μου τράβαγε τα πάνδεινα για να με ξυπνήσει. «Σήκω, παιδί μου, σήκω, θα χάσεις τη δουλειά σου». Μια μέρα με κάθισε κάτω και μου είπε ότι το επάγγελμα αυτό δεν ήταν καλό, δεν το έχει ευλογήσει ο Χριστός, γιατί περιμένεις τον άλλο να μεθύσει, να ευθυμήσει, για να σου αδειάσει την τσέπη του. Έτσι το πήρα από φόβο και άρχισα να το απεχθάνομαι.

Πέσαν όμως μετά τα βαριά όπλα. Γνωριστήκαμε με άλλους, πιο σπουδαίους μουσικούς και κάναμε ένα συγκρότημα. Ο Κεχαγιάς, ξακουστός στην περιοχή μας, ο Χατζησπύρος ο κουρέας, καλά παιδιά, νοικοκυραίοι όλοι, με τις οικογένειές τους, που τα Σαββατοκύριακα για συμπλήρωμα έπρεπε να κάνουν κάποια άλλη δουλίτσα. Μαζευόμασταν όλοι μαζί και χτυπάγαμε καλές δουλειές. Πηγαίναμε σε γάμους, σε πανηγύρια, σε ψαρομανάβη-

δες ή σε όσους είχαν πόστα κάτω στη λαϊκή αγορά, χοντρά λεφτά. Κάτι Βολιώτες, θυμάμαι, μερακλήδες: άλλος πάντρευε την κόρη του, άλλος την αδερφή του. Είχαμε γίνει το περιζήτητο συγκρότημα όλης της περιοχής.

Ώσπου μ' άκουσε ο συχωρεμένος ο Τσάντας – αυτό ήταν το παρατσούκλι του, επειδή κράταγε μονίμως μια τσάντα. Ο Μπάμπης ο Τσάντας-Βασιλειάδης. (Αυτός είχε γαμπρό τον Παπαδόπουλο, τον κατοπινό δικτάτορα, τον Γιώργο. Η αδερφή του είναι η πρώτη γυναίκα του Γιώργου Παπαδόπουλου, μ' αυτή που έχει τα παιδιά.) Την ώρα που τραγούδαγα σε μια ταβέρνα, σε ένα υπόγειο, στην Καλογρέζα, μου γράφει ένα σημείωμα: «Να προφέρεις πιο καθαρά το "ρ"». «Ποιος είναι ο κύριος;» ρωτάω. Μου λένε: «Αυτός κόβει και ράβει. Αυτός θα σε πάει στο στούντιο και θα κάνεις δίσκο».

Την άλλη μέρα μάς κάλεσε στο σπίτι του όλη την παρέα να του παίξουμε χωρίς να 'μαστε επηρεασμένοι απ' τον κόσμο. Χωρίς να ξέρω, φαίνεται ότι είπα κάτι τότε για έναν Καλφόπουλο που ζει ακόμα. Και για την αδερφή του, τη Σούλα την Καλφοπούλου, την τραγουδίστρια. Είπα ότι τους είδα να βγαίνουν από ένα κακόφημο μαγαζί, κάπου στην Πατησίων. Προφανώς ο Τσάντας, καταγοητευμένος από τη Σούλα την Καλφοπούλου, όταν με άκουσε έτσι αυθόρμητα να το λέω αυτό, κατάλαβε ότι ήταν αλήθεια. Έπεσε κάτω ξερός. Τον έπιασε σεληνια-

σμός. Είδα να βγαίνουν αφροί απ' το στόμα του. «Φύγε!» μου λέει όλη η συντροφιά. «Εξαφανίσου μη συνέλθει και σε δει ακόμα εδώ, γιατί την έχεις βαμμένη».

Αυτή ήταν η αιτία που καθυστέρησα δύο χρόνια να ξεκινήσω την καριέρα μου. Από το μίσος του γι' αυτό που είπα, ο Τσάντας αγκάλιασε τότε έναν άλλο τραγουδιστή, έναν Τσιβάνη, Γιάννη Τσιβάνη, πρόσφυγας κι αυτός από τη Νέα Ιωνία, ο οποίος είχε κάνει μια ψευτοκαριέρα, αλλά απεσύρθη νωρίς, γιατί είχε δει τη βρομιά, και σήμερα έχει κάποιο σούπερ μάρκετ, μου φαίνεται στην οδό Κνωσού. Τη βγάζει το παιδί. Αλλά εγώ δύο χρόνια καθυστέρησα να αρχίσω το τραγούδι για μια αλήθεια που είπα χωρίς να ξέρω πόσο θα πείραζε τον άνθρωπο.

Στην ταβέρνα του Βουτσά (ένας ωραίος άνθρωπος), αργότερα, χρησιμοποίησα για πρώτη φορά μικρόφωνο επιτραπέζιο. Είχε μια βάση βαριά, σιδερένια, κι απάνω στη βάση αυτή ένα μικροφωνάκι. Η φωνή έβγαινε απ' τα μεγάφωνα και εκεί την πρωτάκουσα τη φωνή μου αναπτυγμένη, ας πούμε, κατά εκατοντάδες φορές. Ήταν πιο ωραία. Τραγουδούσες πιο ξεκούραστα. Δε χρειαζόταν να κάνεις προσπάθεια για να ακουστούνε οι χαμηλές, οι μοβ νότες. Όλες τις έπιανε το μικρόφωνο.

Από κει και πέρα αρχίζω να γίνομαι επαγγελματίας. Φαίνεται πως το συγκρότημα που είχαμε κάνει είχε βάσεις και μπορούσε να σταθεί. Γιατί κάναμε πρόβες κάθε

μέρα, περνάγαμε καινούρια τραγούδια και βελτιωνόμασταν συνεχώς. Δεν παίζαμε δικά μας. Μέχρι τότε παίζαμε τραγούδια ξένων συνθετών: Τσιτσάνη, Παπαϊωάννου, Μάρκου. Αυτά τα τραγούδια λέγαμε. Κατάλαβα ότι είχαμε ανέβει σαν συγκρότημα, γιατί ένας Παπαγεωργίου ακορντεονίστας, μόνιμο ακορντεόν του Καλδάρα, ξακουστού συνθέτη εκείνης της εποχής –που είχε ψυχρανθεί με τον Καλδάρα–, δέχτηκε να 'ρθει στο συγκρότημά μας. Ρώτησα τον Κεχαγιά, τον κιθαρίστα που είχαμε: «Βρε Γιώργο, αυτός είναι ο Παπαγεωργίου, που παίζει τα ταξίμια με το ακορντεόν;» «Ναι, ρε», μου λέει, «γιατί;» Λέω: «Μου φαίνεται περίεργο που δέχεται αυτός να 'ρθει μαζί μας». Και απαντάει ο άλλος: «Τρελός είσαι; Δεν ξέρεις τι συγκρότημα έχουμε κάνει». Κι αυτά.

Αρχίσαμε να χτυπάμε δουλειές σε άλλες συνοικίες. Κατεβήκαμε στο Γαλάτσι, μια γειτονιά, ας πούμε, πιο πολιτισμένη. Εκεί πέσαμε σε πολύ νησιώτικο στοιχείο. Εκεί γνώρισα και το συχωρεμένο τον Μανδηλαρά. Γνώρισα τον Νικηφόρο ναύτη, που ήταν ωραίο παιδί, έτσι γεμάτος γέλιο, που ερχόταν και χόρευε. Δεν είχε λείψει κανένα Σάββατο, μα κανένα.

Το παλιό συγκρότημα δεν ήταν επαγγελματίες εκατό τα εκατό. Τους βλέπω ακόμα όλους. Τα παιδιά είχαν κι άλλες δουλειές. Ο Χατζησπύρος ήταν κουρέας και είναι ακόμα. Ο Μάνθος ήταν μηχανικός αεροπλάνων. Σε ερ-

γοστάσιο. Ο Κεχαγιάς ήταν σχεδιαστής σε αργαλειά που φτιάχνανε κασμίρια. Ένα άλλο μπουζούκι που είχαμε ήταν εφοριακός και είναι ακόμα. Βέβαια, έγινε τμηματάρχης Α' της εφορίας τώρα. Πολύ καλό παιδί. Άλλος ήτανε τσαγκάρης το επάγγελμα. Κρατάμε ακόμα την παλιά φιλία. Τώρα, βέβαια, γίναν παππούδες όλοι τους. Έχουν κάνει εγγόνια. Όμως όλοι υπάρχουνε, όλοι ζουν.

3

Η ΣΥΜΒΟΥΛΗ ΤΟΥ ΚΥΡ ΜΗΤΣΟΥ

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΗΧΟΓΡΑΦΗΣΗ δύο τραγουδιών μεταπήδησα στην πρώτη εθνική. Με το συγκρότημα του Γεράσιμου του Κλουβάτου. Το μαγαζί του ήταν στο Νέο Ηράκλειο, η «Χαβάη». Ο Γεράσιμος Κλουβάτος ήταν τότε το πρώτο όνομα στο ραδιόφωνο. Καλό μπουζούκι και συνθέτης. Είχε πολλές επιτυχίες. Στην πρεμιέρα –ήταν Παρασκευή, για να έχουμε την αβάντα του Σαββατοκύριακου– ήρθε πολύς κόσμος από τη Νέα Ιωνία που με ήξερε σαν τον Στελάρα από τα πάρτι.

Τότε, στο διάλειμμα κάθε λαϊκού συγκροτήματος συνηθιζόταν να παίζονται ευρωπαϊκά χορευτικά. Κατέβαιναν οι οργανοπαίχτες απ' το πάλκο κι ανέβαιναν τα όργανα τα ευρωπαϊκά. Το πρώτο εκείνο βράδυ που βρέθηκα στο συγκρότημα του Κλουβάτου, βλέπω τρεις τέσσε-

ρις μουσικούς απ' την αρμάδα του λαϊκού συγκροτήματος να φεύγουν προς τα σκοτεινά, σε κάτι μάντρες. Ο ακορντεονίστας με φώναξε να ακολουθήσω το λόχο. Το μαγαζί ήταν μια αλάνα κι η μάντρα από πίσω. Φαινόμασταν καθώς περνάγαμε. «Ψιτ, ψιτ», με φωνάζει ο πιανίστας ο κυρ Μήτσος ο Μέρτικας. «Έλα εδώ, πού πας;» Ο κυρ Μήτσος ήταν και πρόεδρος, συνάμα, του Συλλόγου Μουσικών κι είχε καθίσει όλη τη νύχτα στο παλκοσένικο μαζί μου, αλλά δεν περιορίστηκε στο άκουσμα της φωνής μου, με έψαξε και σαν χαρακτήρα, να πούμε. Λέω: «Κυρ Μήτσο, δεν ξέρω, να, τα παιδιά μού είπαν να τους ακολουθήσω». «Έλα δω», μου λέει, «έλα δω».

Στο μαγαζί ο κόσμος χόρευε ευρωπαϊκά. «Πιάσε μια καρέκλα», μου λέει, «και κάτσε εδώ. Ξέρεις πού πάν' αυτοί;» «Όχι!» του λέω. «Και πώς πας χωρίς να ξέρεις τι σε θέλουν; Σου λένε έλα και συ πας;» Λέω: «Κάτι μπορεί να με θέλουν». Λέει: «Πάνε να πλακωθούν στις φούμες αυτοί. Πάν' να πιουν χασίσι. Έχεις εσύ υπόψη σου τίποτα απ' όλα αυτά;» Λέω: «Ακουστά το έχω». Μου λέει: «Θέλεις να μάθεις αυτό το πράμα; Θέλεις να γίνεις χασικλής; Έχεις πολύ ωραία φωνή και θ' ανέβεις ψηλά. Όμως αυτό το πράμα σαν παππούς σε συμβουλεύω να μην το βάλεις στο στόμα σου».

Και δεν ξέρω, είναι φορές που ένα πράγμα όταν σ' το λένε κάποιοι άνθρωποι περνάει μέσα σου, το δέχεσαι.

Έτσι δέχτηκα κι εγώ τη συμβουλή του κυρ Μήτσου του Μέρτικα κι ορκίστηκα να την κρατήσω. Να μην τον γελάσω ποτέ. Του είχα δώσει το λόγο μου. Γι' αυτό και δεν ήμουν ποτέ περίεργος να μπλέξω με ναρκωτικά. Δε λέω ότι δεν ήπια, ήπια, μετά που είχα πουριάνει στη δουλειά, από καλαμπούρι, να δω τι πράμα είναι αυτό. Πρέπει να 'χω πιει συνολικά πενήντα φορές στη ζωή μου όταν τραγουδούσα. Αυτή που έπινε πάρα πολύ και που ήθελε οπωσδήποτε να με κάνει χασικλή ήταν η Σεβάς Χανούμ. Αυτής της φουκαριάρας τής είχε γίνει πάθος. Δεν μπορούσε να τραγουδήσει αν δεν έπινε. Ενώ είχε ωραία φωνή και ήταν αρτίστα σπουδαία, νόμιζε ότι χωρίς αυτό το πράμα δεν άξιζε τίποτα. Γι' αυτό και δεν κράτησε πολύ η συνεργασία μου με τη Σεβάς Χανούμ. Είδα ότι θα με κατέστρεφε αν συνεχίζαμε.

4

ΠΩΣ ΒΡΕΘΗΚΑ ΣΤΗ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟ

Την γκρεΰ την πρωτογνώρισα στο μαγαζί του Κλουβάτου. Ήμουν στο Κέντρο Κορίνθου στρατιώτης, όταν το πρώτο Σαββατοκύριακο μετά την ορκωμοσία μάς δώσανε άδεια. Με δυο τρεις φίλους συντροφιά, μια Κυριακή πήγαμε να πιούμε ένα κρασάκι, να δω όλο το σινάφι και να πω και μερικά τραγούδια. Ανέβηκα στο πάλκο, τραγούδησα κι όταν περάσανε στα ευρωπαϊκά, η Γκρέυ μού έκανε πρόταση να χορέψουμε. Το πρωί μού πρότεινε να πάμε για καφέ στο σπίτι της και για «τάρι τάρι». Γελάς; Ε! Ήμουνα ταυρί σκέτο! Γεμάτος ζουμιά! Και η Γκρέυ, Παναγία μου, ήταν πολύ μαστόρα γυναίκα στο κρεβάτι, πάρα πολύ μαστόρα. Με τάιζε σαν το πουλάκι. Εκλεκτά πράγματα. Μέχρι και τις ελιές μού ξεφλούδιζε. Έβγαζε την πέτσα από πάνω και ήτανε σπουδαία μαγείρισσα.

Καθαρή δε, Παναγιά μου. Και με σπίτωσε. Αυτή νοίκιαζε πάντα τα σπίτια. Η Γκρέυ ήταν μεγαλύτερη από μένα, πάρα πολύ όμορφη γυναίκα, με μακριά μαλλιά, ένα πρόσωπο φεγγάρι κι ένα κορμί που δεν περιγράφεται.

Η εποχή των ερώτων με την Γκρέυ είναι η εποχή που είμαι στρατιώτης και απουσιάζω πάλι απ' το σπίτι. Οπωσδήποτε την εποπτεύει η μητέρα μου. Εγώ έχω δώσει ορισμένες εντολές. Και στην ίδια και στη μάνα μου: ότι δε θα κάνει αυτό, ότι δε θα πάει εκεί... Αυτή αρχίζει να μην ακούει τη μάνα μου. Ξεπόρτισε κάνα δυο φορές λέγοντας ότι πάει στη μάνα της στα Ταμπούρια κάτω. Η μάνα μου δεν το καλοδέχτηκε αυτό. Μου το έγραψε στο γράμμα. Και άλλα πολλά είχε κάνει η Γκρέυ. Κάποια φορά πέταξε ένα ψαλίδι στο μικρό αδερφό μου, τον Στάθη, που ήταν μόλις τεσσάρων χρονών, και έσπασε ένα βάζο. Παραλίγο να το καρφώσει το παιδί.

Έκανα, στο μεταξύ, τη βασική μου εκπαίδευση στον Διόνυσο με τη μεσολάβηση της τραγουδίστριας της Ρένας της Στάμου. Κι απ' εδώ, απ' τον Διόνυσο, αρχίζει το «μαρτύριο Καζαντζίδη». Ήρθε μια μέρα η Γκρέυ να με δει με μια ξαδέρφη της, που δεν ήταν παρά φίλη της. Η κυρία είχε ξυπνήσει απογεματάκι, μετά το ξενύχτι της δουλειάς, πήρε την κούκλα, την κοπελιά, και με τη συγκοινωνία, γιατί τότε το ταξί ήταν μεγάλη πολυτέλεια, έκανε ολόκληρη τη διαδρομή από τη Νέα Ιωνία στον Διό-

νυσο. Μου φέρανε σοκολατάκια. Του μπαίνει στο μάτι του διοικητή η «ξαδέρφη» της Γκρέυ κι ένα Σαββατοκύριακο, που ήμουν μέσα, με καλεί στο γραφείο του για να με ρωτήσει πότε μπορούσαμε να βγούμε και οι τέσσερις μαζί.

Εγώ προσεβλήθην. Δεν ξέρω γιατί το πήρα στραβά. Του είπα του διοικητή αν ήταν ικανός να της μίλαγε αυτός στα ίσια και να την έπιανε και φιλενάδα, αν μπορούσε. Εγώ ούτε να μεσολαβήσω ήθελα ούτε να παίξω το ρόλο του ρουφιάνου. Εξαγριώθηκε ο διοικητής, μου κόβει τα Σαββατοκύριακα που έβγαινα και τραγουδούσα στη «Χαβάη» και μου στήνει μια παγίδα: βάζει ένα λοχία, τον Μεντζελόπουλο, και φτιάχνει ένα τσιγάρο με δήθεν χασίς.

Τα παιδιά μ' αγαπούσανε, οι έφεδροι υπαξιωματικοί και αξιωματικοί και, επειδή ξέραν ότι κουραζόμουν τα Σαββατοκύριακα για να αφήσω κάποιο χαρτζιλίκι στο σπίτι, με βάζαν σκοπιά σε ώρες που μπορούσα να κοιμηθώ χωρίς πρόβλημα, και τα μεσημέρια, για να μην τραβιέμαι στο φαγητό στην ουρά, μου το φέρναν στην καραβάνα. Το φαγητό μού το έφερνε ένας φίλος που τώρα βρίσκεται στην Αμερική, ο Σκαρδαβέλης ο Χρήστος, υπέροχο παιδί. Τώρα είναι πρόεδρος των ταξιτζήδων στη Βοστόνη. Είχαμε δεθεί οι δυο μας.

Μια μέρα, την ώρα που είχα φάει και καθάριζα το

πορτοκάλι, έρχεται μαζί με τον Σκαρδαβέλη και ο λοχίας και μου κάνει πρόταση ν' ανάψω εγώ το τσιγάρο που είχαν φτιάξει οι δυο τους παράμερα. Όταν είδα το τσιγάρο, που είχε στραβώσει στο μεταξύ, γέλασα. Λέω: «Τι είναι αυτό;» «Να», μου λέει ο λοχίας, «τσιγαράκι αλλιώτικο, ξέρω γω, να μας τ' ανάψεις εσύ, σου κάνουμε την τιμή να σε κεράσουμε ν' ανάψεις εσύ πρώτος». Του λέω: «Ακούστε να δείτε, εγώ δεν πίνω τέτοια πράματα». Πάνω που το 'χα πιάσει και το κοίταζα, μου λέει: «Καλά, καλά. Άσ' το, θα το ανάψω εγώ».

Περνάει λοιπόν η Δευτέρα, περνάει η Τρίτη και την Τετάρτη που ετοιμαστήκαμε για την επιθεώρηση μπαίνουν δύο στρατονόμοι εσατζήδες στο θάλαμο και λέν' στο φίλο μου τον Χρήστο τον Σκαρδαβέλη και σε μένα να πάρουμε τα πράγματά μας και να περάσουμε έξω. Λέω: «Εμάς θέλετε; (Ήμασταν στη μέση του θαλάμου και αυτοί ήταν στην πόρτα με το φως από πίσω τους. Δεν έβλεπα καλά τα πρόσωπά τους.) «Ναι, εσάς τους δυο σάς θέλει ο διοικητής. Πάρτε και τα πράγματά σας. Μονάχα τα όπλα ν' αφήσετε».

Μας ρίχνουν σ' ένα καμιόνι, ξεκινάμε. Στο καμιόνι ήταν τρεις τέσσερις ακόμα, εκτός από τον οδηγό. Στο δρόμο μάς αρχίζουν τις μπουνιές. «Τι συμβαίνει, βρε παιδιά;» Ξύλο. «Θα σου πούμε σε λίγο». Λέω του Χρήστου: «Τι γίνεται;» Μου λέει: «Ό,τι ξέρεις ξέρω». Περιμένω να

δω μήπως θα του ριχτούν κι αυτουνού. Μας πάνε στην Κηφισιά, μας βάζουνε στο κρατητήριο χώρια. Την άλλη μέρα γίνεται μια ανάκριση από ένα λοχαγό. Ο λοχαγός πρέπει να ήταν της ΕΣΑ. Μόλις είχε επιστρέψει απ' την Κορέα. Είχε και μια γκόμενα. Βάζει και την γκόμενα να μας ανακρίνει κι αυτή. Αφού είπαμε τι είπαμε, εγώ αρνήθηκα, λέω «Δεν ξέρω τίποτα». Μου λέει ο λοχαγός ότι καπνίζω χασίσι κι ότι δίνω και στους στρατιώτες. «Κύριε λοχαγέ», του λέω, «αυτά είναι τελείως αβάσιμα, δεν ξέρω τι μου λέτε». «Θα μάθεις», μου λέει, «και πολύ σύντομα».

Τέλος πάντων, κάτσαμε αρκετές μέρες, δεν ξέρω πόσες, στη φυλακή. Στη συνέχεια με πάν' στο ειδικό ανακριτικό τμήμα της Στρατονομίας και έχουν μια έτοιμη κατάθεση που μου ζητούν να την υπογράψω. Δε μ' άφησαν ούτε καν να τη διαβάσω. Εκεί ήταν ένας ταξίαρχος. Λέω: «Κύριε ταξίαρχε, πώς να υπογράψω αυτό το πράμα;» Μου λέει: «Έχεις φάει ξύλο ποτέ σου, έτσι γερό ξύλο;» Λέω: «Αν είναι να φάω ξύλο άδικο, τουλάχιστον να τη διαβάσω». «Όχι! Θα την υπογράψεις πρώτα!»

Μας κράτησαν δυο μέρες στην απομόνωση, χωριστά. Ένα υγρό κελί με νερά μέσα. Κάποια φορά πήγαν να μου σπάσουν το ηθικό μ' ένα σκυλί, λυκόσκυλο ήταν, που με μύριζε και με κοίταζε. Έγινε κάποια δίκη. Στο δικαστήριο ήρθε και κατέθεσε αυτός ο λοχίας, του Α2, ο Μεντζελόπουλος. Είπε ότι εγώ του είχα δώσει το πράμα να

πιει κι ότι έδινα και σε άλλους στρατιώτες. Αυτό που με παραξένεψε ήταν ότι, αν και δεν ήταν μόνιμος, είχε κάνει καριέρα στο στρατό. Στο δικαστήριο τον πιάνω στους διαδρόμους και του λέω: «Καλά, δεν ντρέπεσαι; Πώς τόλμησες να πεις τέτοια ψέματα για μένα; Εντάξει, να κάνεις καριέρα στο στρατό ενώ έχεις απολυθεί, αλλά όχι και να κάψεις έναν άλλο άνθρωπο!» «Εντάξει, εντάξει», μου λέει, «καλά είναι έτσι».

Κι από κει σε μια βδομάδα με στείλαν στη Μακρόνησο. Κι έτσι βρέθηκα στις ΣΦΑ (Στρατιωτικές Φυλακές Μακρονήσου) πεταμένος στην άκρη του νησιού. Με τα άλλα παιδιά που είχανε καλλιτεχνικές τάσεις κάναμε και παραστάσεις. Άλλος έκανε τον Αγκόπ, άλλος διάφορα νουμεράκια, εγώ τραγουδούσα, τραγούδια του Μαρούδα, του Τζίμη Μακούλη, *«Ένας φίλος ήρθε απόψε απ' τα παλιά»*.

Δεν υπήρξα ποτέ ο βεριτάμπλ λαϊκός τραγουδιστής, τουλάχιστον την εποχή που ξεκίνησα. Τραγούδαγα από μαντινάδες κρητικές, από καντάδες ρομαντικές, τσάμικα, δημοτικά, νησιώτικα, ευρωπαϊκά. Αυτά που δεν ήθελα να βάλω στο στόμα μου ήταν τα παλιά ρεμπέτικα τραγούδια του Μάρκου Βαμβακάρη. Ό,τι είχε σχέση με τα χασίσια και με αυτά τα *«Τρέξε, μάγκα, να ρωτήσεις»*, αυτά τα υπεροπτικά τραγούδια, τα εγωιστικά τραγούδια, δε μου άρεσε ποτέ και δεν τα 'λεγα αυτά τα τραγούδια. Τα

απέφευγα. Και μια φορά έγινε ένας καβγάς με κάποιο νταή γιατί δεν του 'πα το *«Από κάτω απ' το ραδίκι»*. Τα απέφευγα.

Στη Μακρόνησο, αν θυμάμαι καλά, ένας αλφαμίτης Πειραιώτης είχε μια κιθάρα. Μάλλον μπουζούκι πρέπει να 'ταν. Μ' εκείνο το όργανο κάναμε ψευτοκέφι. Στη συνέχεια ήρθε ένα παιδί που τον είχα γνωρίσει στην Καλαμάτα, επαγγελματίας μπουζουξής, ο Τσαπατσάρης. Μ' αυτόν κάναμε το ψευτοσυγκροτηματάκι και τις Κυριακές δίναμε παραστάσεις και διασκεδάζαμε τους στρατιώτες. Εκεί έβγαινε κι ο Βασιλόπουλος κρατώντας δήθεν ένα μπουκάλι κρασί κι έκανε τον Ορέστη Μακρή. Είχε και όμορφες στιγμές η Μακρόνησος. Τα βράδια μαζευόμασταν στις ακρογιαλιές, ψαρεύαμε και τραγουδούσαμε χορωδιακά, είκοσι στρατιώτες μαζί.

Τυχαίνει και τους συναντώ τώρα καμιά φορά τους παλιούς Μακρονησιώτες. Στα καφενεία που πηγαίνω να πιω έναν καφέ η γειτονιά τούς ξέρει. Μόλις μου πουν το επώνυμο, θυμάμαι αμέσως ποιος ήταν. Όλοι οικογενειάρχες σήμερα, με τρία τέσσερα παιδιά ο καθένας, βιοπαλαισταί βέβαια. Κανένας δεν ξεχώρισε, δεν ξέφυγε από τον κύκλο της φτώχειας. Πολλοί ερχόντουσαν στα μαγαζιά που τραγουδούσα. Θυμάμαι κάτι παιδιά απ' τη Χαλκίδα, ψαράδες, που όταν είχα εδραιωθεί πια στα μαγαζιά, αφού απολύθηκα, κατέβαιναν να με ακούσουν. Το

τραπέζι τους λεγόταν η παρέα της Μακρονήσου. Μου φέρναν και κανένα θαλασσινό απ' τη Χαλκίδα, καμιά αχιβάδα, καμιά καραβίδα.

Αλλά με τον Βασιλόπουλο αυτόν είχαμε αργότερα ιστορίες. Τον είχαν στείλει στη Μακρόνησο γιατί τον πιάσαν κάπου στο Μαρκόπουλο με ένα φορτίο ουίσκι. Υπηρετούσε το στρατιωτικό του. Και ενώ δεν ήξερε να βάζει ούτε την υπογραφή του, αγράμματος εντελώς, μπήκε στη Λογοκρισία. Λογόκρινε τα γράμματα των κρατουμένων. Μια φορά που ήρθε μια κοπέλα να με δει, ένα παιδικό φλερτ από τη Νέα Ιωνία, ενώ βλεπόμασταν πάντα πίσω απ' τα συρματοπλέγματα, ο Βασιλόπουλος, με κάποιο μέσο που είχε, κατάφερε και την έβαλε μέσα και κάτσαμε οι δυο μας κάπου απόμερα να τα πούμε.

5

ΚΑΨΩΝΙΩΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Και απο τη Μακρονησο με το ίδιο καΐκι, τρεισήμισι μήνες μετά, πίσω στο Λαύριο και απ' το Λαύριο στο ίδιο στρατόπεδο Διονύσου με τον ίδιο διοικητή. Νομίζω πως οι αδερφοί Λαμπρόπουλοι είχαν βοηθήσει, τότε, για να μη δικαστώ. Αν θυμάμαι καλά, δικάστηκα με αναστολή. Είχα φάει τρεις μήνες και είκοσι μέρες. Μετά τη δίκη με στείλαν πίσω στη μονάδα μου, στο τάγμα. Εκεί τράβηξα άλλα μαρτύρια. Ο ίδιος διοικητής με έβαλε στους ημιονηγούς, στα μουλάρια. Από μικρός αγαπούσα τα ζώα. Είχα πέντ' έξι αρνάκια στο χωριό και τα τάιζα, τα μεγάλωνα, αλλά από μουλάρια δεν ήξερα. Τάισμα, πότισμα, ξυστρί, εξαερισμός των στάβλων. Είναι μια τέχνη ολόκληρη. Πενήντα εξήντα ζώα, τετρακόσια με πεντακόσια κιλά το καθένα. Δεμένα με τις αλυσίδες. Τα κουβάλαγα

για νερό. Ακολουθούσαν το λόχο όπου κι αν πήγαινε.

Μου είχαν χρεώσει έξι μουλάρια. Απ' τα παιδιά έμαθα ότι ήταν τα πιο άγρια, τα πιο ατίθασα. Ο διοικητής μού τα 'δωσε εσκεμμένα για να με ξεπαστρέψει. Μια μέρα, όπως πήγαινα να τα ποτίσω ομαδικά στο σημείο όπου έτρεχε νερό, το μπροστινό μουλάρι, δεν ξέρω πώς, μου τραβάει μια κλοτσιά και την τρώω εδώ μέσα ακριβώς. Μου κατέστρεψε τον αριστερό όρχι. Έκανα πυρετό, είχα φτάσει στο σαράντα, είχα πρηστεί νταούλι, μέχρι την κοιλιά και πάνω, μιλάμε για κλοτσιά τώρα, ε! Από μουλάρια που κουβαλάγανε τετρακόσια με πεντακόσια κιλά το καθένα. Γιατί και το πιο μικρό κομμάτι του όλμου ζυγίζει εκατόν δέκα οκάδες περίπου. Τα μουλάρια αυτά μεταφέραν όλμους. Δεν κάναν αστεία. Σκότωναν, αν δεν ήξερες να τα χειριστείς. Τέλος, δε μ' έβγαλαν ούτε καν ελεύθερο ιατρού. Αναγκάστηκα κι έφυγα με τα πόδια απ' τον Διόνυσο και κατέβηκα στη Νέα Ιωνία. Έτσι, τραυματίας όπως ήμουνα. Η μητέρα μου με πλάκωσε στα πρακτικά, με κρεμμύδια και ψωμιά, και μου 'φυγε το πρήξιμο. Πήγα είκοσι μέρες φυλακή. Είχα γίνει στόχος του διοικητή. Κι όλα αυτά γιατί δεν έπιασα την Καίτη Γκρέυ να πει στη φίλη της, την «ξαδέρφη» της, να κρεβατωθεί μαζί του.

Αν ένας άνθρωπος πάθει μια νίλα, αν, ας πούμε, πιει νερό στη θάλασσα, αρχίζει να τη φοβάται. Εγώ δεν έ-

νιωσα παρόμοιο συναίσθημα με τα ζωντανά μετά το ατύχημα που είχα. Το χτύπημα σαν χτύπημα δεν επηρέασε τη φωνή μου καθόλου. Ψυχολογικά, όμως, μου έκανε μεγάλη ζημιά γιατί μ' άφησε ανάπηρο.

Στη συνέχεια με μεταθέτουν στο Πράβι, στην Ελευθερούπολη. Και εδώ ο διοικητής πρέπει να 'τανε σχιζοφρενής, γιατί όταν μ' έβλεπε άλλαζε το χρώμα του. Τον έπιανε τρεμούλα. Έδειχνε ένα μίσος που ήμουν στη ζωή ακόμα και δε με είχαν καθαρίσει. Με φώναζε τομάρι, άνθρωπο του εύκολου κέρδους και ένα σωρό άλλα. Ένα βράδυ που τα παιδιά, οι συνάδελφοι, με πήραν σ' ένα ταβερνάκι να πιούμε μια ρετσίνα, να πούμε ένα τραγουδάκι, ξαφνικά βρέθηκα μ' ένα μπουζούκι στα χέρια, ούτε ξέρω ποιανού ήτανε. Τότε αν κράταγες μπουζούκι ήταν σαν να κρατούσες χειροβομβίδες, βόμβα Μολότοφ. Το κρύβαμε το μπουζούκι για να μη φαίνεται. Βάζαμε το μάνικο μέσα στο σακάκι και μόνο το κουφάρι φαινότανε, που το στολίζαμε με βελούδινες θήκες για να μη γίνεται στόχος.

Την επομένη με καλεί ο διοικητής στο γραφείο του. Είχε το μπουζούκι σε μια γωνιά. Το πήρε και το 'καψε μπροστά μου. Με αποκάλεσε διαφθορέα του ελληνικού στρατού, ότι δεν έπρεπε να ξαναπιάσω μπουζούκι στα χέρια μου. Νόμιζε πως ήταν δικό μου, ενώ ήταν ξένο.

Ήταν χειμώνας. Στο Πράβι ξανάρχισαν τα καψώνια.

Είκοσι μέρες σε αυστηρή απομόνωση γιατί πήγα και τραγούδησα. Με είχε πιάσει το στομάχι μου τόσο, που δεν μπορούσα να αναπνεύσω. Θα έσπαγε. Με αναφορές και κόντρα αναφορές και πολλά παράπονα με στείλανε στο 424 στη Θεσσαλονίκη. Εκεί μου κάναν κάτι εξετάσεις. Είχε παραμορφωθεί ο βολβός στο έλκος και δεν μπορούσανε να εντοπίσουνε καλά το σημείο. Άρχισαν να μου λένε ότι είχα ήπαρ διογκωμένο. Μου κάναν θεραπείες άσχετες απ' αυτό που με βασάνιζε. Εν πάση περιπτώσει, ενώ ήμουνα προστάτης οικογενείας και έπρεπε να υπηρετήσω δώδεκα μήνες, είχα κάνει δεκαοχτώ. Μου δώσανε μια διετή αναβολή και μετά δύο χρόνια, που ξαναπαρουσιάστηκα, πήρα προσωρινό απολυτήριο. Το στομάχι μου ήταν χάλια. Μόνο όταν χειρουργήθηκα ησύχασα απ' την ιστορία αυτή.

6

ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΤΣΑΟΥΣΑΚΗΣ

Τον ΤΣΑΟΥΣΑΚΗ τον πρωτοσυνάντησα σε ένα καφενείο που σύχναζα απ' τα παιδικά μου χρόνια. Εκείνος ήταν ο φτασμένος καλλιτέχνης, εγώ ακόμα δεν ήμουν τίποτα. Επειδή για να ανοίξει αυτό το καφενείο είχαν έρθει λεφτά απ' την Αμερική, το ονόμασαν «Νέα Υόρκη». Πασίγνωστο σ' όλη τη Νέα Ιωνία, το είχα κάνει στέκι μου, γιατί ήταν το πιο κοντινό καφενείο στο σπίτι.

Ένα απογευματάκι μού είπαν κάποιοι φίλοι ότι θα ερχόταν ο Τσαουσάκης για να του κάνουν το τραπέζι με ουζομεζέδες. Γιατί ήταν πολύ ουζάκιας ο Πρόδρομος. Πρέπει να ήταν χειμώνας, γιατί όταν τον είδα να μπαίνει φόραγε παλτό. Όσοι είχαν το πάθος του χαρτιού και του ταβλιού δε σηκώθηκαν. Εμείς, που δεν είχαμε ακόμα μπλέξει, μαζευτήκαμε στο τραπέζι του και κάτσαμε

και τον ακούγαμε. Τον ρωτούσαμε για τις επιτυχίες του. Ήπιε μερικά ποτήρια ούζο και μιλούσε για την πυγμαχία. Μας έλεγε ότι στα διάφορα μαγαζιά που κατά καιρούς είχε δουλέψει του βγαίνανε κάτι μούτρα, κάτι «χαρές», που πιάναν τις γωνιές με την καρέκλα στο χέρι. Γινόντουσαν πολλές φασαρίες στα μαγαζιά τότε. Ο ίδιος μάς εξηγούσε πως χτύπαγε ένα είδος γροθιάς που το έλεγε κροσέ. Τους ξάπλωνε κάτω, μας έλεγε, τους μάτωνε τις μύτες, τους έλεγε κουφάλες σε μια διάλεκτο βρόμικη. Λίγο υπερβολικός μάς φάνηκε μ' αυτά που έλεγε. Τον ακούγαμε και αρχίζαμε να κοιταζόμαστε μεταξύ μας.

Ο Τσαουσάκης ήταν ο τραγουδιστής των δίσκων. Ο κόσμος δε γνώριζε τον άνθρωπο Τσαουσάκη. Όταν τον γνώριζε κατέβαιναν οι μετοχές του πάρα πολύ, γιατί δε μέτραγε σαν άνθρωπος. Έλεγε όλο βλακείες. Κι έχανε το κύρος του σαν τραγουδιστής. Όταν τον γνώρισα καλύτερα, αργότερα, διαπίστωσα πως ήτανε καλό παιδί, αλλά είχε καρδιά μωρού. Πολλές φορές σκέφτηκα ότι αυτός ο άνθρωπος που τον λάτρευα και τον είχα για ίνδαλμά μου, γιατί η φωνή μου είχε αδερφωθεί με τη δική του κι όταν πρωτοβγήκα στη δουλειά όχι μόνο τραγουδούσα το ρεπερτόριο του Τσαουσάκη, αλλά προσπαθούσα να τον «κάνω» κιόλα, προσπαθούσα να του μοιάσω – αυτός ο άνθρωπος ήταν πιο λίγος από τον καλλιτέχνη.

Ώσπου στη Θεσσαλονίκη μού έκανε μια ψιλοζημιά.

Όταν κατέβηκα απ' το Πράβι και μπήκα στο νοσοκομείο, το 424 (είχα πάρει αναβολή για δύο χρόνια, γιατί είχε χαλάσει το στομάχι μου), χρειάστηκε να δουλέψω ένα Σαββατοκύριακο για να βγάλω τα έξοδα για να κατέβω στην Αθήνα. Είχα το φύλλο πορείας, αλλά δεν είχα λεφτά. Έτσι, το Σαββατοκύριακο εκείνο πήγα να δουλέψω στο μαγαζί του Σταυράκη. Ο Σταυράκης ήταν πασίγνωστος στη Θεσσαλονίκη σαν ο πατέρας των μπουζουκιών. Το μαγαζί του είχε τη φήμη της «Τριάνας» του Χειλά στην Αθήνα. Ο Τσαουσάκης δούλευε στο διπλανό μαγαζί.

Δεν ήξερε ότι ήμουν νόμιμος, ότι είχα καθαρίσει με το στρατό, ότι είχα αναβολή και εξιτήριο από το νοσοκομείο. Νόμιζε ότι ήμουν παράνομος και μου έστειλε την ΕΣΑ.

Ήρθε το περιπολικό, μπήκε μέσα ο αξιωματικός και ήρθε απευθείας σε μένα να μου ζητήσει τα χαρτιά μου. Τα βρήκε εντάξει κι έφυγε. Ο Σταυράκης μού είπε ότι η «δουλειά» ήταν φτιαγμένη απ' το διπλανό μαγαζί και μάλιστα απ' το συνάδελφό μου τον Πρόδρομο τον Τσαουσάκη, με τον οποίο οι σχέσεις τους δεν ήταν και τόσο καλές.

Ο Σταυράκης μού είχε δώσει κι ένα κουστούμι που δεν είχα, αλλά ήταν φαρδύ, έπαιρνε άλλους δύο μέσα, κι εγώ ντρεπόμουνα. Δε βολευόμουν με το τετράφαρδο παντελόνι στο πάλκο.

Ο Τσαουσάκης ήρθε να με δει. Εγώ ήμουνα ασήμαντος. Κάποιος πονηρός απ' την παρέα τού σφύριξε: «Το παιδί από δω πασχίζει να γίνει τραγουδιστής και συ του αρέσεις σαν τραγουδιστής». Κι αυτά. Δεν έδωσε σημασία. Ούτε θυμόταν ότι είχαμε γνωριστεί στη «Νέα Υόρκη», το καφενείο της Νέας Ιωνίας. Του φέραν μεζέδες ανατολίτικους και πολύ ούζο, το 'ριξε στο ούζο, στο τέλος μέθυσε και άρχισε να λέει πάλι χίλιες βλακείες για το ξύλο που έριχνε στα μαγαζιά και χάσαν πάλι τα παιδιά πάσα ιδέα γι' αυτόν.

Αργότερα, μετά από έξι εφτά χρόνια –εγώ είχα γίνει φίρμα στο μεταξύ– σ' ένα χωριό της Μακεδονίας που δεν είχε πάνω από πεντακόσιους κατοίκους, είδα το όνομά του τυπωμένο σε ένα χασαπόχαρτο. Θα τραγουδούσε στο χωριό και λυπήθηκα για το κατάντημά του. Ήμουν με το φίλο μου τον Μιχάλη, που μου είπε ότι πια δεν ακουγότανε, ότι βρυχιόταν πλέον όπως το λιοντάρι, ότι έπινε πολύ, ότι είχε κάνει μια τεράστια κοιλιά που της έβαζε από κάτω σκαμνάκι για να την ακουμπήσει. Τα χάλια τα είχε ο Πρόδρομος απ' το πολύ πιοτό. Αυτό πρέπει να τον έφαγε, αυτό του χάλασε την καριέρα.

Μια άλλη φορά ο συνθέτης ο Δερβενιώτης, που ήταν αυστηρός σαν συνθέτης, είχε μια ηχογράφηση με τον Τσαουσάκη. Δεν ξέρω πώς βρέθηκα στο στούντιο. Προφανώς θα είχα κι εγώ κάποια ηχογράφηση μετά τον Τσα-

ουσάκη. Με παρακάλεσε λοιπόν ο Δερβενιώτης να πω εγώ το τραγούδι στη θέση του Πρόδρομου, γιατί τρεις φορές το είπανε και δε βγήκε σωστά. Και η ώρα στο στούντιο ήταν δαπανηρή για τις δισκογραφικές εταιρείες. Εγώ το θεωρούσα πάρα πολύ κακό να βγάλω τραγούδια από στόμα συναδέλφου μου και να τα πω εγώ, χωρίς να μου πει εκείνος το εντάξει. Πήγα και μίλησα στον Πρόδρομο, τον ρώτησα αν μου έδινε την άδεια να πω εγώ το τραγούδι, που ήταν ομολογουμένως τεχνικότατο: «*Μη με ξυπνήσετε πρωί γιατί θα έχω φύγει/με δίχως τη βαλίτσα μου για το στερνό ταξίδι./Το ταξίδι το στερνό μου θα το κάνω την αυγή/και θ' αφήσω τον καημό μου για κληρονομιά στη γη./Γεια σου, πόνε, γεια σου, ψέμα, τέρμα στα φαρμάκια, τέρμα*».

«Εσένα τα πνευμόνια σου δεν έχουν σαπίσει όπως τα δικά μου», μου λέει ο Πρόδρομος. «Εγώ τα έχω κάψει με το ούζο. Να μπεις μέσα να το πεις εσύ και θα κάτσω να τ' ακούσω κιόλα». Το έμαθα το τραγούδι εκείνη τη στιγμή. Τη δεύτερη φορά το είπα. Ήρθε κοντά μου: «Θα γίνεις πολύ μεγάλος κάποτε. Είσαι στα σπάργανα ακόμα, αλλά θα προχωρήσεις πολύ». Ήταν μεγάλη μου τιμή ν' ακούσω αυτά τα λόγια από τον Πρόδρομο, που ήταν ο μοναδικός ερμηνευτής λαϊκών τραγουδιών, η μόνη αντρική φωνή που ακουγόταν, αυτός που κατείχε τη «χρυσή ζώνη» του τραγουδιού.

Έβγαλε και μου 'δειξε μια φωτογραφία, όταν ήταν α-

κόμα παιδάκι μαζί με άλλα παιδιά, φωτογραφία της «εποχής του Λουδοβίκου». Η στάση που είχε στη φωτογραφία, τα τεντωμένα μπράτσα του μπροστά, δείχναν ότι από μικρός ήθελε να γίνει πυγμάχος, αλλά του βρέθηκε το τραγούδι μπροστά και έγινε τραγουδιστής.

7

ΠΡΩΤΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗ ΜΑΡΙΝΕΛΛΑ – Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ «ΓΕΛΑΣΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ»

ΟΤΑΝ ΑΠΟΛΥΘΗΚΑ ΑΠ' ΤΟ ΣΤΡΑΤΟ και κατέβηκα στην Αθήνα, έκανα δικό μου συμβόλαιο με την Γκρέυ και με δικό μας συγκρότημα δουλεύαμε στα Γερμανικά σ' ένα μαγαζί που λεγόταν «Του Γάλλου». Εκεί πια αρχίζει το όνομα Καζαντζίδης να παίρνει σάρκα και οστά. Τα τραγούδια που έλεγα όταν ήμουν κρατούμενος στην ΕΣΑ είχαν γίνει όλα επιτυχίες. Τότε αρχίζουν όλοι οι συνθέτες να με καλούν αλλεπάλληλα στα σπίτια τους, να κάνω πρόβες, να λέω τα τραγούδια τους.

Γνωρίστηκα με τον Χιώτη, με τον Μητσάκη, με τον Τσιτσάνη κι ό,τι τραγούδι έλεγα όλα γινόντουσαν γνωστά, αν όχι μεγάλες επιτυχίες.

Το «*Η κοινωνία με κατακρίνει*», αυτό είναι το πρώτο μου

μεγάλο σουξέ, είναι τραγούδι δικό μου, με λόγια και μουσική δικά μου, που το 'γραψα στη Μακρόνησο. Εγώ δεν είχα δικαίωμα σαν τραγουδιστάκος να περάσω ένα τραγούδι μου σε δίσκο. Έπρεπε να κάνω ιστορία πρώτα σαν συνθέτης ή σαν τραγουδιστής και μετά να αξιώσω από την εταιρεία μου να βάλει κάποιο δικό μου τραγούδι σε δίσκο. Μια μέρα το 'παιξα στον Μανώλη τον Χιώτη, το άκουσε και μου πρότεινε να του το δώσω. «Έτσι κι αλλιώς», μου λέει, «θα πάει χαμένο μέχρι να αποκτήσεις δικαιώματα να το βάλεις σε κανένα δίσκο. Δώσ' το μου σε μένα κι εντάξει, θα σου εξηγηθώ εγώ». Του το 'δωσα κι ήταν η πρώτη μου μεγάλη επιτυχία. Δεν έχει το όνομά μου επάνω σαν συνθέτη, μόνο σαν τραγουδιστή με αναφέρει. Ο Χιώτης μου 'κανε δώρο ένα σακάκι.

Δεύτερη μεγάλη μου επιτυχία στην περίοδο αυτή που μιλάμε (1956-57) είναι το «*Θέλω να πεθάνω*». Μεγάλο σουξέ κι αυτό, που με καθιέρωσε.

Έγινα περιζήτητος τραγουδιστής. Στα μαγαζιά και στους συνθέτες για κονόμα. Χωρίζω με την Γκρέυ ή μάλλον με χωρίσανε. Ο Βασίλης ο Χειλάς με διάφορα κόλπα της εποχής εκείνης. Μου ρίχνουν στο πλάι μου τη Σεβάς Χανούμ, την τραγουδίστρια που μ' ένα της τραγούδι ήταν γνωστή: «*Σ' αυτό το φτωχοκάλυβο*». Δεν είχε κάνει άλλες επιτυχίες. Δουλεύω και μ' αυτή κάποιο διάστημα στην Κοκκινιά. Και στη συνέχεια στην «Τριάνα» του Χειλά.

Τα ξαναβρίσκω με την Γκρέυ και δουλεύουμε στο Ροσινιόλ, σ' ένα μαγαζί που ήταν πάρα πολύ γνωστό, «Το στέκι του Μητσάκη» στα Σεπόλια, με την Άννα τη Χρυσάφη. Εκεί έγινε μια παρεξήγηση με την Γκρέυ, που ήταν βέβαια καλή σαν φωνή, αλλά κοίταζε πώς θα κερδίσει περισσότερα. Στόχος όλων των συναδέλφων μου ήταν το κέρδος. Πώς θα βγάλουν περισσότερα λεφτά.

Θυμάμαι, είχα ακορντεόν τότε τον Βασιλειάδη τον Βασίλη, αυτόν που παίζει αρμόνιο σήμερα, το συνθέτη. Ο οποίος είχε μάθει με τόση τέχνη να πετάει το ακορντεόν από τη μάντρα και να το σκάει και να πηγαίνει σε διάφορα πανηγύρια, όπου έπαιρνε αλλιώτικα λεφτά, κάποιο διχίλιαρο, να πούμε, ενώ το καθημερινό ημερομίσθιο δεν ξεπερνούσε το διακοσάρικο που πήρε κάποια μέρα και την Γκρέυ μαζί του. Είχαν κλείσει στα «Καλύβια» του Κουβαρά. Όχι αυτά που είναι στον Ασπρόπυργο, αλλά απ' εδώ, από τα Μεσόγεια. Τότε βγάζανε και φέιγ βολάν, γιατί τα φέιγ βολάν ήταν ο μόνος τρόπος που διαφημιζόταν ένα συγκρότημα. Γράψανε λοιπόν στο φέιγ βολάν που βγάλανε ότι θα τραγουδήσω κι εγώ. Εγώ δεν ήξερα τίποτα.

Στη συνέχεια η Γκρέυ γυρίζει στο μαγαζί καθυστερημένη, δε μας είπε πού ήταν, άργησε μία ώρα, τα πανηγύρια συνήθως αρχίζαν πιο νωρίς, έκλεψε και μία ώρα απ' το πρόγραμμα, έκανε τη δουλειά της και πήρε ένα χοντρό κοντύλι.

Στο μαγαζί την ακολούθησε κι ένας ξένος, Έλληνας που είχε πολλά χρόνια στην Αμερική, και ήρθε, φαίνεται, να μου τα ψάλλει. Γιατί σε κάποια στιγμή ακούω έναν με σπασμένα ελληνικά να με βρίζει από κάτω. Ήταν με μια μεγάλη συντροφιά, καμιά εικοσαριά, όλοι αρσενικοί. Έλεγε ότι δεν είμαι εντάξει, ότι τους ξεγέλασα και κάτι τέτοια. Φωνάζω ένα σερβιτόρο, του λέω: «Για πήγαινε και ρώτησέ τον τι έχει αυτός με μένα». Γυρίζει ο σερβιτόρος και μου λέει φωναχτά ότι ο ακορντεονίστας είχε βγάλει φέιγ βολάν που διαφήμιζαν ότι θα τραγουδούσα στο πανηγύρι. Βγάζει και μου τα δείχνει. Η Γκρέυ είχε κάνει τη βρομιά. Ο ακορντεονίστας γυρίζει και μου λέει: «Στέλιο, εγώ πήγα, είμαι οικογενειάρχης, αλλά η κυρία δε σου ξηγήθηκε καλά, σε εξέθεσε. Κι αυτός ο άνθρωπος που φωνάζει έχει δίκιο». Λέω: «Καλά, εντάξει, να μη δώσουμε στόχο στον κόσμο, Κυριακή, γεμάτο το μαγαζί, καλοκαίρι, χίλια άτομα μέσα. Όταν σχολάσουμε το πρωί, θα κάτσουμε να τα πούμε».

Τέλειωσε η βραδιά, χάσαμε και τον Αμερικάνο, τον Ελληνοαμερικάνο που δίψαγε για Ελλάδα, που φώναζε. Του κάναμε το κέφι, του τραγούδησα κι εγώ, του ξανατραγούδησα... Το πρωί που ρώτησα την Γκρέυ γιατί το 'κανε αυτό το πράμα μού είπε κάτι βλακείες κι αποφάσισα να χωρίσω πια οριστικά μαζί της. Τέσσερα χρόνια κράτησε το ειδύλλιο.

Ο καταστηματάρχης, που με υπεραγαπούσε και ενδιαφερόταν πάρα πολύ για μένα, με παρότρυνε να φύγω απ' το μαγαζί του, να λείψω μερικές μέρες για να ξεχαστεί αυτή η ιστορία με την Γκρέυ. Έκλεισε και το μαγαζί.

Ανέβηκα στη Θεσσαλονίκη. Με το τρένο. Το πρώτο βράδυ που έφτασα πήγα σ' ένα μαγαζί στο Πανόραμα. Εκεί δούλευε κι ο Στέλιος ο Ζαφειρίου, το μπουζούκι που είχα μαζί μου στην Καβάλα. Είχα πάει για να τον δω όταν έμαθα ότι δουλεύει στο Πανόραμα. Έμεινα μέχρι το πρωί. Στο Πανόραμα ήταν κι ένα κοριτσάκι που τραγούδαγε και χόρευε, που το λέγαν Μαρινέλλα, με τον Τόλη τον Χάρμα, αυτόν που είχε πει το «*Γαρίφαλο στ' αφτί*» και το «*Είμαι άντρας και το κέφι μου θα κάνω*».

Ο μπαμπάς της Μαρινέλλας ήταν ψαράς. Φούρναρης το επάγγελμα, αλλά με τη βάρκα του κέρδιζε πιο πολλά. Έτσι μεγάλωσε τα τέσσερα παιδιά του. Ήταν δεινός ψαράς. Εγώ το ψάρεμα το είχα μάθει στη Μακρόνησο. Εκεί, στις ελεύθερες ώρες μου, καθόμουν σ' ένα βράχο κι έπιανα κανένα γύλο, καμιά πέρκα. Η αγάπη μου για το ψάρεμα μ' έκανε να τους αγαπήσω, να δεθώ τόσο πολύ με όλη την οικογένεια.

Η Μαρινέλλα μού τον πρωτογνώρισε σε μια απ' τις βόλτες που κάναμε στον κήπο που είναι μπροστά απ' το Λευκό Πύργο. Μου τον σύστησε και σύστησε κι εμένα στον μπαμπά της. Κανονίσαμε να πήγαινα το ίδιο βρά-

δυ στο σπίτι τους. Θυμάμαι, ο μπαμπάς της είχε πιάσει κάτι γοφάρια κι επέμενε να μου κάνει το τραπέζι. Θυμάμαι τη μάνα της που θα τα 'ψηνε σ' ένα μαγκάλι, σ' ένα υπόγειο μένανε, με χώμα κάτω. Φτώχεια, μαύρη φτώχεια. Τέσσερα παιδιά, παντρεμένος ο μεγάλος, έμενε κι αυτός μέσα εκεί με τη γυναίκα του και τα δυο παιδάκια, δύο αγοράκια. Η νύφη τους, μια πολύ καλή κοπέλα απ' τη Γαλάτιστα, έξω απ' τη Θεσσαλονίκη.

Την άλλη μέρα πήγαμε για ψάρεμα, η Μαρινέλλα, ο Στέλιος ο Ζαφειρίου και μια τραγουδίστρια, με τη βάρκα του μπαμπά της. Πήραμε δολώματα απ' τον «Ποσειδώνα» –εκεί τα πουλάγανε τότε– και βγήκαμε στον Θερμαϊκό. Η Μαρινέλλα ήταν σαΐνι, σωστό σαΐνι στο ψάρεμα. Την είδα να ανταποκρίνεται τόσο εξαιρετικά στην τέχνη του ψαρέματος, μια τόσο νέα κοπελίτσα να γνωρίζει τόσα πολλά πράγματα για τη θάλασσα, ήταν δεκαεξίμισι χρονών, δεν είχε μπει ακόμη στα δεκαεφτά.

Την άλλη μέρα έφυγα εγώ από τη Θεσσαλονίκη και πήγα στη Δράμα, σε κάτι συγγενείς. Έμαθα απ' το φίλο μου τον κουρέα, όταν κατέβηκα να ξυριστώ, μετά από είκοσι τέσσερις ώρες ύπνου που τράβηξα, ότι με έψαχνε μια μελαχρινή κοπέλα, προφανώς τραγουδίστρια από τη Θεσσαλονίκη. Και της είπε για να την ξεφορτωθεί ότι πήγα στην Καβάλα για ψάρεμα και για μπάνια και τα λοιπά. Ήταν η Μαρινέλλα που μ' έψαχνε. Έφυγε απ' τη

Δράμα, πήγε στην Καβάλα, δε με βρήκε και ξαναγύρισε στη Θεσσαλονίκη. Εγώ, όταν έμαθα το ενδιαφέρον της, αν και είχα πρόγραμμα να κάτσω ένα μήνα στη Δράμα, σηκώθηκα και γύρισα αμέσως στη Θεσσαλονίκη. Πήγα στο σπίτι της και, επειδή την είχα ακούσει πιο μπροστά να τραγουδά στο Πανόραμα, έκανε πολύ ωραία σεγόντο, της έκανα πρόταση να γίνει παρτενέρ μου. Δέχτηκε κι αρχίσαμε τις πρόβες.

Μόλις τα είχαμε βρει με τη Μαρινέλλα, ξαφνικά, ανεβαίνει η Γκρέυ απάνω. Έξαλλη, με τα νύχια ακονισμένα, έτοιμη να καταπιεί όλο τον κόσμο. Κατεβαίνει κάτω στην κάβα που είχε το μαγαζί, το «Λουξεμβούργο», όπου ήμουν και ο καλλιτέχνης και ο επιχειρηματίας (εκεί γνώρισα και το συχωρεμένο τον Μουσχουντή, που μου τον έφερε ο Τσιτσάνης, ο κουμπάρος του), και άρχισε να σπάει σαμπάνιες, κάτι ακριβά μπουκάλια. Την πιάσαμε. Τη συνεφέραμε. Ε, είχε πιει κάτι ούζα η κυρία –είχε τάση στο ούζο– και είχε όχι απλώς ζαλιστεί, είχε ξεπεράσει τα όρια. Φώναζε. Και να, αυτά, ποια είναι αυτή η πουτάνα η θεατρίνα, που σου 'χει αυτό, που αυτόν και τα λοιπά. Μιλούσε άσχημα, σε γλώσσα μπουζουξίδικη, να πούμε, «την πουτάνα, την έτσι, θα τη σκίσω, ποια είναι;». Η Μαρινέλλα λιποθύμησε από το φόβο της και την πήρανε στις Πρώτες Βοήθειες, όπου της κάναν κάποια ένεση για την καρδιά της. Ναι, ήταν αισθηματίας

η πιτσιρίκα, δεν ήταν σκληρή. Μετά σκλήρυνε. Εν πάση περιπτώσει, την κρατήσαμε και την Γκρέυ για την υπόλοιπη περίοδο της Έκθεσης.

Στη συνέχεια της λέω: «Τέλειωσε η ιστορία, δεν υπάρχει πια τίποτα, μην κάθεσαι και ασχολείσαι μαζί μου και χάνεις τον καιρό σου, να σηκωθείς να φύγεις να πας στην Αθήνα. Εγώ θα κάτσω εδώ, μπορεί και να κατέβω, όμως μαζί δεν ξαναδουλεύουμε, ούτε συνεχίζουμε τα παλιά».

Αφού τα είπα αυτά στην Γκρέυ, σηκώθηκα κι έφυγα με μια σκατοπαρέα και πήγα στη Βέροια. Μέσα στη σκατοπαρέα ήταν κι ο συχωρεμένος ο Χάρης ο Λεμονόπουλος. Ήταν ο μαέστρος της ορχήστρας του «Λουξεμβούργου», του καρέ των άσων. Μια πολύ ωραία ορχήστρα, με πολύ καλά παιδιά, κι όλοι τους ωραίοι μουσικοί.

Όμως, στο διάστημα που έλειπα, είχε ανέβει η μητέρα μου στη Θεσσαλονίκη και με περίμενε. Ενώ εγώ έλειπα ακόμα, την κάλεσε ο διοικητής Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, ο Σκαλούμπακας. Της μίλησε πάρα πολύ άσχημα, την είπε ούτε λίγο ούτε πολύ τσατσά, ότι εγώ κι αυτή, η μάνα μου, εκμεταλλευόμασταν την Γκρέυ και κάτι τέτοια. Και όλα αυτά γιατί η κυρία πήγε και του παραπονέθηκε ότι την εγκατέλειψα. Κι αυτός ο Σκαλούμπακας, με στόχο να την καβαλήσει, έφτασε στο σημείο να μιλήσει έτσι απαίσια στη μάνα μου. Η μάνα μου, η οποία είναι αγία γυναίκα, πικράθηκε τόσο πολύ, μα τόσο

πολύ, που χάλασε τον κόσμο να βρει πού ήμουν. Εντέλει, σ' ένα ξενοδοχείο όπου μέναμε ομαδικά στη Βέροια με βρήκε στο τηλέφωνο, κλαμένη. «Γρήγορα νά 'ρθεις, πολύ γρήγορα νά 'ρθεις, μόλις κλείσεις το ακουστικό. Με κάλεσαν στην Ασφάλεια και μου μίλησε πάρα πολύ άσχημα ο διοικητής. Με εξέθεσε. Έλα να σηκωθούμε να φύγουμε από δω, δεν μπορώ άλλο», μου λέει. Πάω και βρίσκω τον Σκαλούμπακα. Τον είχα γνωρίσει κι αυτόν πριν ανέβει η Γκρέυ. Του μίλησα πάρα πολύ άσχημα. Του είπα: «Πώς έφτασες στο σημείο να βρίσεις τη μάνα μου τόσο άσχημα; Για μια τραγουδίστρια; Για μια που είναι εκ φύσεως πόρνη; Για το Θεό!» Δεν ξέρω τι έγινε, δεν τα βρήκανε, φαίνεται, με την Γκρέυ και ήρθε κάποιο βράδυ στην Αθήνα και με βρήκε και μου είπε ότι είχα δίκιο. Σημειωτέον ότι ο Σκαλούμπακας αυτός είχε έναν αδερφό στην Αθήνα που είχε μαγαζί, φαγάδικο, του οποίου ήμουν πολύ τακτικός πελάτης και βρισκόμασταν κατόπι συχνά εκεί.

Χειμώνας. Επιστροφή στη «Χαβάη». Με αφεντικά πάλι τον Ξυπολυτάκο και το θείο Μπερτζελέ. Ιδιαίτερα το «θείο». Ένα μαγαζί δεν είναι απλή υπόθεση. Χρειάζεται μια αλυσίδα ανθρώπων. Ο καθένας έχει το πόστο του: ταμίας, σερβιτόροι, βοηθοί. Ο Ξυπολυτάκος ήταν το πρωτοπαλίκαρο δεν ξέρω ποιανού τέως. Του Σοφούλη, του Τσαλδάρη, κάποιου, τέλος πάντων, πρώην πρωθυπουρ-

γού. Οπλοφορούσε. Αυτό το είχε υπόψη του ο διοικητής της περιοχής. Ό,τι και να γινόταν, πάντα ο καταστηματάρχης είχε δίκιο. Κατά καιρούς μαλώνανε, διαμαρτυρίες για λογαριασμούς και τα λοιπά. Και ξύλο τρώγανε οι πελάτες και το λογαριασμό πληρώνανε. Γιατί δεν μπορούσες να βρεις το δίκιο σου εύκολα. Εκτός αν το «δόντι» του πελάτη ήταν μεγαλύτερο απ' του καταστηματάρχη.

Υπήρχε ένα ποσοστό μόνιμων πελατών, αλλά, επειδή το είδος των τραγουδιών που έλεγα ήταν τέτοιο, έμπαινε λαός μέσα και δεν προλάβαινες να γνωρίσεις τον κόσμο. Ήταν τόσος πολύς! Τότε δεν υπήρχαν προβολείς ούτε σαχλαμάρες. Τα χρόνια εκείνα εμείς χαμογελούσαμε, τους πελάτες τούς καλησπερίζαμε όλους κατ' αρχάς. Περνάγαν κι αυτοί μπροστά απ' το παλκοσένικο πριν καθίσουνε, μας χαιρετούσαν. Το ίδιο γινόταν και στις παραγγελιές. Τις στέλνανε με τους σερβιτόρους, ως επί το πλείστον, ή τις φώναζαν από κάτω ή έρχονταν στο παλκοσένικο και ζητούσαν το τραγούδι της αρεσκείας τους. Χόρευαν τότε ένας ένας. Όταν σηκωνόταν και κάποιος άλλος, του λέγαμε πολύ ευγενικά ότι είναι παραγγελιά του κυρίου που χορεύει και να καθίσει. Ήταν γεμάτο φωτιά το σημείο αυτό, το να βάλεις τον άλλο να καθίσει. Ήταν ιστορία. Εκείνος που χόρευε περίμενε να δει τ' αποτελέσματα. Τι θα γίνει. Θα φύγει εντέλει ο κύριος για να συνεχίσει; Ο καθένας ήθελε να είναι μόνος του, να έχει

την άπλα του, να μην του αποσπάει του κόσμου την προσοχή άλλος χορευτής. Ναι, γίνονταν καβγάδες με τις παραγγελιές. Πολλές φορές ο ίδιος ο πελάτης έπιανε τον δεύτερο που ανέβαινε και τον κατέβαζε κάτω. Οι περισσότεροι όμως που έρχονταν σε μένα, άνθρωποι απλοί, δεν είχαν τέτοιες διαθέσεις. Σε μένα οι καβγάδες γίνονταν από βαλτούς, από διπλανά μαγαζιά, από νταήδες άλλων μαγαζιών που ερχόντουσαν εσκεμμένα για να κάνουν φασαρία, να χαλάσουν το μαγαζί, να γράψουν την άλλη μέρα οι εφημερίδες. Το πρόβλημα ήμουνα εγώ. Ο στόχος τους ήμουνα εγώ. Εμένα θέλανε να εκφοβίσουν, να φοβηθώ εγώ να φύγω απ' το μαγαζί, γιατί ήταν γεμάτο κόσμο και το δικό τους άδειο.

Οι σωματοφύλακες ήταν υποχρεωτικοί. Ερχόντουσαν, πιάνανε εμένα και τ' αφεντικά και λέγανε ότι το μαγαζί μας έχει ανάγκη από προστασία. «Θά 'ρθω εγώ με τον τάδε, θα μας δίνετε αυτό το ποσοστό, θα τρώμε, θα πίνουμε και θα μπορούμε να κερνάμε και κανένα φίλο». Εντέλει αυτοί οι εθελοντές, αντί να σταματάνε τον καβγά, γίνονταν οι ίδιοι στόχος σε μπράβους από άλλα μαγαζιά και εξαιτίας τους γινόταν η περισσότερη φασαρία.

Όταν δούλευα στη «Μαντουβάλα» έγινε μια φασαρία με το γνωστό Κατελάνο. Αντάλλαξαν βαριά λόγια με κάποιον Μαργαρίτη, που πήγε στο σπίτι του να πάρει το «σιδεράκι». Κάτι έγινε, τον κλείσανε μέσα τον Κατελά-

νο και τον διαδέχτηκε ο Μαργαρίτης, ο Ντίνος. Πήρε αυτός τη θέση του κι αυτός έλεγχε τις πουτάνες της περιοχής. Αυτός ήταν πλέον ο εισπράκτορας. Όταν βγήκε ο Κατελάνος απ' τη «στενή» και πήγε στο παλιό του στέκι και του είπανε οι κοπελιές ότι δεν τον αναγνωρίζουνε πλέον, ότι έχουν καινούριο προστάτη, εξαγριώθηκε ο Κατελάνος και, όπως συνηθιζόταν στον υπόκοσμο, στη διάλεκτο τη νυχτερινή, του είπε «να σκίσει μια βρεμένη εφημερίδα». Έβρεξε μια εφημερίδα και του την έδωσε. Ο Μαργαρίτης τού απάντησε πως βρεμένη εφημερίδα δεν μπορούσε να σκίσει, αλλά, αν ήταν άντρας αυτός, ο Κατελάνος, να του έδινε ένα χαστούκι για να τον σκοτώσει αυτός μετά. Πράγματι ο Κατελάνος τού έδωσε ένα χαστούκι κι ο Μαργαρίτης φεύγει οργισμένος και πάει στο σπίτι του να πάρει το πιστόλι. Ώσπου να γυρίσει, το καφενείο όπου έγινε η παρεξήγηση έκλεισε κι ο Κατελάνος με τον καφετζή ήρθαν στο μαγαζί που τραγουδούσα.

Γιατί, τώρα, ήρθε στο δικό μας μαγαζί; Χάθηκαν τόσα άλλα στέκια στην Αθήνα; Ήρθε γιατί ήξερε ότι εκεί βρισκόταν ο γνωστός Κατσιμίχας, ο άλλοτε βασανιστής της Μακρονήσου, αλφαμίτης (και τώρα καταστηματάρχης των «Δειλινών», ο Θωμάς). Ο Κατελάνος μπήκε για καβγά σαν προστάτης, για να έχει η πράξη του αυτή απήχηση στον υπόκοσμο. Να μαθευτεί. Αν πήγαινε σ' ένα

άγνωστο καφενείο ή μαγαζί κι έκανε καβγά, δε θα μάθαινε κανείς τίποτα.

Σε λίγο να κι ο Μαργαρίτης. Κερνάει ένα κονιάκ του Κατελάνου και λέει του σερβιτόρου: «Πες του ότι θά 'ρθω να του αδειάσω πέντε σφαίρες στο στόμα». Μόλις τ' άκουσε αυτό ο Κατελάνος, έψαχνε να βρει πόρτα για να φύγει. Γιατί ήταν θρασύδειλος. Πήγε να το σκάσει απ' την πίσω πόρτα. Τρέχει ο Μαργαρίτης και του αδειάζει έξι εφτά σφαίρες. Τις οποίες τις έφαγε όλες στο κορμί. Τότε δούλευα με ποσοστά εγώ και είχα τη νονά μου στο ταμείο. Μια σφαίρα τής πέρασε ξυστά εκεί που καθόταν. Αυτό το ρόλο παίζανε οι νταήδες.

Ο Κατελάνος επέζησε. Όταν βγήκε απ' την κλινική, δικάστηκε, δεν ξέρω αν ήταν γι' αυτό το περιστατικό ή για κάτι άλλο, και κάποια φορά που έκανα περιοδεία στην Ελλάδα, σ' ένα καφενείο που κάθισα να πιω ένα τσάι, έπεσα πάνω του. Ήταν στην Ξάνθη. Μόλις τον βλέπω, λέω: «Πίσω ολοταχώς, πάμε να φύγουμε πριν μας αναγνωρίσει».

Στην περιοδεία αυτή είχα πάρει ένα παιδί μαζί μου, φίλο ενός παιδικού μου φίλου, ο οποίος είχε την πίκρα ότι είχε ικανότητες καλλιτεχνικές και δεν είχε ευκαιρία να τις δείξει. Κοντά μου ήθελε να μάθει. Δούλευε σε ξυλουρ-

γείο και ήτανε τόσο περήφανο παιδί, που δε μου είχε πει ποτέ «Στέλιο, μήπως γίνεται να κολλήσω κι εγώ στο συγκρότημά σου;». Αλλά έβαζε άλλους να έρθουν να μου το πουν: «Στέλιο, γιατί δεν παίρνεις τον Μιχάλη, που είναι καλός, που έχει ικανότητες;» Εγώ δεν ήθελα να μπλέξει το παιδί μ' αυτή τη δουλειά, γιατί ήξερα τι ταλαιπωρίες είχε. Εν πάση περιπτώσει, στην περιοδεία μας αυτή του έκανα την πρόταση να 'ρθει, μετά από πίεση του παιδικού μου φίλου. Πήδηξε από τη χαρά του. Του δώσαμε και κάποια προκαταβολή, πήγε και πήρε τα καλύτερα ντραμς, μάρκας Premier, η καλύτερη τότε, και στηθήκαμε για πρόβες. Ήταν ένας άψογος καλλιτέχνης. Τραγουδούσε ευρωπαϊκά, έκανε μιμήσεις πάρα πολύ ωραία, έπαιζε, αν θυμάμαι καλά, και φυσαρμόνικα. Σε λίγο έγινε το αγαπημένο μας παιδί του συγκροτήματος. Η Μαρινέλλα πια είχε τρελαθεί μαζί του. Μετά τη δουλειά, όταν πηγαίναμε σε κανένα ταβερνάκι να φάμε, μας έκανε τέτοια καλαμπούρια, που κατουριόμασταν στα γέλια.

Το πρόγραμμα της περιοδείας ήταν πάρα πολύ κακό. Ήταν δύσκολο να κλείσεις πιάτσες, οι κινηματογράφοι παίζαν ταινίες, τα μαγαζιά ήταν κλειστά λόγω υποχρεώσεων κι έτσι από Καβάλα μεταπηδήσαμε στην Αλεξανδρούπολη. Στο γυρισμό θα περνούσαμε από Ξάνθη και Κομοτηνή. Νοικιάσαμε το αυτοκίνητο μιας Ελληνίδας από την Αυστραλία, που είχε έρθει για το χειμώνα εδώ.

Το αυτοκίνητό της ήταν ο χαμάλης της περιοδείας. Εκεί ήταν τα μικρόφωνα, εκεί ήταν τα βαριά όργανα όλα, εκεί ήταν τα ντραμς, εκεί τα φέιγ βολάν, τα μεγάφωνα. Οδηγούσε ο Μπάμπαρης, που είχε τη μανία του κυνηγιού. Είχε μαζί του το ντουφέκι. Χειμώνας όπως ήτανε, όπου έβρισκε κανένα πουλί στο δρόμο, άνοιγε το παράθυρο, το ντουφέκαγε και οπωσδήποτε έμενε πίσω. Στη συνέχεια, επειδή το αυτοκίνητο ήταν πολύ καλό, πάταγε γκάζι και μας πρόφταινε.

Στην Ξάνθη, στον πηγαιμό, σταματήσαμε να πιούμε ένα τσάι. Μέσα στο καφενείο είδα τον Κατελάνο. Έξω λάσπη μέχρι το γόνατο. Παγωνιά. Δεν μπήκα μέσα, μη με δει κι έχουμε πάλι ιστορίες. Συνεχίσαμε για Αλεξανδρούπολη. Ο Μιχάλης όμως, το νεαρό παιδί, είχε έναν έρωτα στην Ξάνθη, όπου είχε υπηρετήσει στο στρατό, και νομίζοντας ότι θα κάτσουμε λίγη ώρα το 'σκασε και πήγε να δει την πιτσιρίκα. Ήταν πάντα στο δικό μου το αυτοκίνητο, τον είχα πάντα μαζί μου. Καθώς φοβόμουν μη μας πάρει χαμπάρι ο Κατελάνος, που τον ήξερα τι τομάρι ήταν, βιάστηκα να φύγω. Με τον Μπάμπαρη συνταξίδευε ως τότε το ακορντεόν, ο Βασιλειάδης. Του λέω: «Έλα εσύ μαζί μου τώρα, ο Μπάμπαρης ας περιμένει τον Μιχάλη να γυρίσει. Πάμε να φύγουμε».

Αυτό ήταν μοιραίο. Ο Μπάμπαρης, πες γιατί έτρεχε να μας προλάβει, πες για κάτι ντουφεκιές που θα 'ριξε στο

δρόμο, που γλιστρούσε απ' τη βροχή, αντί να περιμένει σε μια στενή γέφυρα το φορτηγό να περάσει πρώτο, έπεσε πάνω του.

Εμείς είχαμε φτάσει στο μεταξύ στην Αλεξανδρούπολη. Περιμέναμε έξω απ' το θέατρο, μαζί με τον κόσμο που περίμενε, να φτάσει το αυτοκίνητο που οδηγούσε ο Μπάμπαρης με τον Μιχάλη δίπλα του. Σε μια στιγμή έρχεται ένας πιτσιρίκος και μου λέει: «Κύριε Καζαντζίδη, σας θέλει ο πατέρας μου». Λέω: «Πού είναι, αγόρι μου, ο πατέρας σου;» Λέει: «Εδώ, σ' ένα κρεοπωλείο». Πάω έξω απ' το κρεοπωλείο. Εκείνη την ώρα ο πατέρας του άδειαζε κάτι κρέατα απ' το ψυγείο. Μου λέει: «Στέλιο, έχεις γερά νεύρα να ακούσεις κάτι;» Λέω: «Λέγε, αδερφέ, τι είναι;» (Στο μεταξύ, ανησυχούσα, γιατί το αμάξι με όλα τα μηχανήματα –ντραμς, μεγάφωνα, φέιγ βολάν– αργούσε.) Μου λέει: «Το αυτοκίνητό σας έχει τρακάρει λίγο έξω από την Ξάνθη και μου φαίνεται ότι και τα τρία άτομα που ήταν μέσα σκοτώθηκαν». Καβαλάω το αμάξι μου και γυρίζω στον τόπο που είχε γίνει το δυστύχημα. Είχαν βάλει κάτι άσπρα χαρτιά για τα αυτοκίνητα που περνούσαν. Στον τόπο του δυστυχήματος βρίσκονταν μερικοί χωροφύλακες. Μου είπαν ότι ο οδηγός κι ο φίλος του βρίσκονταν στο νοσοκομείο της Ξάνθης. Πήγα. Τον Μιχάλη τον είχαν στο νεκροτομείο μέσα στο ψυγείο. Δε μ' άφησαν να τον δω. Ο Μπάμπαρης ήταν σε αφασία και το τρίτο παι-

δί, ο Αρμάος, νοσηλευόταν σ' ένα θάλαμο. Τον ρώτησα με νοήματα, αλλά δεν μπορούσε να μου μιλήσει. Την άλλη μέρα, όταν είχε κάπως συνέλθει, μου διηγήθηκε το τραγικό γεγονός. Οι γιατροί δε μ' άφηναν να δω τον νεκρό Μιχάλη. Το κεφάλι του το είχε κόψει το στεφάνι των ντραμς Premier. Τα ντραμς έχουν δύο στεφάνια από νίκελ που κρατάνε το ταμπούρι. Ένα από αυτά τον αποκεφάλισε. Τον σκότωσε, δηλαδή, το όργανο που αγαπούσε.

Η Μαρινέλλα, πρέπει να ζουν τα δύο αδέρφια της, αν το ένα απ' αυτά πάθαινε κάτι, νομίζω ότι δε θα κλάψει τόσο πολύ όσο την είδα να χτυπιέται για τον Μιχάλη. Όλοι μας τον πονέσαμε. Μας στοίχισε τόσο πολύ, που σκέφτηκα τότε σοβαρά να σταματήσω αυτή τη δουλειά. Τόσο πολύ μου κόστισε.

Στη Νέα Ιωνία, όπου ήταν το ξυλουργείο που δούλευε, οι γνώμες ήταν διχασμένες. Άλλοι έλεγαν ότι τον πήρα στο λαιμό μου, μερικοί με βρίζαν πολύ άσχημα. Άλλοι λέγαν ότι τα ήθελε ο κώλος του κι ότι ήταν ψυχραμένος μαζί μου γιατί δεν τον έπαιρνα στη δουλειά. Κι αυτά.

Ποιανού ήταν το φταίξιμο; Του δικού μας του Μπάμπαρη, βεβαίως, ο οποίος θα καθυστέρησε για να ρίξει καμιά ντουφεκιά κι έτρεχε μετά σαν δαίμονας. Το φορτηγό δεν μπορούσε να κόψει, γιατί ήταν φορτωμένο, η γέφυρα ήταν στενή, δύο αυτοκίνητα δε χωρούσαν. Έπρεπε να περιμένει να περάσει πρώτα το φορτηγό.

Ακόμα τον κλαίει τον Μιχάλη η Νέα Ιωνία. Χάθηκε το «γελαστό παιδί» που σκόρπιζε το κέφι παντού. Δεν υπήρχε πάρτι στο οποίο να μην ήτανε. Ένα βράδυ πήρε μια χαρτοπετσέτα, την πασάλειψε μουστάρδα κι ανέβηκε πάνω στο τραπέζι κι έκανε πως σκουπιζότανε. Η Μαρινέλλα είχε πεθάνει απ' τα γέλια.

Το ευτύχημα για μένα ήταν ότι δεν υπόφερε, ότι δεν έμεινε ανάπηρος, γιατί ήταν τόσο νέος, μόλις είκοσι εφτά χρονών.

Ακόμα, όταν γίνεται κανένα γλέντι στη Νέα Ιωνία, μιλάνε για τον Μιχάλη.

Πρόσφατα, που είχε έρθει ένα ζεύγος γνωστών μου απ' τη Φλόριντα (ο αδερφός του πεθερού του Κώστα), έγινε ένα γλεντάκι. Μου κάναν κάτι τσάγια, για να στρώσει ο λαιμός, μου δώσαν κάτι ασπιρίνες και ανοίξαν τα λούκια και κρατάτε Τούρκοι τ' άλογα. Δεν είχα σταματημό. Τραγούδαγα συνεχώς για έξι ώρες! Για τον Μιχάλη τραγούδησα.

8

«ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ» ΤΗΣ ΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Η ΜΑΡΙΝΕΛΛΑ προοριζότανε για θεατρίνα. Οι γονείς της όμως δεν το θέλανε. Πριν γνωριστούμε την είχε κοπανήσει απ' το σπίτι της, ελαφρώς κουρεμένη, με κάτι αρβύλες του μπαμπά της, έκανε περιοδεία στα νησιά με τον Κώστα τον Βουτσά και τη Μάρθα την Καραγιάννη. Στις θεατρικές αυτές παραστάσεις έλεγε τραγούδια της Βέμπο. Σε τραγούδια της Βέμπο, που τα έλεγε πάρα πολύ ωραία, την πρωτοάκουσα κι εγώ, όταν με κάλεσε στο Στρατιωτικό Θέατρο. Ήταν η αγαπημένη της φωνή.

Στην αρχή ήμουν πολύ επιφυλακτικός μαζί της. Μετά το χωρισμό μου με την Καίτη Γκρέυ, είχα μια πικρία γενικά με τις τραγουδίστριες. Αλλά η Μαρινέλλα μού φέρθηκε τόσο καλά! Όταν κρεβατώθηκα στο ξενοδοχείο (γιατί κάθε φορά που ανέβαινα στη Θεσσαλονίκη, λόγω αλ-

λαγής κλίματος, με έπιανε πυρετός), μου συμπαραστάθηκε, μου φέρθηκε πάρα πολύ ανθρώπινα κι όταν έπρεπε να φύγει για τη δουλειά μού έφερε το μεγάλο της αδερφό για να μείνει μαζί μου στο δωμάτιο. Μου έδινε την αντιβίωση, κάτι χάπια, πενικιλίνη, στρεπτομυκίνη, δε θυμάμαι.

Καθόμασταν σε μια γωνίτσα με την κιθάρα και κάναμε πρόβες, ώρες ολόκληρες. Έλεγα μέσα μου: Αυτό το κοριτσάκι αξίζει ν' ανέβει!

Στο «Λουξεμβούργο», στο μαγαζί, δεν είχε ξαναμπεί μπουζούκι. Με το καρέ των άσων, την καλύτερη ορχήστρα της Θεσσαλονίκης. Ο Άλκης ο Στέας ήταν σε δεύτερη μοίρα. Υπήρχε και μια τραγουδίστρια, η Πόπη Λώρη, δεν ξέρω αν σου λέει τίποτα το όνομα, μια πολύ τσαχπίνα, ωραία φωνούλα, ωραίος άνθρωπος. (Τώρα είναι στη Γερμανία, έχει και δύο κόρες που παντρευτήκανε. Η μία πήρε Ιταλό. Οι γαμπροί της, μου φαίνεται, έχουνε πιτσαρίες.) Γινόταν το σώσε στο «Λουξεμβούργο». Εμείς βγαίναμε δύο φορές τη βραδιά. Ο κόσμος ήθελε ν' ακούσει Καζαντζίδη. Ο Μουσχουντής είχε επιστρατέψει σχεδόν τη μισή Χωροφυλακή για να επιβάλει την τάξη. Δεν ξέρω αν θυμάσαι, το μαγαζί δεξιά και αριστερά είχε κάτι καρνάγια. Εκεί ήταν αραγμένα μεγάλα καΐκια. Τα πιτσιρίκια ανεβαίνανε στα κατάρτια. Μιλάμε για πολύ κόσμο. Λαοπλημμύρα. Μέχρι ένα μίλι στη θάλασσα ήταν βάρκες με

κόσμο. Με φαναράκια, με τα ουζάκια τους, είχε κάτι μπουνάτσες ωραίες, ο κοσμάκης καθόταν εκεί μέχρι να σχολάσουμε. Παραγγελιές μού στέλνανε απ' όλο τον Θερμαϊκό.

Εγώ είχα την ευθύνη του λαϊκού προγράμματος και την τροφοδοσία του μαγαζιού. Δουλεύαμε ταμπλ ντοτ. Καμιά μέρα δεν είχε ελεύθερες τιμές. Εγώ πήγαινα στην αγορά και ψώνιζα από φρούτα και γλυκίσματα μέχρι κρέατα και ψάρια. Δε χρειάζονταν λεφτά, γιατί τότε όλα ήτανε «Θα σου φέρω και θα τα βρούμε».

Υπήρχε ακόμα ένας επιχειρηματίας, ο Κούμπος, που είχε το άλλο πρόγραμμα, το καθαρώς ευρωπαϊκό. Είχε τα νούμερα με τον Οικονομίδη. Από κει παρέλασαν όλοι οι καλλιτέχνες. Ήταν θαύμα αυτό που γινότανε στο «Λουξεμβούργο» μέσα στην περίοδο της Διεθνούς Έκθεσης. Κρατούσε όλο κι όλο είκοσι μία μέρες, συν δέκα μετά για μας. Εκεί η Μαρινέλλα έκανε πρώτη φορά σεγόντο στο τραγούδι του Μητσάκη «*Η πρώτη αγάπη σου είμαι εγώ*». Στη συνέχεια δεν υπήρξε τραγούδι που να μη συμμετέχει σαν σεγόντο. Άρχισα να δένομαι πάρα πολύ μαζί της. Παρακαλούσα τις εταιρείες να τη βάλουν να κάνει ένα σόλο μόνη της, να δημιουργήσει μια δική της προσωπικότητα. Οι εταιρείες ήταν ανένδοτες. Τίποτα. Γιατί κατά καιρούς έχει λεχθεί κι αυτό ακόμα: ότι δεν την άφηνα εγώ να τραγουδήσει. Στο «Λουξεμβούργο» έκανε και κάτι χο-

ρευτικά, το κάτι άλλο. Καμιά σχέση με τις τραγουδίστριες που ήξερα μέχρι τότε.

Όταν τέλειωσε η Έκθεση κι έκανα να φύγω, κατάλαβα ότι τα πόδια μου δε με υπάκουσαν. Θέλαν να μείνω. Τότε κατάλαβα ότι πρέπει να ήμουν τσιμπημένος. Η Μαρινέλλα μού 'χε μπει μες στο πετσί.

Και γράμματα ήξερε, γιατί κι αυτά παίξανε ρόλο. Μέχρι ορθογραφία μού μάθαινε. Εκτός από το ψάρεμα, μας έδεσε κι ο κινηματογράφος. Είχε κι η Μαρινέλλα ψώνιο με τον κινηματογράφο. Πολλά πράγματα γίναν έκτοτε που κράτησαν αρκετά χρόνια. Είναι δίσκοι, είναι ραδιοφωνίες, είναι μαγαζιά μεγάλα, είναι θέατρα, είναι Θεοδωράκης, είναι συναυλίες, είναι, είναι... Πάντα πρόσεχα στα μαγαζιά να μην είναι το όνομά της με μικρότερα γράμματα απ' το δικό μου.

Προτού συνεργαστούμε στο «Λουξεμβούργο», από τις πρόβες που κάναμε, κατάλαβα ότι ήταν αξιόλογος καλλιτέχνις. Την είδα και στο θέατρο. Φόραγε ένα γάντι μέχρι εδώ, ένα στενό φουστάνι μέχρι κάτω, κατάμαυρο, φόραγε ένα ψεύτικο τριαντάφυλλο στο στήθος και μένα, που μου άρεσε πάρα πολύ, μα πάρα πολύ ο κινηματογράφος, την είδα να ξενοφέρνει. Μ' εντυπωσίασε. Ήταν κι ωραίο κορίτσι. Κούκλα! Κορμί! Ωραία Ανατολίτισσα. Κωνσταντινοπολίτισσα. Οι γονείς της μ' αγκαλιάσανε. Ιδιαίτερα η μαμά της.

Όταν ανέβηκε η δική μου μητέρα, η κυρα-Γεσθημανή, στην Έκθεση, γνωριστήκανε. Μέναμε στο ίδιο ξενοδοχείο μαζί με δέκα ή έντεκα παιδιά που είχα φέρει απ' την Αθήνα. Ήταν ο Λάκης ο Καρνέζης, ο Κώστας ο Παπαδόπουλος, που έπαιζε μπουζούκι, κι ένας Παντέλος, που τραγούδαγε Γούναρη, και κάτι παιδιά χορευτές. Δηλαδή, είχα κάνει αξιόλογη δουλειά. Δε με ένοιαζε το κέρδος. Στόχος μου ήταν να έβγαζα κάποιο ημερομίσθιο, που δε μου το δίνανε τα μαγαζιά σαν τραγουδιστή. Με νταηλίκι είπα ότι θα το βγάλω σαν επιχειρηματίας. Και το 'βγαλα. Δεν κόπιασα ιδιαίτερα σαν αφεντικό. Όταν έκλεισε το «Λουξεμβούργο», κατέβηκα στου Ξυπολυτάκου, στην Αθήνα, με τη Μαρινέλλα.

Στην Αθήνα κάναμε ένα πολύ ωραίο συγκρότημα με Γλαύκα, με Καλδάρα, με τον Βασίλη τον Βασιλειάδη ακορντεόν, με Γιώργο Τσιμπίδη μπουζούκι. Μιλάμε για συγκρότημα αξιώσεων και ο κόσμος πάρα πολύς. Εκεί είμαι με ημερομίσθιο. Εκεί έρχεται πολύ συχνά η Μάρθα η Καραγιάννη με τον Χατζηχρήστο, που την είχε φιλενάδα του. Έρχεται πολύ συχνά ο Γιώργος ο Οικονομίδης με μια τραγουδίστρια που την είχε βρει στη Δράμα και την κατέβασε στην Αθήνα, μου διαφεύγει το όνομά της. Πολύς θεατρόκοσμος. Οι καλλιτέχνες φέρνουνε και το δικό τους κόσμο. Ο Γλαύκας είχε τις δικές του παρέες, είχε Μενίδι, αρβανιτιά. Ο Καλδάρας προσωπικότητα. Το

μαγαζί κάθε βράδυ γεμάτο. Η Μαρινέλλα κερδίζει έδαφος συνεχώς, ανεβαίνει.

Στην αρχή τα είχε λίγο χαμένα, γιατί ήταν αλλιώς μαθημένη στη Θεσσαλονίκη. Ήταν πιο εγκάρδιος ο κόσμος. Εδώ είδε ψυχρούς τους ανθρώπους. Πελάτες που έρχονταν να κάνουν το κέφι τους, να πληρώσουν.

Η Μαρινέλλα είχε τάσεις για κίνηση. Ήταν μαθημένη από το θέατρο όπου τραγούδαγε. Της έλεγα να κάθεται φρόνιμα. «Ο κόσμος που έρχεται στο μαγαζί», της έλεγα, «και το είδος των τραγουδιών που λέμε δεν επιτρέπουν κουνήματα πολλά». Τότε που είχε βγάλει ο Χιώτης το «*Αφού το θες, τούτη τη βραδιά*», κάποια μέρα με ρώτησε: «Μπορώ να πω αυτό το τραγούδι;» Της λέω: «Πες το». Κι όταν το είπε και είδαμε πως έχει κι άλλα προσόντα, κάτι άλλαξε μέσα μας και τη δεχτήκαμε σαν διαφορετική. Προς το καλό, βέβαια, πάντα. Όσο κι αν εμένα δε μου άρεσε το κούνημα, γιατί το θεωρούσα πρόκληση, σαν να ζήταγε εραστή από κάτω. Στη συνέχεια, μαστόρεψε πολύ.

Μετά τη Μαρινέλλα βγήκανε πάμπολλες τραγουδίστριες που κάναν διάφορες κινήσεις. Πρόπερσι, νομίζω, έτυχε να τη δω στην τηλεόραση που έριξε κάτι τσιφτετέλια, Παναγία μου! Μείναν αγάλματα όλοι. Κατάλαβα τι θα σκέφτηκε μέσα της: Καθίστε να σας δείξω εγώ πώς κουνιούνται και πώς τα λένε τα τραγούδια αυτά. Ντυμένη στα μαύρα, ωραία, εντυπωσίασε τους τηλεθεατές, όπως

είχε εντυπωσιάσει κι εμάς τότε που την είδαμε όρθια να τραγουδά το *«Αφού το θες, τούτη τη βραδιά»* του Χιώτη. Όλη η Ελλάδα μίλαγε για τη Μαρινέλλα για μια βδομάδα μετά την εκπομπή αυτή. Για τη σωστή της κίνηση, για τον τρόπο που ερμήνευσε το περιεχόμενο του δίσκου. Γιατί είναι πραγματική αρτίστα. Έχει ψυχή μέσα της. Αυτή η κοπέλα γεννήθηκε για το τραγούδι και για το χορό.

Τότε ήταν που πήρα κοντά μου τον Άρη Σαν σαν τραγουδιστή. Ήρθε και με παρακάλεσε η μητέρα του να τον βοηθήσω σαν προστάτη οικογενείας. Ο πατέρας του ήτανε στα υποβρύχια και είχε σχεδόν χάσει το φως του. Με κάλεσε η Ασφάλεια, γιατί ήταν ανήλικος και δεν μπορούσε να δουλέψει. Παρακάλεσα το διοικητή, του είπα το περιστατικό, έστειλα και τη μάνα του, ιστορία ολόκληρη. Τελικά ο Άρης έμεινε μαζί μας.

Καλοκαίρι κατεβήκαμε στην παραλία, στις Τζιτζιφιές. Εκεί ήταν η φωλιά του μπουζουκιού κι έπρεπε να χωθώ κι εγώ μέσα σ' αυτό τον κύκλο. Ο Λαμπρόπουλος της Κολούμπια είχε αντιρρήσεις. Η υγρασία της θάλασσας θα πείραζε το λαιμό μου. Αλλά εγώ δεν τον άκουσα. Στο μεταξύ, κάνω αλλεπάλληλες ηχογραφήσεις στην Κολούμπια. Τη μία πίσω απ' την άλλη. Δεν πέρναγε βδομάδα που να μην είχα στούντιο. Και δύο φορές τη βδομάδα. Μου πρότειναν όλοι τραγούδια. Σπάνια απέρριψα τραγούδια, αλλά κι όσα έλεγα είχα τη δυνατότητα να τα αλ-

λοιώσω. Αλλιώς μου τα φέρνανε κι αλλιώς τα ακούγανε. Πολλές φορές, όταν άκουγα το τραγούδι στην τελευταία του φάση και θυμόμουν πώς μου το φέρανε, έδινα συγχαρητήρια στον εαυτό μου με τα στολίσματα που του έκανα. Γιατί ποιος συνθέτης ήταν σε θέση να μου διδάξει τους λαρυγγισμούς; Ήταν αυτοσχεδιασμοί δικοί μου, τους οποίους δεχόντουσαν, φυσικά, όλοι. Σ' αυτό τον τομέα ο μόνος που είχε λίγο εγωισμό ήταν ο Χιώτης. Κατά καιρούς μού έκανε παρατηρήσεις να κάνω ακριβώς το λαρυγγισμό που έλεγε αυτός. Δεν ήθελε να γίνονται λαϊκά τα τραγούδια του ο Χιώτης. Ήθελε να τα λέω όπως τα 'γραφε. «Σε πολλά τραγούδια πουστίζω κιόλας, με την καλή έννοια», μου έλεγε. «Όχι πουστίζω σαν πούστης». Που δεν ήταν. Το λέω αυτό με πολύ σιγουριά, γιατί κατά καιρούς τον κατηγόρησαν ορισμένες κυρίες που πέρασαν απ' τη ζωή του, αυτές που εντέλει τον στείλανε και στον άλλο κόσμο πρόωρα, όπως η Ζωή Νάχη, η Μαίρη Λίντα και τελευταία η Κυριακίδου η Μπέμπα. Ο Μανώλης ήταν ωραίος, πάρα πολύ ωραίος, αλλά έκανε τη βλακεία να ακούει τις εκάστοτε κυρίες που είχε κοντά του κι όχι μόνο να τις ακούει, αλλά και να παρασύρεται απ' αυτές και να κάνει λάθη.

9

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑ

Η ΖΩΗ ΜΟΥ ΣΑΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΗ δε με γεμίζει καθόλου κι αρχίζω να τη μισώ. Έχω σαν στόχο να τελειώσω όσο πιο γρήγορα γίνεται, προτού αρχίσει η κατιούσα. Να αποσυρθώ. Ονειρευόμουν πάντα κάποιο παραθαλάσσιο κτηματάκι, με μια βαρκούλα, με ένα σπιτάκι, ψάρεμα κι αυτά. Αυτό το όνειρο μου έδινε κουράγιο.

Οι αντιξοότητες που συνάντησα στα νυχτερινά μαγαζιά και με τις εταιρείες ήταν πολλές. Ενώ όλα φαίνονται ρόδινα, ενώ ο κόσμος σε θέλει, ενώ τα μαγαζιά σε θέλουν, τα πρωινά, μετά τη δουλειά, πρέπει να πάω συνοδεία στο σπίτι μου. Στη μέση είναι το δικό μου αυτοκίνητο και μπρος και πίσω από μένα βρίσκονται αυτοκίνητα με ανθρώπους που ζουν από μένα, από το μαγαζί γενικά, και με συνοδεύουν μέχρι την κρεβατοκάμαρα. Πολ-

λές φορές τύχαινε και τη μέρα ακόμα να έχω κανονίσει να 'ρθουν για να με συνοδεύσουν, για μια συζήτηση που θα πήγαινα να κάνω για κάποια ταινία ή για κάποια πρόβα. Τόσο εξαγριωμένα ήταν τα γύρω μαγαζιά. Ο κίνδυνος ήταν απ' τους ψευτονταήδες που ερχόντουσαν να πάρουν μίζα. Πολλές φορές τούς βάζαν και οι ίδιοι οι δικοί μου σωματοφύλακες για να φανεί ότι έχουν δουλειά. Να μου δημιουργήσουν σκάνδαλα οι απέξω για να βάζουν αυτοί τα μπράτσα τους δήθεν και να εδραιώνουν τη θέση τους και να δικαιολογούν τα ποσοστά που παίρνουν. Γιατί οι μπράβοι παίρναν πολλά λεφτά. Πέντε ως εφτά τα εκατό απ' τα ακαθάριστα.

Μου κάναν και διάφορων ειδών προτάσεις οι μπράβοι των άλλων μαγαζιών. Κάποτε ένας τους μου είπε ότι το αιτούμενο ήταν να φύγω απ' το μαγαζί όπου δούλευα (για να μπορέσουν να δουλέψουν τα άλλα μαγαζιά τριγύρω). Θα μου κατέθετε ένα ποσό σε μια τράπεζα της Ελβετίας και θα πήγαινα εκεί, σε ένα ξενοδοχείο της αρεσκείας μου, να τρώω, να πίνω, να κάνω ό,τι θέλω, αρκεί να έφευγα απ' το μαγαζί, να μην τους παίρνω όλη την πελατεία.

Ένας γνωστός μου, Γιολδάσης ή Γιολάσης, που είχε χωρίσει απ' τη γυναίκα του ενώ είχε δύο παιδάκια μαζί της, μου 'ρθε ένα βράδυ με μια γκόμενα και ζήτησε να του πω ένα τραγούδι, την ώρα του προγράμματος, απ'

αυτά που έλεγα παλιά. Του είπα να περιμένει να τελειώσω το πρόγραμμα και θα του το 'λεγα το τραγούδι με την κιθαρίτσα μου μετά. Αυτός θύμωσε, προσβλήθηκε που δεν του το είπα αμέσως μπροστά στην γκόμενα και πήγε και με κάρφωσε ότι δεν είχα δίπλωμα. Ότι οδηγούσα χωρίς δίπλωμα.

Γυρνούσα απ' το Σανατόριο, όπου είχα πάει να κάνω μια παράσταση, όταν η Τροχαία μ' έπιασε και μου έκοψε κλήση. Ορίστηκε δικάσιμος. Αναγκάστηκα να τα παίξω όλα για όλα, κίνησα γη και ουρανό, κατάφερα και πήρα την άδεια κι όταν ήρθε η μέρα της δίκης εγώ είχα ήδη το δίπλωμα. Αθωώθηκα, βέβαια.

Μια άλλη φορά, καθώς γυρνούσαμε με τη Μαρινέλλα και τη Γιούλα, την αδερφή της, απ' τη Θήβα, με σταματήσανε πέντ' έξι μπράβοι. Ήταν μια φεγγαρόλουστη βραδιά κι εγώ είχα ένα αμερικάνικο αυτοκίνητο απ' αυτά που χρησιμοποιούσαν τότε για ταξί. Η Γιούλα κι η Κίτσα (Μαρινέλλα) πατήσαν τότε τα κλάματα. Οι μπράβοι με παρέσυραν μέσα σε κάτι χωράφια καμιά εκατοστή μέτρα απ' το δρόμο. Είχαν άσχημες διαθέσεις. Φαινόταν πως ήθελαν να με καθαρίσουν, να με βγάλουν απ' τη μέση. Μου λέει το μούτρο, ο καταστηματάρχης, κάποιος Ζήσης που 'χε και το σερβιτόρο δίπλα του: «Άκου, Στελάρα. Για ν' ανοίξω το μαγαζί μου μάζευα αυτά τα λεφτά δραχμούλα δραχμούλα, πενηνταράκι πενηνταράκι από ουζάκια που σερ-

βίριζα. Αν νομίζεις εσύ ότι μπορείς με τη δύναμη που έχεις να με κάνεις να τα χάσω, θα σε σκοτώσω. Δεν υπάρχει περίπτωση. Έχω παιδιά. Δε θα σ' αφήσω να ζήσεις».

Αυτός ο Ζήσης είχε κατά καιρούς δουλέψει σε μαγαζιά που τραγούδαγα. Τον ξέραμε όλοι ότι είναι μούτρο και δουλευτής. Έκανε χρήση τα μπράτσα του όποτε κινδύνευε να θιγεί η βεντέτα του μαγαζιού απ' όπου τα κονόμαγε. Δεν ήταν καθαρός νταής. Του λέω: «Βρε Ζήση, πολύ λυπάμαι που ό,τι λεφτουδάκια είχες μαζέψει τα έριξες σε δικό σου μαγαζί. Αλλά εγώ τι φταίω, πες μου τι να κάνω, να μη δουλέψω;» Μου λέει: «Βρες έναν τρόπο να μη χάσω τα λεφτά μου, κόψ' το λαιμό σου. Δε θα σ' το ξαναπώ άλλη φορά. Όταν ξανασυναντηθούμε, αν έχω πάθει τη ζημιά, θα σε σκοτώσω, να το ξέρεις».

Το 'λεγε η ψυχή του. Δηλαδή ήταν μούτρο. Τον θυμόμουν απ' τα μαγαζιά που τραγούδαγα, όπου δούλευε κι αυτός, πώς καθάριζε. Τα 'βαζε και με πέντε και με έξι άτομα και χτύπαγε. Τον βάλαν λοιπόν οι ιδιοκτήτες από τα διπλανά μαγαζιά, και συγκεκριμένα εκείνο με τους τρεις συνεταίρους, για να με φοβίσει. Μετά ήρθε ένας αλφαμίτης απ' τη Μακρόνησο, κάποιος Κατσιμίχας, δολοφόνος σκέτος, για να μου προσφέρει την προστασία του. Με βρήκε στο ξενοδοχείο όπου μέναμε με τη Μαρινέλλα. Μου λέει: «Από σήμερα είσαι υπό την προστασία μου». Λέω: «Ποιος είσαι;» «Μη ρωτάς τίποτα. Εγώ κα-

θαρίζω για σένα από δω και μπρος. Όποιος τολμήσει να σε πειράξει, θα 'χει να κάνει πρώτα με μένα. Με λένε Γιάννη».

Πάω και βρίσκω τον Κουλουριώτη. Του λέω: «Τι πράμα είναι αυτός;» Μου λέει: «Σκυλί που γαβγίζει χωρίς να δαγκώνει. Μην ανησυχείς, παιδί μου, δεν είναι τίποτα, έχουν γίνει και στο παρελθόν αυτά». Του ρίξαμε ένα κόκαλο για να σταματήσει.

Όμως ο Ζήσης απ' το διπλανό μαγαζί επέμενε. Τότε σκεφτήκαμε να του προτείνουμε μια λύση: να τον αποζημιώσουμε για τα έξοδα που είχε κάνει στο μαγαζί με φωτεινές ταμπέλες, διαφημίσεις, εφημερίδες και τα λοιπά, όλα αυτά που δεν είχαν αποδώσει, και να το κλείσει. Δώσαμε ραντεβού σε κάποιο ζαχαροπλαστείο της γειτονιάς, τον περιμέναμε, δεν ήρθε. Μετά ήρθαν κάποιοι δικοί του και μας πρότειναν να μας αποζημιώσουν αυτοί για τα έξοδα που είχαμε κάνει εμείς. Είχα πάρει την απόφαση να μη δουλέψω άλλο, αλλά το κοντύλι ήταν χοντρό και αυτοί δεν είχαν τα λεφτά να αποζημιώσουν το αφεντικό μου. Τους λέω: «Παιδιά, αφού δεν μπορείτε να ανταποκριθείτε, πώς να πω του ανθρώπου ότι δε δουλεύω; Εγώ, καλά, δε δουλεύω, αλλά πώς να τον αφήσω εκτεθειμένο;»

Αυτά κι άλλα τέτοια μαρτύρια. Πέρασα πολλά. Αυτοί είχανε την Γκρέυ, είχανε τον Αγγελόπουλο, είχανε τον

Μπέμπη, το καλύτερο μπουζούκι του Χιώτη, δε θυμάμαι ποιους άλλους είχανε, αλλά δεν είχανε ψυχή στο μαγαζί. Κι εμείς, να μας χωρίζει μια μάντρα κάποια δέκα μέτρα απόσταση, και να είμαστε φίσκα. Κάπου εκεί αρχίζει η συνοδεία. Δεν απειλούσαν πια, αλλά φοβόμουνα μη μου κάνουνε ζημιά. Δούλεψα όλη τη σεζόν κι έγινε μεγάλη ζημιά στο διπλανό μαγαζί. Πόσα χάσανε; Λέγανε «Έχουμε κι εμείς κόσμο». Ψυχή δεν είχανε. Θυμάμαι την Γκρέυ που έλεγε τα τραγούδια της με παράπονο από τα καινούρια τα μεγάφωνα που της είχαν φέρει. Εκεί, στο διπλανό μαγαζί, θρηνούσε το χαμένο της έρωτα. Είδε την κατιούσα και ζήταγε συγνώμη: από τα μεγάφωνα μπροστά στα άδεια τραπέζια.

Από την πείρα που είχα αποκτήσει συζητώντας μαζί τους, είχα μπει στην ψυχολογία αυτών των ανθρώπων, των παρακατιανών, των νταήδων, των εκβιαστών τής μιας βραδιάς. Έτσι, όταν ήρθε ο Στέλιος ο Μπαμπάκιας και με ξεμονάχιασε επιμένοντας να πιούμε το πρωί καφέ μαζί, για να τον αποφύγω του είπα ότι είμαι άρρωστος, ότι δεν ένιωθα καλά, ότι είχα κομάρες λόγω υπερκόπωσης και τα λοιπά. Μου λέει: «Θα πάμε μαζί στην κλινική για τσεκ απ. Έχω βγάλει το εισιτήριο». Ήταν καταστηματάρχης κι αυτός, μεγάλος βραχνάς. Νταής που δεν έκανε αστεία. Άνθρωπος του Ράλλη σήμερα, αλλά, απ' ό,τι βλέπω, δεν κόβει πια το σπαθί του. Ο μπαμπάς του υπήρξε κομμα-

τάρχης του μπαμπά Ράλλη. Άνθρωπος με πολύ βρόμικο παρελθόν στην Καισαριανή. Του λείπει το ένα χέρι και το ένα μάτι. Σ' αυτόν δεν μπορούσε καλλιτέχνης να πει όχι.

Ήθελε να συνεργαστούμε. Όπως σου είπα, εγώ τους απέφευγα πάντα αυτούς τους τύπους, αλλά αυτή τη φορά με είχε στριμώξει κι είχαμε φτάσει στο σημείο να πηγαίνουμε αγκαλιά στην κλινική για τσεκ απ. Λέει, τσεκ απ θέλεις, κερατά, και τσεκ απ θα σου κάνουμε.

Στο τελευταίο ραντεβού μαζί του η Μαρινέλλα δε μ' άφησε να πάω. Ως τότε δεν είχε ανακατευτεί στην πίεση του Μπαμπάκια. «Τώρα», μου λέει, «θα πάω εγώ να μιλήσω, μην έρθεις εσύ». Δώσαν ραντεβού στο γραφείο του Λιγνάδη, του δικηγόρου μας.

Η Μαρινέλλα, που ήταν γάτα, καθάρισε. Τι έγινε; Τι του είπε; Πώς τον έφερε βόλτα, δεν ξέρω, δεν ήμουνα παρών. Αλλά γύρισε ικανοποιημένη. Μου ανακοίνωσε: «Δέχομαι συγχαρητήρια, σε απάλλαξα από τον τύπο». Το μόνο που μου είπε ήταν ότι στράγγιξε έξι εφτά μαντίλια απ' τον ιδρώτα ο Μπαμπάκιας. Σκέψου σε τι άσχημη κατάσταση τον είχε φέρει τον άνθρωπο. Τέτοια περίπτωση η Μαρινέλλα. Κι άλλες φορές με γλίτωσε από τέτοιους νταήδες. Επειδή ήξερε ότι δεν μπορούσα να συνεργαστώ με τέτοιους τύπους, την τελευταία στιγμή έμπαινε στη μέση και καθάριζε. Επενέβαινε με τσιρίδες γυναικείες και αυτοί λάκιζαν σαν τους λαγούς.

Άλλη περίπτωση, ο Κατσιμίχας, ο αλφαμίτης της Μακρονήσου. Δεν ήξερα ότι είχε το ψώνιο να γίνει τραγουδιστής. Κάποτε ο Χιώτης τού έκανε κάποιες πρόβες για να τον βάλει να τραγουδήσει, φαίνεται. Αν είναι δυνατό, ο Χιώτης, ο μοντέρνος της εποχής μας, να γράψει μελωδία για να την τραγουδήσει ο Κατσιμίχας!

Απ' τη «Σπηλιά του Παρασκευά», όπου δούλευε ο Χιώτης, έρχεται ένα βράδυ στο δικό μου μαγαζί ο Κατσιμίχας μεθυσμένος και με ύφος προκλητικό, όταν κατέβηκα στα τραπέζια, μου λέει: «Τι σου 'χω κάνει και δε μ' αφήνεις ν' ανέβω κι εγώ στο πάλκο σαν τραγουδιστής;» Όχι, εγώ δεν τον είχα βασανιστή στη Μακρόνησο. Εγώ είχα έναν άλλο, τον Μιχαηλίδη τον Θωμά. Ο Κατσιμίχας αυτός ήταν της κλάσης του Μπιθικώτση, του Θεοδωράκη. Πασίγνωστος. Τον γράφουν και τα βιβλία, όπως τον Θεοφιλογιαννάκο της ΕΣΑ. Του λέω: «Δε σε καταλαβαίνω». Μου λέει: «Ξέρεις πολύ καλά τι θέλω να πω. Θα τα πούμε στο σχόλασμα». Στο σχόλασμα μπαίνει στο καμαρίνι μεθυσμένος μ' ένα καπάκι από κονσερβοκούτι. Τα μάτια του είχαν σακουλιάσει. Μου λέει: «Αν σου πάρω το λαρύγγι τώρα, τι θα γίνει;» «Βρε Γιάννη, σύνελθε, τι έχεις πάθει;» «Μου λέει: «Έχεις θέσει όρο στον Λαμπρόπουλο τον Τάκη [της εταιρείας Κολούμπια] ή εσύ ή εγώ!» Του λέω: «Τρελός είσαι; Ποιος σου τα 'χει πει αυτά;» «Ο ίδιος ο Μανώλης, ρε, μου τα 'χει πει». «Ο Χιώ-

της; Μιλάς σοβαρά; Ο Μανώλης είναι φίλος μου». Μου λέει: «Αυτά που σου λέω». Μου ορκιζότανε κιόλα.

Η Μαρινέλλα άκουγε. Γάτα, όπως είναι, κατάλαβε. Δε μου 'πε τίποτα εκείνη τη στιγμή, αλλά κάποτε μου είπε ότι από τρελό κι από μεθυσμένο μαθαίνεις την αλήθεια. Μπορεί να 'ταν και δουλειά του Χιώτη αυτή. Ο Χιώτης να τον έβαλε, γιατί του κάναμε ζημιά του Μανώλη. Της λέω: «Πίστευα ότι ο Μανώλης είναι φίλος μου». «Μην κρίνεις πάντα τους ανθρώπους σύμφωνα με τη δική σου καρδιά και με τα δικά σου κριτήρια. Οι άνθρωποι είναι πονηροί». «Τι θέλεις να πεις;» της λέω. Μου λέει: «Κοίτα να δεις. Όταν δουλεύαμε στη "Μαντουβάλα", στο Μουσείο, ο Χιώτης με τη Μαίρη Λίντα δούλευαν στο διπλανό μαγαζί. Τους κάναμε ζημιά. Κουμπάρος του Χιώτη είναι ο Παπαγεωργίου. Όταν έγινε το πιστολίδι στο κέντρο του με τον Καταλάνο και τον Μαργαρίτη, ενώ όλες οι εφημερίδες το γράψανε σαν γεγονός, η εφημερίδα του Παπαγεωργίου, η *Αθηναϊκή*, του κουμπάρου του, το πέρασε στα ψιλά. Σαν κάτι που συμβαίνει συχνά στα νυχτερινά κέντρα. Αντίθετα, στην πρώτη σελίδα της σε ίδιο μέγεθος με τη φωτογραφία του Χρουστσόφ –που ήταν στα πράγματα τότε– έβαλε τη φωτογραφία του Κατσιμίχα».

Αυτά γίναν αργότερα. Αλλά εκείνο το βράδυ που ήρθε ο Κατσιμίχας στο καμαρίνι μου και ήπιε μπροστά μου ένα μπουκάλι κονιάκ, κατηγορώντας με ότι τον εμποδί-

ζω να γίνει τραγουδιστής, ήτανε εκτός εαυτού. Κι η Μαρινέλλα, που άκουσε όλη τη συζήτηση με τον Κατσιμίχα, πάτησε κάτι υστερικές φωνές κι αυτός δεν ήξερε από πού να φύγει. Δηλαδή μπορεί εκείνο το βράδυ και να με γλίτωσε από ένα κακό. Μπορεί να μου έκανε ζημιά ο Κατσιμίχας. Η Μαρινέλλα επενέβαινε πάντα στην κατάλληλη στιγμή. Και δεν έπαιζε. Πριν κάνει την επέμβασή της, την είχε προηγουμένως σκεφτεί. Δεν είχε πέσει ποτέ έξω σ' αυτά τα πράγματα. Οσάκις θέλησε να καθαρίσει, είχε τον τρόπο της και με γλίτωνε από πολλά δυσάρεστα που μπορούσαν να παίξουν ρόλο αρνητικό στην καλλιτεχνική μου καριέρα. Μπορεί κάποιος να με χτύπαγε και να μου άφηνε κάνα κουσούρι.

Αλλά μια φορά τη χτύπησα εγώ. Ήταν το πρώτο και το μοναδικό χαστούκι. Δεν είχα ξαναχειροδικήσει. Το μετάνιωσα αφάνταστα. Η αιτία ήταν ότι πήγαινα στο καφενείο της γειτονιάς κι έπαιζα κανένα χαρτάκι. Η Μαρινέλλα με κάρφωσε στη μάνα μου, η οποία, για να με προσβάλει, έπιασε και μου έστειλε με μια βαφτιστήρα μου, όπως άλλοτε ετοίμαζε το μαντίλι με το σουφερτάσι για το εργοστάσιο, το μεσημεριανό φαγητό στο καφενείο. Ότι, δηλαδή, συμπλήρωνα στα χαρτιά οχτάωρο, όπως στα εργοστάσια άλλοτε, κι έπρεπε κάποια στιγμή να κολατσίσω. Γιατί καθόμουν με τη σκατοπαρέα πάρα πολλές ώρες εκεί. Είχα αυτό το βίτσιο.

Τότε αποφάσισα ν' αλλάξω σπίτι. Να μη μένω πια με τη μάνα μου. Εμένα ποτέ δε μου άρεσε το κέντρο. Ήθελα να βρω ένα σπίτι στην εξοχή. Υπήρχε η δυνατότης τότε. Και βρήκα ένα πάρα πολύ ωραίο σπίτι από έναν πολύ μερακλή, μ' ένα τεράστιο οικόπεδο, σε μια ωραιότατη περιοχή από κει που βγαίνεις από την εθνική οδό και μπαίνεις στην Εκάλη. Στα Δημοσιογραφικά. Μαζί μας όταν πήγαμε να το δούμε ήταν κι η μάνα της Μαρινέλλας, η κυρα-Δόμνα. Της Μαρινέλλας δεν της άρεσε η περιοχή. Αγρίευε στην εξοχή. Ήθελε πολυκοσμία, να ακούει κορναρίσματα, μια πολυτάραχη ζωή, ήθελε πολιτισμό μοντέρνο. Η πεθερά μου με ξεμονάχιασε κάποια στιγμή και μου λέει: «Μην είσαι χαζός, πάρ' το το σπίτι, είναι πάρα πολύ ωραίο». Και γω δεν την άκουσα.

Στη συνέχεια, ψάχνοντας για σπίτι, βρήκαμε ένα στους Αμπελοκήπους, απέναντι απ' το γήπεδο του Παναθηναϊκού, αριστερά απ' το ανηφοράκι, σε μια πλατεία. Εξάρι, ρετιρέ. Ωραιότατο. Το πήραμε. Αλλά φύγαμε, γιατί δε ζεσταινόταν ποτέ, το ασανσέρ χάλαγε κάθε τόσο και το νερό δεν έφτανε ως επάνω. Είχαμε κι ένα θυρωρό τζαναμπέτη, που όποτε με έβλεπε όλο μου ζήταγε να του πάρω ένα οικόπεδο για την κόρη του τη νεογέννητη. Ο θυρωρός αυτός μας έκανε θελήματα. Η Μαρινέλλα τον πλήρωνε έξτρα.

Ώσπου βρήκαμε αυτό το σπίτι στην οδό Κνωσού, που

ήταν εσωτερικό, χωρίς θόρυβο. Κάτσαμε εκεί περίπου ένα χρόνο. Η μητέρα μου έμενε στο πατρικό μου στη Νέα Ιωνία κι οι γονείς της Μαρινέλλας, τα πεθερικά μου, είχαν νοικιάσει αλλού. Φέραμε και μια κοπέλα απ' τον Μακρύγιαλο Κατερίνης. Την κατεβάσαμε εδώ για να μάθει την τέχνη της κομμωτικής και την είχαμε ένα χρόνο και κάτι μήνες μαζί μας.

Η Μαρινέλλα ήταν σπουδαία μαγείρισσα. Αλλά το φαγητό δεν ήταν κάτι που μας απασχολούσε. Εμένα ιδιαίτερα, που είχα προβλήματα με το στομάχι μου μια ζωή. Στεναχώριες από αϋπνίες και υπερκόπωση. Γιατί δουλεύαμε πάρα πολύ, μα πάρα πολύ. Δεν καθόμασταν καθόλου.

Εκτός απ' τις Τζιτιζιφιές, εκείνη την εποχή δουλεύαμε για ένα φεγγάρι και στο Κηποθέατρο του Άλσους. Σαν συμπαράσταση στον Μίκη Θεοδωράκη, που μου 'χε γράψει ένα δακρύβρεχτο γράμμα απ' το Λονδίνο, από κάποιο σανατόριο, και με παρακαλούσε να του συμπαρασταθώ, γιατί ο Χατζιδάκις τού έκανε κλύσμα στη λεωφόρο Αλεξάνδρας. Με τη Μαρινέλλα πηγαίναμε αφιλοκερδώς και κάναμε στο Κηποθέατρο δύο εμφανίσεις: μία απογευματινή και μία βραδινή. Στη συνέχεια φεύγαμε του σκοτωμού και κατεβαίναμε στην παραλία, στις Τζιτζιφιές, στο μαγαζί του Κουλουριώτη.

Η Μαρινέλλα στο Κηποθέατρο ξαναβρήκε μες στα

καμαρίνια τον παλιό εαυτό της, του θεάτρου. Άλλαζε ρούχα και ξαφνικά μέσα στο καμαρίνι μας μπαίναν κι όλα τα τσογλάνια του θεάτρου. Της έκανα παρατήρηση, όχι γιατί άλλαζε ρούχα μες στο καμαρίνι, αλλά γιατί ο επιχειρηματίας του θεάτρου, ο Θόδωρος ο Κρίτας, για να τιμήσει την παρουσία μας εκεί, για να μας ευχαριστήσει επειδή δεν του παίρναμε λεφτά, είχε βγάλει από το καμαρίνι αυτό, που ήταν το καλύτερο του θεάτρου, τις αδερφές Καλουτά για να βάλει εμάς. Κι αυτές τις έβαλε στον προθάλαμο. Μου κακοφάνηκε που οι πρωταγωνίστριες του θεάτρου παραμελήθηκαν για μας και την ώρα που γδυνόντουσαν έπρεπε να τις βλέπουν οι επισκέψεις που δεχόταν η Μαρινέλλα στο καμαρίνι της. Της το έθεσα σαν όρο. Της λέω: «Δε θα ξαναμπεί άνθρωπος εδώ μέσα». Της έδωσα να καταλάβει ότι δεν το έκανα από ζήλια, αλλά ότι με πείραζε πολύ αυτό που έκανε. Με αγνόησε. Ερχόταν και ο Γιάννης ο Φέρτης και έλεγε: «Πάλι βεγκέρα έχετε εδώ μέσα;» Της ξαναλέω: «Δε σου είχα πει ότι δε θα ξαναμπεί κανείς, ότι οι αδερφές Καλουτά υποφέρουν έξω στον προθάλαμο;» Δε μου απάντησε και πήρα στο τηλέφωνο τον Κρίτα να έρθει να μιλήσουμε. Του λέω: «Διαλέξτε, ή εγώ ή αυτή. Ή εγώ θα φύγω απ' το θέατρο ή η Μαρινέλλα πρέπει να φύγει». Μου λέει: «Προς Θεού, τι συμβαίνει;» Κι όταν του εξήγησα: «Έχεις πάρα πολύ δίκιο, αλλά να κάνεις λίγη υπομονή». «Δεν

μπορώ», του λέω, «δε γίνεται». Εν πάση περιπτώσει, τη σταμάτησα τη Μαρινέλλα και βγήκα και τραγούδησα με τον Μπιθικώτση. Εγώ του έκανα σεγόντο σ' αυτά που έλεγε αυτός και αυτός έκανε σεγόντο σε μένα. Αντικατέστησε τη Μαρινέλλα. Ο κόσμος μάς δέχτηκε πολύ καλά.

Όμως η Μαρινέλλα δεν έπαψε να 'ρχεται στο θέατρο. Ερχόταν επί δέκα μέρες, αν θυμάμαι καλά, σαν θεατής και μας έβλεπε και μας άκουγε που τραγουδάγαμε με τον Μπιθικώτση. Στα καμαρίνια, ωστόσο, δεν ξαναπάτησε.

Τότε σ' ένα κωλοπεριοδικό, κάτι σαν το *Ντομινό*, δε θυμάμαι ποιο, είχε γραφτεί ότι η Μαρινέλλα τα 'φτιαξε μ' ένα χορευτή που είχε κάνει τις χορογραφίες στο Κηποθέατρο. Κι ότι θα πήγαινε να ζήσει μ' αυτό το χορευτή σε κάποιο σπίτι, σε κάποια χώρα μακρινή και κάτι τέτοια. Αλλά η Μαρινέλλα δεν έφυγε μ' αυτόν, όπως γράφαν οι κωλοφυλλάδες. Απ' την οργή της για την υποτίμηση που της είχα κάνει σηκώθηκε κι έφυγε με κάποιον άλλο, με έναν Έλληνα απ' το Γιοχάνεσμπουργκ, που βρισκόταν στην Αθήνα την εποχή αυτή και που τον γνώριζα από τη Θεσσαλονίκη. Αυτός ο Έλληνας παλιά της είχε κάνει πρόταση γάμου. Να την πάρει μαζί του στην Αφρική, όπου είχε και εργοστάσιο, έλεγε, παραγωγής δίσκων. Η Μαρινέλλα τότε δεν είχε ανταποκριθεί κι αυτός τα έμπλεξε με την αδερφή της, τη Λούλα. Η ιστορία με τη Λούλα είχε τελειώσει όταν η Μαρινέλλα, θυμωμένη με μένα, έφυγε μα-

ζί του. Της έκανε δώρα, έζησε για ένα διάστημα μια ζωή διαφορετική και, γω δεν ξέρω πώς, ξαναγύρισε.

Δούλευα στο μαγαζί του Κουλουριώτη όταν ήρθε και με βρήκε ο Πιπεράκης, που μέναμε στο σπίτι του παλιά (μάλλον έμενε στο σπίτι του η Μαρινέλλα με τους γονείς της). Μου λέει: «Η Κίτσα γύρισε και πρέπει να ξαναβρεθείτε, να τα ξαναβρείτε και να ξεχάσετε αυτά που γίνανε». Εγώ δεν έστεργα. Εν πάση περιπτώσει, κατάφερε και μας έσμιξε κάποιο βράδυ και μιλήσαμε. Η Μαρινέλλα μού είπε ότι θέλει να 'ρθει σαν τραγουδίστρια και να συνεχίσει μαζί μου. Ε, τη δέχτηκα, αρχίσαμε τις πρόβες, αλλά την έβλεπα να χλομιάζει καμιά φορά και να έχει κάτι ζαλάδες. Της λέω: «Τι έχεις;» Μου λέει: «Δεν είναι τίποτα».

Ούτε λίγο ούτε πολύ ήταν πεντέμισι μηνών έγκυος. «Την πάτησα σαν χωριάτισσα που πάει υπηρέτρια σε κάποιο πλουσιόσπιτο». Της λέω: «Ένα πράμα δε σκέφτηκες. Ότι ο άνθρωπος αυτός απ' το Γιοχάνεσμπουργκ είχε σχέσεις με την αδερφή σου. Αυτό είναι το πιο βαρύ απ' όλα». Μου λέει: «Ό,τι και να πεις έχεις δίκιο. Όμως, επειδή δεν έχω εμπιστοσύνη σε κανέναν άλλο, θέλω εσύ να με βοηθήσεις να απαλλαχτώ απ' αυτό το μαρτύριο». Είχε παχύνει.

Ο Μάιτας, ο γιατρός που έκανε τις παράνομες εκτρώσεις σε υψηλά μόνο πρόσωπα, ήταν ο μαιευτήρ των ανακτόρων. Λεγόταν ότι είχε ξεγεννήσει και το βασιλιά

Κωνσταντίνο. Πήγα και τον είδα και του είπα την περίπτωση. Μου λέει: «Πρέπει να είσαι τρελός. Τόσων μηνών δε γίνεται». Του είπα: «Πρέπει να γίνει, δεν πρέπει να 'ρθει στον κόσμο αυτό το παιδί. Καταστρέφεται μια κοπέλα που έχει μια ιστορία». Επέμενε, επέμενα κι εγώ. Στο τέλος μού ζήτησε δύο υπογραφές. Μία από τη μάνα και μία απ' τον πατέρα. Της μάνας ήταν εύκολο. Αντί του πατέρα, δέχτηκα να υπογράψω εγώ. Μας υπέδειξε μια κλινική, την πήγαμε και της έγινε εκεί η επέμβαση με καισαρική τομή.

Όταν απαλλάχτηκε απ' αυτή την ιστορία, η Μαρινέλλα είχε αλλάξει πολύ. Δεν ήταν πια η ίδια. Τα ξαναβρήκαμε και συνεχίζαμε, ας πούμε, σαν ζευγάρι καλλιτεχνικό. Αλλά κάτι δεν πήγαινε καλά. Την είχε πιάσει η μανία της παντρειάς. Είχε φόβους αποκατάστασης. Ήθελε να παντρευτεί οπωσδήποτε. Μου το έθεσε μια μέρα πολύ ωμά. Μου λέει: «Καζαντζίδη, ή με παντρεύεσαι ή χωρίζουμε οριστικά. Δεν υπάρχει άλλη λύση. Άρχισα να μεγαλώνω». Και κάτι τέτοια. Ήξερα πως, όταν έπαιρνε μια απόφαση, δεν την άλλαζε με τίποτα. Το έψαχνε πρώτα απ' όλες τις πλευρές, αλλά έτσι και τ' αποφάσιζε να κάνει ή να μην κάνει κάτι δε δεχόταν από κανέναν ούτε συμβουλή ούτε τίποτα. Φαίνεται ότι το θέμα του γάμου την είχε απασχολήσει την εποχή εκείνη και έπρεπε να αποφασίσω ή να την παντρευτώ ή να χωρίσουμε οριστικά. Και πή-

ρα την απόφαση και την παντρεύτηκα, λέγοντάς της ότι δε θα αλλάξει τίποτα με το γάμο και ότι ο χωρισμός είναι σίγουρος. Έβλεπα ότι είχε μέσα της αναπτυγμένα τα κύτταρα του καλλιτέχνη. Ήθελε να συνεχίσει, ενώ εγώ κοίταγα πώς θα ξεφύγω απ' αυτή τη δουλειά. Αυτή ήθελε να φτάσει εκεί που είχε τοποθετήσει τα όνειρά της.

Παντρευτήκαμε Μάιο μήνα. Δε θυμάμαι πόσες του Μάη ήτανε ούτε ποιο χρόνο. Ο γάμος έγινε σε μια εκκλησούλα στην Αγία Βαρβάρα, στο δρόμο που πάμε για το Χαλάνδρι όταν στρίψεις από τη λεωφόρο Κηφισίας δεξιά, καθώς περνάμε το σούπερ μάρκετ του Βασιλόπουλου. Κουμπάρος μας ήτανε ο Στέλιος Καλαϊτζίδης, άλλοτε επιχειρηματίας νυχτερινού κέντρου της Θεσσαλονίκης και κατόπι σύζυγος της Πόλυς Πάνου. Φίλος και της Μαρινέλλας και δικός μου. Πολύ καλό παιδί.

Αν και παντρεμένοι πλέον, είχε περάσει ένας χρόνος, η Μαρινέλλα αγρίευε συνεχώς.

Τη δεκαετία που ήμασταν μαζί, πριν παντρευτούμε, κατάφερα με διάφορους εκβιασμούς να πείσω τον Μάτσα να την αφήσει να πει κάποιο τραγούδι δικό της. Με πολύ πίκρα ο Μάτσας μια μέρα είπε το ναι. Ήταν το *«Είμαστε αδέρφια»* του Μπάμπη του Μπακάλη κι ένα τραγούδι του Μαρκόπουλου που το έλεγε η Δούκισσα. Αυτά ήταν τα

δύο σόλα που είπε. Πολλοί συνθέτες της εποχής εκείνης δε θέλαν να τη χρησιμοποιώ στο ντουέτο. «Θέλουμε το τραγούδι να το πεις μόνο εσύ», μου λέγανε, «γιατί το θέλουμε πιο λαϊκό. Με το σεγόντο της Μαρινέλλας χάνει τη βαρύτητά του το τραγούδι». Στην αρχή δεν μπορούσα να καταλάβω, από την αγάπη μου ίσως για το πρόσωπο. Αλλά μετά κατάλαβα τι θέλαν να πούνε. Και ίσως να είχανε δίκιο. Εγώ επέμενα, ωστόσο, πως δε θα υπάρχει τραγούδι του Καζαντζίδη χωρίς την παρουσία της Μαρινέλλας.

Τον έρωτα τον είχαμε παραμελήσει, λόγω υποχρεώσεων. Μόνο στην αρχή, όταν πρωτογνωριστήκαμε, ζήσαμε μέρες ξέγνοιαστες, χωρίς υποχρεώσεις. Είχαμε έρθει στην Καβάλα τότε για το κέφι μας μόνο, για μπάνια και για ψαρέματα. Δε θυμάμαι άλλη εποχή να είχαμε ασχοληθεί με τον έρωτα τόσο πολύ όσο εδώ στην Καβάλα. Όταν κατεβήκαμε στην Αθήνα, πέσαν με τα μούτρα όλοι οι συνθέτες πάνω μας. Μας δίναν όλοι αλλεπάλληλα τραγούδια και δεν κάναμε τίποτ' άλλο από πρόβες όλη μέρα και να τραβιόμαστε στα σπίτια των συνθετών. Εμένα, που ο ρυθμός μου ήταν πιο αργός, μ' έβαλε σε υπερένταση. Έτρεχα μαζί της. Ούτε αρρώστιες ούτε ξενύχτια, κόπηκαν όλα. Στη δουλειά της ήτανε πάρα πολύ τυπική. Η αγάπη της για το επάγγελμα ξεπερνούσε όλα τ' άλλα. Σε πολλά άλλα πράγματα δεν ήταν τόσο αυστηρή. Μόνο πάνω στα θέματα της δουλειάς της.

Πώς ντυνόταν; Μια εποχή η Μαρινέλλα ήταν επηρεασμένη από τη Μαίρη Λίντα. Ραβόταν σε κολεξιόν. Δηλαδή φουστάνι που θα το φόραγε η Μαρινέλλα δε θα το φόραγε άλλη. Ακριβοπληρωνόντουσαν αυτά τα φορέματα, αλλά δεν ήταν και τίποτα το ιδιαίτερο. Μια φορά, που δουλεύαμε στο «Ακροπόλ», με τη Ρένα τη Βλαχοπούλου, τον Οικονομίδη, τον Θανάση τον Βέγγο, τον Παράβα, τη συχωρεμένη την Μπελίντα την Καίτη, την είδα που πήγαινε για πρόβα στου Σκαλιντό, που της ετοίμαζε κάποια τουαλέτα, λόγω Οικονομίδη. Εμένα δε μου αρέσανε αυτά, είναι ο τύπος μου τέτοιος, αλλά όταν την είδα στη σκηνή με την τουαλέτα, γιατί είχε κι ένα χτένισμα περίεργο, την είπα Γκόλφω. Έβαλε τα γέλια και δεν μπορούσε να τραγουδήσει. Κατάλαβε, όμως, ότι την κορόιδεψα γιατί είχε φορτώσει την τουαλέτα με πούλιες κι ήταν βαριά, δέκα δώδεκα κιλά το φουστάνι.

Στο μεταξύ, είχε αρχίσει να παίρνει μια άλλη τροπή το λαϊκό τραγούδι χάρη στον Χιώτη, χάρη στον Χατζιδάκι, στον Θεοδωράκη. Ο κόσμος άρχισε να ζητάει πιο εμπλουτισμένα κομμάτια, να έχουν καλύτερες ορχήστρες, καλύτερες ηχογραφήσεις, όχι όπως ηχογραφούσαμε εμείς τα τραγούδια μας, μια κι έξω, πάνω στο λιωμένο κερί. Δηλαδή η Μαρινέλλα αρχίζει να ακούγεται σε μια εποχή αλλαγής του γούστου του κόσμου για το τραγούδι, που σήμαινε αλλαγή του ίδιου του τραγουδιού.

Όμως η μεγάλη της επιτυχία οφείλεται στο συχωρεμένο τον Πυθαγόρα. Ο Πυθαγόρας, αφού χωρίσαμε –θα πούμε γι' αυτό παρακάτω–, ήθελε να μας σμίξει ξανά, να γίνουμε ξανά φίλοι, ν' ανταλλάζουμε μια καλημέρα. Μας έκλεισε ραντεβού στο «Πέτρογκραβ». Εκεί την ξανάδα μετά από ενάμιση χρόνο χωρισμό, μπορεί να είχαν περάσει και δύο. Της είπα ότι είχα κατά νου να φύγω απ' τον Μάτσα. Μου είπε ότι κι αυτή ήταν δυσαρεστημένη. Της είπα ότι μπορούσαμε να συνεχίσουμε σαν ντουέτο στους δίσκους μονάχα. «Μπορείς να λες τα σόλα σου κι εγώ τα σόλα μου, αλλά να κάνουμε και κάποια τραγούδια μαζί». Κι έτσι έφυγε από τον Μάτσα και πήγε στη Φίλιπς. Η Φίλιπς, η οποία δουλεύει σαν ευρωπαϊκή εταιρεία, τη χειρίστηκε πάρα πολύ σωστά. Της έλειπε και μια τέτοια φωνή. Θυμάμαι ακόμα το συμβόλαιο που της έκανε η Φίλιπς. Με τους όρους που αξίωσα εγώ κι ο Πυθαγόρας να την πάρουνε, οι άνθρωποι τα χάσανε. Ο Αντύπας (διευθυντής της εταιρείας) μας είπε: «Εδώ πρόκειται για συμβόλαιο Καζαντζίδη, δεν πρόκειται για συμβόλαιο Μαρινέλλας». Υποχρεώσαμε την εταιρεία να της δώσει και κάποιο δάνειο. Νομίζω πως η μεγαλύτερη επιτυχία της Μαρινέλλας ήταν αυτή, ότι άλλαξε εταιρεία. Και μαζί άλλαξε και στιλ τραγουδιών. Έπεσε σε άλλο συνθετικό στοιχείο: με Πλέσσα, με έντεχνους συνθέτες.

10

ΕΥΡΩΠΑΪΣΤΑΙ ΚΑΙ ΛΑΪΚΟΙ

ΕΜΕΙΣ ΗΜΑΣΤΑΝ ΟΙ ΠΑΡΑΚΑΤΙΑΝΟΙ. Ούτε βλέπαμε ποτέ τα γραφεία της εταιρείας. Μας είχανε σε τέτοια μοίρα, εσκεμμένα πάντα, για να μη σηκώσουμε κεφάλι. Οι Λαμπρόπουλοι περνούσανε από μπροστά μας σαν σκιές. Βλέπαμε τους δικηγόρους τους μόνο όταν ήταν να υπογράψουμε συμβόλαια. Λέγαμε «Εθεάθη ο Λαμπρόπουλος. Πέρασε από κει, τον πήρε το μάτι μου». Το άλφα και το ωμέγα της εταιρείας Κολούμπια, διευθυντής λογιστηρίου και διευθυντής παραγωγής, ήταν ένας Μηλιόπουλος. Πάντα με ύφος υπεροπτικό, με λίγα λόγια ξεκομμένα και ξερά, έσπαγε πού και πού κανένα αμυδρό χαμόγελο, σε περίπτωση που λέγαμε κάνα αστείο. Μετρημένο κι αυτό. Όλα αυτά για να μην πάρουμε θάρρος κι αρχίσουμε να ζητάμε. Υπογράφαμε συμβόλαιο, του οποίου

αντίγραφο δε βλέπαμε ποτέ. Ούτε ξέραμε τι γράφει. Πριν από τη λήξη του, ένα με ενάμιση χρόνο, μας φώναζε να υπογράψουμε την ανανέωση. Εκεί μας έκοβε ο Μηλιόπουλος, ήθελε να δει τις διαθέσεις μας, μας ψυχολογούσε. «Τι έχεις κατά νου; Θέλεις να αλλάξεις εταιρεία;» «Ποια εταιρεία να αλλάξω, κύριε Μηλιόπουλε; Αφού δεν υπάρχει άλλη εταιρεία. Οι δύο εταιρείες είσαστε συνεννοημένες. Έχετε την ίδια μαμά. Το έχετε μονοπώλιο».

Οι δύο εταιρείες ήταν Μάτσας και Λαμπρόπουλος. Αυτούς τους δύο ξέραμε. Αυτοί ήταν οι έμποροι που παίρναν το δίσκο από την Κολούμπια, από το εργοστάσιο της Κολούμπια που έκανε τους δίσκους και για τις δύο, και μεταπούλαγαν τους δίσκους για να κερδίσουν. Μαμά ήταν η Κολούμπια και ο Λαμπρόπουλος κι ο Μάτσας τα παιδιά. Ποτέ δεν άφηνε να τσακωθούν τα δυο παιδιά η μαμά Κολούμπια για να κάνουν το χατίρι, ας πούμε, του μεγάλου Γούναρη τότε ή της μεγάλης Σοφίας Βέμπο. Πάντα οι καλλιτέχναι ήταν της καρπαζιάς.

Ωστόσο, οι ευρωπαϊσταί είχαν μια άλλη μεταχείριση. Τη μεταχείριση που είχαμε κι εμείς μετά το '64. Οι ευρωπαϊσταί, τότε, το '53-'54, όταν πρωτοπήγα κι εγώ στον Λαμπρόπουλο, είχαν το δικαίωμα να μπουν στο γραφείο του αφεντικού, να πιουν έναν καφέ. Ο Μυρογιάννης, ο Βέλλας, ο Τραϊφόρος, αυτοί που γράφαν τα ευρωπαϊκά τραγούδια της Σοφίας Βέμπο.

Εμείς οι λαϊκοί καθόμασταν στον πάγκο με το σπασμένο κόντρα πλακέ, που μας έπιανε το παντελόνι, καμιά φορά και το κρέας, δίπλα απ' την κυρία είσοδο από κει που έμπαινες στο λογιστήριο, απομονωμένοι. Μπαίναμε, ανοίγαμε ένα πορτάκι, καθόμασταν στον πάγκο, μπροστά μας ήταν το λογιστήριο και δεξιά, σε απόσταση από την κυρία είσοδο γύρω στα δέκα μέτρα, το γραφείο του Μηλιόπουλου. Πολλές φορές μάς έπαιρνε ο ύπνος πάνω στον πάγκο, γιατί καθόμασταν πέντ' έξι άτομα στριμωχτά, ο ένας δίπλα στον άλλο, για να μη βλέπουμε τι γίνεται παραμέσα. Αυτό ήταν το μεγάλο μας παράπονο. Το δικό μου, του συχωρεμένου του Παπαϊωάννου, του Χρητσίνη του Στέλιου –του δασκάλου μου–, του Τσιτσάνη, του Τσαουσάκη. Καθόμασταν όλοι στη σειρά και περιμέναμε τον κύριο Μηλιόπουλο να τελειώσει με τους κυρίους πρώτα, τους ευρωπαϊστές, ώσπου να 'ρθει η σειρά μας να μας καλέσει. Μ' ένα ύφος υπεροπτικό, με ρωτούσε: «Τι έχουμε, Καζαντζίδη; Πληρωμή; Πόσα έχεις λαμβάνειν;» Παραδείγματος χάριν, είχα πει εφτά τραγούδια με τριάντα δραχμές έκαστον: «Διακόσιες δέκα δραχμές, κύριε Μηλιόπουλε».

Μετά ερχόταν η σειρά του Χρητσίνη, που τον αποκαλούσε πάντα στραβό. Ποτέ δεν τον είπε τυφλό. Δεν του φέρθηκε ανάλογα με την αναπηρία του και τ' αστεία του Μηλιόπουλου ήταν πάντα πικρόχολα. Γεμάτος κακεντρέ-

χεια ήτανε. «Πού ήσουνα χτες; Πήγες πάλι σε κανένα ταβερνάκι; Ή έβαλες στη σκάφη μακαρόνια με το Λαρδί και φάγατε;» Λαρδί ήταν το παρατσούκλι της γυναίκας του Χρητσίνη, που είχαν και μια κόρη έτοιμη για παντρειά, την οποία παντρεύτηκε στη συνέχεια ο Δερβενιώτης. Ήταν χοντρούλης ο Χρητσίνης και τρώγαν καλούτσικα με τη γυναίκα του. Τρώγαν όμως πολύ και τον πείραζε γι' αυτό, ότι τάχα του μαγειρεύει σε σκάφη. Χοντρά αστεία. Ο καημένος ο Χρητσίνης ήτανε ευγενής άνθρωπος, ήθελε να δείξει ότι συμμετείχε στα αστεία του κυρίου Μηλιόπουλου και έσπαγε ένα χαμόγελο γεμάτο πίκρα. Ήτανε τυφλός, θεοσεβούμενος, όλο σταυρούς, μετάνοιες, λιτανείες. Έμεινα μαζί του δύο χρόνια. Τον είχα δάσκαλο. Δεν έλειψα ούτε μία ώρα από δίπλα του. Μόνο ο ύπνος μάς χώριζε. Ήταν αυτός που με συμβούλεψε σωστά. Ήταν αυτός που μου έμαθε πέντε πράγματα γύρω απ' το τραγούδι.

Με τον καιρό άλλαξε η συμπεριφορά των εταιρειών, διότι μπήκαν καλλιτέχναι με θράσος πλέον. Μακρυμάλληδες που είχαν ανέβει οι μετοχές τους στα μαγαζιά και που δεν υπολόγιζαν ούτε Λαμπρόπουλους ούτε κανέναν. Όπως ο Κόκοτας, που εκείνο τον καιρό είχε γίνει βεντέτα. Δεν ήξερε ούτε ποιος είναι ο Τσιτσάνης, ποιος είναι ο Παπαϊωάννου, ποιος είναι ο Καζαντζίδης, ποιος είναι ο Μπιθικώτσης. Σ' αυτούς δεν μπορούσαν να κάνουν τα ίδια πράγματα που έκαναν σε μας.

11

ΤΟ ΕΛΚΟΣ

ΣΥΧΝΑ ΟΤΑΝ ΤΡΑΓΟΥΔΟΥΣΑ με έπιανε η κρίση. Εγκατέλειπα το παλκοσένικο και πήγαινα μέσα στο καμαρίνι. Με διάφορα φακιρικά κόλπα μεθόδευα τον πόνο και πολλοί κολλητοί μου, την εποχή εκείνη, θρασείς, με λέγαν ηθοποιό, ότι παίζω ωραία το ρόλο μου. Όταν χειρουργήθηκα πλέον, ήρθαν και μου ζητούσαν συγνώμη. Τότε κατάλαβαν. Γιατί το έλκος μου ήταν τόσο παραμορφωμένο, που δε φαινόταν στις ακτινογραφίες. Προηγουμένως με είχαν εγχειρήσει για σκωληκοειδίτη. Ήταν έτοιμοι να μου χειρουργήσουν και τη χολή.

Μια Τρίτη, ενώ δούλευα στου Κουλουριώτη, στο φουλ της σεζόν, μ' έπιασε τέτοια κρίση, που χρειάστηκε να με πάρουν με το φορείο. Εφημέρευε τότε ο Ερυθρός Σταυρός και με πήγαν εκεί. Έμεινα στο διάδρομο δυο τρεις

μέρες σε ράντζο, ώσπου άδειασε κάποιο κρεβάτι. Υπήρχε τότε ο Γκιούρας, ένας μεγάλος άνθρωπος και επιστήμων. Έκαναν συμβούλιο με πέντε καθηγητάς και αποφάνθηκαν, με την υπογραφή της μητέρας μου, να με χειρουργήσουν στην τύχη πλέον, για να δουν αν ήταν έλκος. Τρεισήμισι ώρες κράτησε η εγχείρηση. Ο Γκιούρας σε τρεισήμισι ώρες χειρουργούσε τέσσερα στομάχια. Όταν συνήλθα, τον ρώτησα από τι το έπαθα. Του είπα ότι δεν είμαι άνθρωπος των καταχρήσεων, δεν έχω πιει στη ζωή μου, δεν τρώω σε ώρες ακατάλληλες, δεν είμαι λαίμαργος. Από τι το έπαθα λοιπόν; Μου λέει: «Να πάψεις στο μέλλον να είσαι τόσο ευαίσθητος». Βέβαια, έφταιγε και η Μακρόνησος. Εκεί το νερό είχε κάτω κάτω σκουληκάκια και τρίμματα από σκουριά.

Τα μάτια μου είχαν πλερέζες απ' τον πόνο, μετά την εγχείρηση, το φως μου είχε μειωθεί και έβλεπα μια θολούρα μόνο. Όταν επιτέλους μπόρεσα να δω τον ήλιο με άλλο μάτι, συγκινήθηκα, γιατί τον είδα πιο λαμπρό. Αλλιώτικο τελείως. Ο γιατρός είχε δώσει εντολή να βάλουν αλυσίδες στις πόρτες. «Απ' τις πολλές επισκέψεις θα το χάσετε το παιδί!» είπε. Μιλάμε για κοσμοσυρροή.

Η μέρα που χειρουργήθηκα ήταν Σάββατο, αν θυμάμαι. Δεν είδα τη Μαρινέλλα στην έξοδο από το χειρουργείο. Ήρθε την άλλη μέρα να με δει, την Κυριακή, στις δύο το μεσημέρι. Στις τρεις άρχιζε το ματς. Έκανε έτσι ένα πέ-

ρασμα, ας το πούμε, και έφυγε για το γήπεδο. Μου κακοφάνηκε. Θεώρησα επιπόλαιη αυτή της την ενέργεια. Μετά πήγα στο Κιάτο, όπου έχω συγγενείς, έχω σόι, και πέρασα τη μετεγχειρητική περίοδο.

12

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΕΚΕΙΝΑ...

ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΕΚΕΙΝΑ, στα μαγαζιά το μεροκάματο ήταν εξακόσιες με οχτακόσιες δραχμές. Εγώ είχα το μεγαλύτερο ημερομίσθιο. Πέντε χιλιάδες. Τα λεφτά βγαίνανε από τα μαγαζιά, όχι απ' τους δίσκους. Στους δίσκους η μεγαλύτερη αμοιβή που μπήκε σε δικό μου συμβόλαιο, κάτι που θεωρήθηκε τότε «λεόντειο», ήταν τετρακόσιες πενήντα δραχμές το τραγούδι, μείον κάτι κρατήσεις, τετρακόσιες δραχμές. Εφάπαξ. Ούτε ποσοστά ούτε τίποτα. Το '59, όμως, η επιτυχία του δίσκου με τη *«Μαντουβάλα»* έγινε αφορμή για να φτάσουμε στα δικαστήρια. Απ' αυτό το δίσκο η εταιρεία Κολούμπια, δηλαδή οι αδερφοί Λαμπρόπουλοι, είχε κερδίσει κάποια εκατομμύρια, ενώ ο καλλιτέχνης, δηλαδή εγώ, πήρε μόνο οχτακόσιες δραχμές. Το δικαστήριο έκρινε τη σύμβαση της εταιρείας λεόντειο και γω λάκισα.

Πήγα στον Ορφανίδη, τον συχωρεμένο, έναν ωραίο άνθρωπο, ωραίο Ανατολίτη και μαχητή, που είχε την RCA. Αυτός τα 'βαλε με τους Λαμπρόπουλους. Πήρε και μια γνωμάτευση από το διοικητή του ΙΚΑ και με δικηγόρο, έναν κύριο Καποδίστρια, παρουσίασε τη γνωμάτευση στο δικαστήριο, είπε για την υπέρμετρη εκμετάλλευση που μου γινότανε κι έκανε σκόνη τους Λαμπρόπουλους.

Ο Ορφανίδης χτυπούσε τους δίσκους του στη Γερμανία και τους έφερνε στην Ελλάδα. Οι ηχογραφήσεις γίνονταν σ' ένα δωμάτιο, αλλά η μήτρα στελνόταν έξω, στη Στουτγκάρδη. Χάρη στα μέσα που διέθεταν οι Λαμπρόπουλοι τότε, κατάφεραν να καθυστερούν τους δίσκους στο τελωνείο, ώστε να προλαβαίνουν αυτοί να πουλήσουν τα δικά τους κομμάτια. Ο Ορφανίδης είχε αγανακτήσει. Μου έδινε μια αμοιβή ανθρώπινη για την εποχή εκείνη, ενώ οι άλλοι κύριοι ήταν αδίστακτοι.

13

«ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΑ»

ΜΕ ΤΗ «*ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΑ*» ξεκίνησε η ιστορία των ποσοστών μου. Ο Λαμπρόπουλος κατάφερε και με ξαναπήρε, γιατί δέχτηκε να μου δώσει ποσοστά, τέσσερις δεκάρες το δίσκο, δηλαδή σαράντα λεπτά της δραχμής. Λεφτά για την εποχή εκείνη. Μου είπαν να μη το μάθει κανείς απ' τους συναδέλφους μου για να μην αξιώνουν κι αυτοί ποσοστά, αλλά εμένα η πρώτη μου δουλειά ήταν να το διακηρύξω σε όλους. Και άρχισαν μετά από μένα, δειλά δειλά, να ζητούν κι αυτοί ποσοστά και να τα παίρνουν. Ανέβηκαν τα κασέ τους γενικώς. Αν μου το αναγνωρίζουν; Δεν ξέρω. Ίσως.

Ναι, ό,τι λεφτά μάζεψα σε όλη μου την τραγουδιστική καριέρα μετά βίας αντιστοιχούν με τα σημερινά λεφτά που κερδίζουν σε δύο μήνες δουλειάς ο Πάριος και ο Βοσκόπουλος. Θα μου πεις, εκείνα τα λεφτά είχαν αξία. Ε-

ντάξει, ας μην είναι δύο μηνών, ας είναι σημερινά λεφτά έξι μηνών, μιας σεζόν, να πούμε. Τότε δεν υπήρχε αυτή η ασυδοσία που γίνεται σήμερα στα μαγαζιά. Τότε ο κόσμος ήξερε τι θα παραγγείλει, τι θα φάει, τι θα πληρώσει. Σήμερα, απ' ό,τι μου έχουν πει, γιατί εγώ δεν έχω πατήσει το πόδι μου σε κανένα μαγαζί, ο πελάτης υπολογίζει ότι θα του έρθει ένας λογαριασμός δύο χιλιάδες με τρεις χιλιάδες δραχμές και στο τέλος τού έρχεται ένας λογαριασμός δεκαπέντε χιλιάδες.

Ήταν απαίτηση της μάνας μου να μπει η *«Μαντουβάλα»* σε δίσκο. Παρακολουθούσε τότε τη δουλειά μου και, όταν της είπα ότι σκέφτομαι να κάνω και δικά μου τραγούδια, έδειξε ακόμα μεγαλύτερο ενδιαφέρον να δει τι ικανότητες είχε ο γιος της σαν συνθέτης. Στο σπίτι παρακολουθούσε τις πρόβες, άκουγε τα τραγούδια, μου έλεγε «Αυτό είναι πάρα πολύ ωραίο, αυτό δε μου αρέσει και τόσο, κάπου εκεί αυτό δεν ταιριάζει». Και πάντα είχε δίκιο, μα πάντα.

Στη μελωδία λοιπόν της *«Μαντουβάλας»*, που την έλεγα χωρίς στίχο, με κάτι δικά μου λόγια, να πούμε, εκτός απ' το ρεφρέν που το θεωρούσα εύρημα και που ήθελα πάνω σ' αυτό να προσαρμοστεί το τραγούδι, *«Με μάτια κλαμένα στους δρόμους γυρνώ,/μια χαμένη αγάπη ζητάω να βρω»*, η μάνα μου μου λέει: «Να προσέξεις αυτή τη μελωδία, μου έχει κολλήσει, δεν ξέρω γιατί. Να τη φτιάξεις τραγούδι».

Μαντουβάλα ήταν ο τίτλος μιας ινδικής ταινίας. (Κι αργότερα μιας δικής μου αγελάδας, που την πήρα μικρή, τη σπίτωσα, την έτρεφα στο σπίτι, ώσπου μεγάλωσε τόσο, που δεν μπορούσε να βγει ούτε απ' το παράθυρο ούτε απ' την πόρτα. Τότε γκρέμισα τη μεσοτοιχία και την κατέβασα με βίντσι στο δρόμο, όχι για το σφαγείο, αλλά για το κτήμα μου στη Χαλάστρα. Την αντικατέστησε ένα άλλο ζωντανό, η Ζιγκουάλα.) Δεν ξέρω γιατί μου κόλλησε το όνομα και πήγα στην Παπαγιαννοπούλου, τη λεγόμενη γριά, να της αναθέσω το στίχο. Της έδωσα τα μέτρα και την παρακάλεσα να μου γράψει τα λόγια.

Ήταν σπουδαίος, πολύ αξιόλογος άνθρωπος η Ευτυχία η Παπαγιαννοπούλου. Είχε χάσει τον άντρα της και ζούσε με τη μεγάλη της κόρη, που ήταν χωρισμένη απ' τον Μανέλη. Μαζί ήταν κι η εγγονή της, η κόρη του Μανέλη, που σήμερα είναι χορεύτρια. Μου διαφεύγει το όνομά της.

Είχαμε συνεργαστεί πολύ με τη συχωρεμένη την Παπαγιαννοπούλου. Πάρα πολλούς στίχους δικούς της τους είχα χρησιμοποιήσει στα τραγούδια μου. Ήταν πολύ έξυπνη, περνούσε ευχάριστα η ώρα μαζί της, καθόμασταν με τις ώρες, μου έκανε καφέ και μου έλεγε καλαμπούρια από το θέατρο, όπου λεγόταν ότι υπήρξε σπουδαία καρατερίστα. Μιλούσε πολύ καλά τα καλιαρντά. Απ' αυτή έμαθα πολλές θεατρικές λέξεις. Με τη Μαρινέλλα τα βρί-

σκανε πολύ, πάρα πολύ. Μου έλεγε γι' αυτή ότι είναι σπουδαία κοπέλα και πολύ αξιόλογος άνθρωπος. «Σ' τα λέω αυτά», μου λέει, «γιατί είσαι Ανατολίτης. Κι εγώ από κει προέρχομαι». Ήταν Σμυρνιά την καταγωγή.

Η Παπαγιαννοπούλου είχε μεγάλη ευχέρεια στο γράψιμο των στίχων. Για να βρει ένα στίχο στα μέτρα που της δίναμε χρειαζόταν περίπου μία ώρα. Αλλά το κακό ήταν ότι ήθελε να τελειώσει το τραγούδι σε συνεργασία με τον ενδιαφερόμενο. Ποτέ δε σου το έδινε τελικό. Έπρεπε ο συνθέτης να το παρακολουθήσει σε όλες τις φάσεις, να δει μήπως κάτι της ξέφυγε, να πειστεί κι ο ίδιος ότι του αρέσει τελικά. Μόνο του Βίρβου οι στίχοι δεν επιδέχονταν ούτε ένα τελικό σίγμα, να πούμε, ή μια οξεία. Ήταν ο πιο θετικός στιχουργός της εποχής.

Η Παπαγιαννοπούλου ήταν μποέμισσα. Ζούσε μποέμικα. Φτωχιά, καταραμένη φτώχεια. Πού και πού έπαιζε κανένα κουμκανάκι με την οικογένεια του πάνω διαμερίσματος. Και κάπνιζε. Πολύ τσιγάρο. Έξω καρδιά. Ψυχολογούσε τον άνθρωπο με την πρώτη ματιά. Δεν ήθελε δεύτερη και του φερόταν αναλόγως. Δεν της άρεσαν οι υπερόπται. Όσοι πήγαιναν εκεί και της κάναν τον καμπόσο, τους περιφρονούσε, τους έδιωχνε με τον τρόπο της. Ήθελε ανθρώπους ταπεινούς. Φαίνεται, σε μένα βρήκε άφθονη ταπεινοφροσύνη. Με αγαπούσε πολύ, μα πάρα πολύ. Και πάντα μου έλεγε να κοιτάξω σαν συνθέ-

της να επιβληθώ στην εταιρεία, γιατί και λεφτά θα κέρδιζα περισσότερα και οι άλλοι θα είχαν διαφορετική γνώμη για μένα. Γιατί, σε τελευταία ανάλυση, τα μεγαλύτερα σουξέ που έχω πει είναι δικής μου σύνθεσης.

Με τη *«Μαντουβάλα»*, όμως, η συνεργασία μας για πρώτη φορά δεν πήγε καλά. Παραμέλησε το κομμάτι που της έδωσα, γιατί είχε μεγάλο φόρτο εργασίας. Την είχε πλησιάσει κι ο Μαρούδας και ζητούσε στίχους της. Έτσι, όταν πήγα μετά από δέκα μέρες που μου είχε πει να περάσω, μου λέει: «Δεν ασχολήθηκα καθόλου, δεν είχα καιρό».

Η μητέρα μου περίμενε τα αποτελέσματα από το ραντεβού που είχα με την Παπαγιαννοπούλου. Όταν της είπα ότι δεν είχε καιρό, νευρίασε. Μου λέει: «Η γριά δεν το έχει εκτιμήσει σωστά, είναι μια μελωδία που θα γίνει επιτυχία». Λέω: «Πώς το ξέρεις;» «Το ξέρω», μου λέει, «είναι ο σκοπός τέτοιος».

Όταν ξαναπήγα στο δεύτερο ραντεβού, η Ευτυχία πάλι δε μου είχε έτοιμα τα λόγια. «Δε μου 'ρχεται καλά, δεν μπορώ, η λέξη αυτή που μου προτείνεις να σου προσαρμόσω σε στίχο είναι τελείως αντιστιχουργική. Δεν μπορώ. Φτιάξ' το μόνος σου αν μπορείς, γιατί εμένα δε μου έρχεται». Κι έτσι πήγα κι έφτιαξα εγώ το τραγούδι μ' αυτά τα χαζά λόγια που δε λένε τίποτα.

Το άλλο τραγούδι του ίδιου δίσκου από την πίσω μεριά είναι το *«Δυο πόρτες έχει η ζωή»*. Αυτό ήταν σε στίχους της

Παπαγιαννοπούλου. Εμείς όμως είχαμε πέσει με τα μούτρα στη *«Μαντουβάλα»* νομίζοντας ότι εκείνο θα ήταν τελικά που θα αγαπιότανε. Και δεν είχαμε άδικο. Ένα εξάμηνο τράβηξε μπροστά η *«Μαντουβάλα»*, φαινόταν απ' τις παραγγελίες που κάναν τα πρατήρια στον Λαμπρόπουλο, αλλά μετά αγαπήθηκε περισσότερο το *«Δυο πόρτες έχει η ζωή»*, γιατί είχε στίχους με νόημα.

Ακόμα δεν μπορώ να δώσω μια εξήγηση τι ήταν αυτό που αγάπησε το κοινό στη *«Μαντουβάλα»*. Έγινε φοβερό μπουμ. Ήταν το περιεχόμενο του τραγουδιού; Ένα τραγουδάκι ερωτικό και πονεμένο; Ήταν η μελωδία του η ανατολίτικη;

14

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ ΑΝΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εκτος απο τα μαγαζια, την ίδια εποχή περιοδεύω με τη Μαρινέλλα ανά την Ελλάδα. Το μπουζούκι, την κιθάρα, τα άλλα όργανα τα παίρναμε επί τόπου και κάναμε συγκρότημα εκεί. Δεν έκλεινα ποτέ σεζόν ολόκληρη. Δεν ήθελα το καλοκαίρι μου να το χαραμίζω σ' ένα μαγαζί. Είναι μονότονο πράγμα. Μου άρεσε να γυρίζω στην επαρχία. Η Μαρινέλλα ήταν σύμφωνη. Της άρεσαν τα ταξίδια στην επαρχία.

Δεν είχα ξαναδεί τόσο κόσμο όσο στις Αλυκές του Βόλου. Έξω απ' το Αναψυκτήριο μετρήσανε κάποιο βράδυ, πράγμα περίεργο για την εποχή εκείνη, έξι χιλιάδες ποδήλατα. Ο δήμος είχε επιστρατεύσει τους μηχανικούς του για να κάνουν έλεγχο στο κτίριο, αν θα μπορούσε ν' αντέξει. Βέβαια, ήταν μόδα τα τραγούδια μας τότε, είχανε

μεγάλη απήχηση, όπως το «*Παλικάρι μου ξενιτεμένο*», που το 'λεγε η Μαρινέλλα, το «*Γιατί, πατέρα, γιατί, πατέρα;*» και άλλες πολλές επιτυχίες που δεν μπορώ τώρα να τις θυμηθώ. Για να μπορεί ο κόσμος να έρχεται σε κάτι αυθαίρετα, κάναν το διά θαλάσσης ράλι. Με ψαροκάικα που κόβαν εισιτήριο μετέφεραν τον κόσμο στο μαγαζί, που ήταν εκτός πόλης.

Στον Βόλο είχα γνωριστεί με μια ωραία οικογένεια που μας φιλοξένησε, μας παραχώρησε δωμάτιο κι όλη τη μέρα καθόμασταν και τρώγαμε φρέσκα ψάρια. Είχαμε δεθεί πάρα πολύ με την οικογένεια αυτή του Μπακονικόλα του συχωρεμένου.

Το μαγαζί το δικό του ήταν εστιατόριο. Ο Μπακονικόλας έπαιζε και τραγουδούσε για μένα, εγώ έπαιζα και τραγουδούσα γι' αυτόν. Τα βράδια, μετά που έκλειναν το δικό τους μαγαζί, έρχονταν στο δικό μας να μας ακούσουν. Η Μαρινέλλα είχε δεθεί με τη γυναίκα του και γω μαζί του και με όλη του την οικογένεια. Παρατείναμε τις παραστάσεις μας αρκετές βδομάδες, μέχρι που να μας δει όλος ο κόσμος που ήθελε νά 'ρθει.

Μετά τον Βόλο ανεβήκαμε στην Κοζάνη. Επιστρέφοντας απ' την Κοζάνη στο τέλος του καλοκαιριού, περάσαμε να τους δούμε, γιατί μου άρεσε η θάλασσα, τα ψάρια, ο ίδιος ο Μπακονικόλας. Μόλις με είδε η γυναίκα του, έβαλε τα κλάματα. Μου είπε ότι τον είχαν τον άντρα

της στη φυλακή. Τον κατηγόρησαν ότι έκρυβε χασίσι και ήρθαν και τον πήραν άνθρωποι της Ασφάλειας.

Με τη Μαρινέλλα ψωνίσαμε φρούτα, τσιγάρα και πήγαμε να τον δούμε στη φυλακή, γιατί ήταν πάρα πολύ φίλος μας. Την ώρα που φεύγαμε από το επισκεπτήριο, ένας αλφαμίτης μάς είπε ότι μας θέλει ο διοικητής. Πήγαμε στο γραφείο του διοικητή και τον περιμέναμε να έρθει. Περνούσε η ώρα κι αυτός δε φαινόταν. Ήταν πρωί όταν πήγαμε και κατά τ' απόγευμα επιτέλους ήρθε. Μας είχε ψήσει ο ήλιος, η πείνα και η δίψα, ούτε καφέ δε μας άφησαν να πιούμε κι είχαν τη Μαρινέλλα ξεχωριστά από μένα. Κάποια στιγμή τ' απόγευμα ακούω τις υστερικές φωνές της Μαρινέλλας από το γραφείο του διοικητή. Όπως μου είπε αργότερα, τη ρωτούσε για το τι παίρνει, αν της τα δίνω τα λεφτά ή αν τα κρατώ εγώ, ούτε λίγο ούτε πολύ ήθελε να μάθει ο κύριος διοικητής αν την πουλάω, αν τη χτυπάω, αν έχω τάσεις προς σωματεμπορία. Την πείραξε και πάτησε τις υστερικές φωνές. Εμένα μου κάναν συστάσεις να αποφεύγω στο εξής την παρέα του Μπακονικόλα.

Εμένα δε μ' ενδιέφερε τι βίτσια είχε ο άνθρωπος. Μου άρεσε ο άνθρωπος, ήταν απ' τους παλιούς μάγκες. Ο μόρτης ο Μπακονικόλας είχε ένα μπαγλαμαδάκι. Κι ερχότανε από την Αθήνα πολύ βαριά αριστοκρατία ν' ακούσει τα τραγούδια του. Ήταν πάρα πολύ ωραίος άν-

θρωπος και πασίγνωστος σ' όλη τη Θεσσαλία. Πέθανε από τρακάρισμα αυτοκινήτου. Είχε φτιάξει ένα σπιτάκι πάνω στο βουνό και εκεί, πηγαίνοντας μια μέρα με τ' αμάξι του, τράκαρε και σκοτώθηκε.

Στην Κοζάνη ένα βράδυ, Απόκριες συγκεκριμένα, παραμονή της Τσικνοπέμπτης, πάνω στο σχόλασμα, την ώρα που τρώγαμε, ήρθε ο σερβιτόρος και μου λέει στ' αφτί ότι ένας κύριος θέλει να με δει. Τα φώτα είχαν σβήσει, είχε πάρα πολύ λίγο φως, αμυδρό, δε βλέπαμε ο ένας τον άλλο και εκεί μες στο ημίφως καθόταν σε μια γωνιά ένας ταλαίπωρος που είχε δώσει στο μάγειρα μια ντουζίνα πέρδικες να τις βάλει στο ψυγείο. Ήταν ο άνθρωπος που ρώτησε το σερβιτόρο αν μπορούσε νά 'ρθει στο τραπέζι μας.

Ήρθε, τον κεράσαμε, μας είπε ότι εκείνο το βράδυ ήταν πολύ πικραμένος, γιατί την ίδια μέρα είχε χωρίσει απ' τη γυναίκα του. Είχε πιει και λίγο. Με ρώτησε αν έχω το πάθος του κυνηγιού.

Του είπα ότι είχα κολλήσει αυτή την αρρώστια. Μ' ένα μονόκαννο ντουφέκι που είχα αγοράσει πηγαίναμε με τη Μαρινέλλα και χτυπάγαμε γερακότσιχλες. Από εφτά ως δέκα τη μέρα. Τις αφήναμε παρακαταθήκη στο ψυγείο για να σιτέψουν. Μας τις έψηνε ο μάγειρας για φαγητό.

Τότε μου πρότεινε να πάμε μαζί για κυνήγι. Μου είπε ότι ήταν και πρόεδρος του Συλλόγου Κυνηγών Πτολεμαΐδος και μπορούσαμε να κυνηγήσουμε σε ψιλοαπαγορευμένα μέρη. Δέχτηκα με ευχαρίστηση την πρόσκλησή του, αν και ήμουνα πολύ κουρασμένος. Τόσο επέμενε, που δεν μπορούσα να του πω όχι.

Πήρα και τη Μαρινέλλα και φτάσαμε σχεδόν κοντά στην Καστοριά. Πολλά χιόνια, πολύ κρύο. Δε βρήκαμε καθόλου κυνήγι. Την ώρα που αποφασίσαμε να γυρίσουμε στην Κοζάνη, γιατί είχαν περάσει αρκετές ώρες στο μεταξύ, πετάχτηκε ένα κοπάδι πέρδικες. Αρχίσαμε να τις κυνηγάμε. Είχε βγει κι ο ήλιος μέσα από κάτι σύννεφα και, ντυμένος χοντρά όπως ήμουνα, δεν πρόσεξα, φαίνεται, κι άφησα τον ιδρώτα να στεγνώσει πάνω μου. Έπαθα ψύξη. Ψύξη σε βαθμό τρέλας. Έκανα εμετούς. Οδήγησα το αμάξι κακήν κακώς μέχρι την Κοζάνη.

Φτάνοντας εκεί, έπεσα στο κρεβάτι του ξενοδοχείου. Αδύνατο να κοιμηθώ. Ο πόνος ήταν τόσο δυνατός, που δε μ' άφηνε. Πάλεψα για ώρες. Τίποτα. Σκέφτηκα ότι πλησίαζε η ώρα της δουλειάς κι ότι έπρεπε να κοιμηθώ έστω για δύο ώρες, να συνέλθω κάπως. Τίποτα. Μου κάναν γιατροσόφια, κόψαν πατάτες, τις πασαλείψαν με καφέ, μου τις δέσανε στο κούτελο, γιατί είχα πονοκέφαλο τρομερό. Τίποτα. Έφτασε η ώρα της συναυλίας. Είχε μαζευτεί ο κόσμος.

Παρέλειψα να σου πω ότι είχαμε κλείσει την ίδια μέρα μια εμφάνιση και σ' ένα ζαχαροπλαστείο που έκανε εγκαίνια, ενός αξιόλογου ζαχαροπλάστη απ' το Τσοτίλι. Στο διάλειμμα που θα κάναμε θα πεταγόμασταν στο ζαχαροπλαστείο. Όταν λοιπόν είδα ότι η κατάστασή μου ήταν πολύ σοβαρή, έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος να δικαιολογηθώ και στα δύο μαγαζιά πως δε θα πήγαινα. Φωνάξαμε τον καταστηματάρχη να βρει ένα γιατρό. Ήρθε ο γιατρός στο δωμάτιο, σφάδαζα από τους πόνους. Με εξέτασε και μου είπε ότι επρόκειτο για ψύξη πολύ βαριάς μορφής. Απορούσε που δεν είχε φτάσει η ψύξη και στο στόμα. Το σαγόνι μου είχε στραβώσει. Εν πάση περιπτώσει, μου λέει, μόνο με μορφίνες θα καταφέρουμε να σ' ανεβάσουμε στο πάλκο να μας πεις με το ζόρι δυο τρία τραγούδια.

Μου κοπανάει τη μορφίνη, αρχίζω να κάνω εμετούς. Περιμέναμε να υποχωρήσουν οι πόνοι. Οι πόνοι δεν υποχώρησαν. Μετά από μιάμιση ώρα χρειάστηκε να μου κάνει κι άλλη ένεση. Πάλι στάθηκε αδύνατο να υποχωρήσουν οι πόνοι. Σκεφτόμουν ότι με την παρουσία του γιατρού ο κόσμος θα με δικαιολογούσε. Πράγματι, ο άνθρωπος που είχε το μαγαζί μίλησε απ' το μικρόφωνο, εξήγησε ότι μου κάνανε δύο μορφίνες, τον είδε με τα μάτια του ο κόσμος, ε, άνθρωποι είμαστε, κατάλαβε. Αυτός που δεν καταλάβαινε τίποτα ήταν ο ζαχαροπλάστης απ'

το Τσοτίλι, που έπαιρνε κάθε τόσο τηλέφωνο στο ξενοδοχείο κι έλεγε ότι ούτε λίγο ούτε πολύ ο κόσμος που συγκεντρώθηκε εκεί είχε αγριέψει. «Νομίζουν ότι τους λέω ψέματα και κινδυνεύω να μου σπάσουν το μαγαζί».

Αποφάσισα να πάω όπως όπως. Με τις πιτζάμες, κουκουλώθηκα με κάτι κασκόλ, με παλτά, με κουβέρτες, ήταν χειμώνας, κρύο τσουχτερό κι Απόκριες. Πήραμε κι έναν οδηγό, γιατί δεν μπορούσα να οδηγήσω. Φτάσαμε στο ζαχαροπλαστείο. Χιλιάδες κόσμος είχε συγκεντρωθεί απέξω. Άσε τι γινόταν μέσα. Καλώ το ζαχαροπλάστη, του λέω: «Βγάλε μερικούς σοβαρούς ανθρώπους από μέσα, να τους μιλήσω, να τους εξηγήσω την κατάστασή μου».

Δε θα το ξεχάσω ποτέ αυτό, Βασίλη: βγαίνουν δυο τρεις, ανοίγουν διάπλατα τις τέσσερις πόρτες του αυτοκινήτου, με ένα κρύο να τρυπάει κόκαλα, εγώ να πονάω κι αυτοί να ουρλιάζουν μεθυσμένοι και παθιασμένοι. Με τραβάνε έξω, θέλουν να με βγάλουν, θέλουν να με πάν' στο παλκοσένικο με τα χάλια που είχα, με τις πιτζάμες. Λέω: «Παιδιά, για το Θεό!»

Έφτασαν και στ' αφτιά τις Μαρινέλλας οι φωνές μου, νόμισε ότι πήγαιναν να με λιντσάρουν, από αγάπη βέβαια, από θαυμασμό, αλλά τι να το κάνεις, το ίδιο είναι, και βγαίνει έξω και πατάει πάλι τις φωνές τις υστερικές, τις γυναικείες, που αυτή τη φορά δεν πιάσανε. Χρειάστηκε να ρίξουν πυροβολισμούς στον αέρα χωροφύλακες

για να με γλιτώσουν απ' τα χέρια του κόσμου. Στο μεταξύ, μας είχαν σκάσει και τα τέσσερα λάστιχα, τα τρύπησαν με μαχαίρι, δεν ξέρω πώς, μας βγάλαν τις κεραίες απ' το αυτοκίνητο, μας λεηλατήσαν. Φύγαμε κακήν κακώς απ' το ζαχαροπλαστείο και πήγαμε στο μαγαζί. Η Μαρινέλλα στο μεταξύ, με το συγκρότημα, έλεγε τραγούδια του Χιώτη, «*Αφού το θες, τούτη τη βραδιά*». Ο κόσμος την κορόιδευε. Ζητούσανε λαϊκό τραγούδι και βαρύ μάλιστα. Το συγκρότημα συνέχισε με τη Μαρινέλλα μέχρι το πρωί κι εγώ, ταλαιπωρημένος, εξαντλημένος με τη μάχη που έδωσα με τον πόνο, έπεσα και κοιμήθηκα.

Δεν έχω ευχάριστες αναμνήσεις απ' αυτή τη δουλειά, Βασίλη, δυστυχώς. Μια περιοδεία είχαμε προγραμματίσει με τον Χειλά, αυτόν που είχε την «Τριάνα». Την «Τριάνα» του Χειλά, όπως τη λέγανε. Ο οποίος ήταν πολύ σπουδαίος επιχειρηματίας. Νομίζω πως τον διώξαν απ' την Αμερική για το αδίκημα του παραχαράκτη. Όταν δούλευα στο μαγαζί του, πριν από το πρώτο μου ταξίδι στην Αμερική, πήγε κι αυτός στο αμερικάνικο προξενείο και ρώτησε αν μπορούσε να με συνοδεύσει. «Βεβαίως μπορείτε να πάτε, κύριε Χειλά», του είπανε στο προξενείο, «αλλά θα πάτε με ειδικό αεροπλάνο που δε θα προσγειωθεί, θα πετάξετε πάνω από τη Νέα Υόρκη και το ίδιο

αεροπλάνο θα σας ξαναφέρει πίσω». Γελούσαν όταν του το 'λεγαν. Ήταν πολύ σοβαρό το αδίκημα που είχε διαπράξει. Σε άλλους κόβανε το χέρι. Τον Χειλά τον αφήσαν αρτιμελή. Ήταν ένας ωραίος γεράκος και εξακολουθεί να τραβιέται ακόμα με τη δουλειά αυτή. Έχει ένα μαγαζί, αλλά πέσαν οι μετοχές του πλέον. Δεν είναι εκείνος ο περίφημος Χειλάς με την «Τριάνα» του. Βγήκαν άλλα σαΐνια, καινούρια στη δουλειά μας.

Αρχίζουμε μαζί του λοιπόν, με τον Χειλά, την περιοδεία από τη Θήβα. Ακολούθησε η Χαλκίδα. Εκεί είδα για πρώτη φορά, μες στα χίλια άτομα που έπαιρνε η αίθουσα, τα οχτακόσια να κρατάνε από ένα πλακάτ με συνθήματα. Εξεπλάγην. Παράξενο κι αυτό. Μαζί με εμένα εξεπλάγην κι η Αστυνομία, η οποία ούτε λίγο ούτε πολύ είχε μαζευτεί όλη στο θέατρο εκείνο το βράδυ.

Γιατί δεν ήταν μαγαζί, ήταν στην πραγματικότητα θέατρο. Και στο ρεπερτόριό μου είχα ένα τραγούδι που δε μ' άφηναν να το πω, απαγορευμένο απ' τη Λογοκρισία: «*Μια καινούρια κοινωνία θέ' να χτίσω/και τη σάπια την παλιά να την γκρεμίσω./Δίχως φτώχεια, δίχως πόλεμο και μίση/μια καινούρια κοινωνία ας μπορούσε πια να γίνει/για να λείψει η αδικία και να βρω δικαιοσύνη./Όλοι οι άνθρωποι να γίνουμε πια φίλοι/και να ζούμε με χαμόγελο στα χείλη./Και ο ήλιος να ανατέλλει κάθε μέρα,/να τον χαίρεται ο κόσμος πέρα ως πέρα*».

Τους στίχους αυτούς τους είχε γράψει ο Χρήστος ο

Κολοκοτρώνης. Όταν τέλειωσα την εμφάνισή μου και πήγα στο καμαρίνι, με περίμεναν πέντ' έξι της Ασφάλειας με πολιτικά, μαζί τους κι ο διοικητής. Καπνίζαν ανήσυχοι το τσιγάρο τους όλοι μαζί. Με ρωτήσαν αν είχα άδεια να πω αυτό το τραγούδι. Ευτυχώς λειτούργησε το μυαλό μου και τους είπα ότι ο άνθρωπος που έχει γράψει τους στίχους αυτού του τραγουδιού είναι πρώην ενωματάρχης της Χωροφυλακής, της Δίωξης Ναρκωτικών. Λέγεται Κολοκοτρώνης Χρήστος και τα λοιπά. Αυτό με γλίτωσε. Το τραγούδι κυκλοφορούσε σε δίσκο, αλλά με άλλα λόγια. Οι μπάτσοι ήταν διατεθειμένοι να με δείρουν, να με τραβήξουν άσχημα. Ήταν εξαγριωμένοι με τον κόσμο στο κινηματοθέατρο, με τα οχτακόσια πλακάτ. Συλλαλητήριο ήτανε κανονικό. Δεν ήταν συναυλία. Αλλά ο στιχουργός-συνθέτης-ενωματάρχης της Χωροφυλακής με γλίτωσε.

Από κει μεταφερθήκαμε στην Κατερίνη. Εκεί υπήρχε παρόμοια εκδήλωση, συνθήματα σε πλακάτ επαινετικά για μένα, «Στελάρα μας» και κάτι τέτοια, αλλά, επειδή το κινηματοθέατρο ήταν πιο μεγάλο κι ο κόσμος ήταν το στοιχείο μου, δηλαδή όλοι Πόντιοι, δε γίναν επεισόδια. Απλώς πανηγύριζαν ως το πρωί. Όλη η Κατερίνη ήταν στο πόδι. Όλα τα μαγαζιά μείναν ανοιχτά. Δε μ' άφησαν να κοιμηθώ ούτε όταν πήγα στο ξενοδοχείο. Κόσμος ζεστός, δικός μου.

Σε όλη τη Βόρεια Ελλάδα, όπου κι αν πήγαμε, γινόταν ο ίδιος χαλασμός. Οι περισσότεροι που θέλαν να μ' ακούσουν δεν είχαν άλλη επιλογή παρά την περίοδο της Διεθνούς Έκθεσης στη Θεσσαλονίκη. Κι έρχονταν τότε από την Κοζάνη, απ' τα Γιαννιτσά, απ' την Κατερίνη, απ' τη Νάουσα, απ' τη Βέροια παρέες παρέες, είτε στους Χορτατζήδες είτε στο «Λουξεμβούργο» είτε σε διάφορα άλλα μαγαζιά. Έτσι, όταν πηγαίναμε εμείς σ' αυτούς, ήταν χαρά μεγάλη. Κι από κει συνεχίσαμε Καβάλα, μέσω Ξάνθης για Αλεξανδρούπολη, όπου καθ' οδόν, όπως σου αφηγήθηκα, χάσαμε τον Μιχάλη.

15

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ ΑΝΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Τουρκία

ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ βγαίνω απ' την Ελλάδα για την Τουρκία. Μετά τις Απόκριες έσπαγε η δουλειά στα μαγαζιά. Αν κι εγώ δε φοβόμουνα την κρίση μετά τις Απόκριες, κλείσαμε μια δουλειά για την Τουρκία, συγκεκριμένα σ' ένα καμπαρέ της Πόλης.

Για μένα τα καμπαρέ ήταν συνώνυμα των πορνείων. Ήξερα τα καμπαρέ απ' την Τρούμπα. Δε μ' αρέσαν φυσικά καθόλου, γιατί ήξερα τη βρομιά. Όμως το καμπαρέ αυτό στην Τουρκία ήταν το κάτι άλλο. Μαζεύονταν οικογένειες, ωραιότατος κόσμος. Ένα πρωινό, γεμάτο ομίχλη, καθώς σχολάγαμε απ' τη δουλειά, χειμώνας, πα-

γωνιά, κουκουλωμένος μ' ένα παλτό και μ' ένα κασκόλ, είδα κάποιον που επόπτευε τους εργάτες καθώς ξήλωναν ένα καλντερίμι. Μου λέει το αφεντικό του καμπαρέ, που με συνόδευε: «Αυτός είναι ο Μεντερές, ο πρωθυπουργός».

Ξαναπήγα στην Τουρκία και μια άλλη φορά σε κινηματοθέατρο, στο «Λαλέ», στην Πόλη. Αριστούργημα θέατρο, με εξώστες και κάτι σαν θεωρεία που ήταν και για τους φοιτητές, όπως σε μας η παλιά «Ίριδα», ο κινηματογράφος. Είχαμε μεγάλη επιτυχία, πάρα πολύ μεγάλη. Περισσότεροι ήταν οι Τούρκοι παρά οι Έλληνες. Εκεί έκανα πρώτη φορά μια ψιλολαδιά στη Μαρινέλλα. Είχα μπλέξει με μια Τουρκάλα ηθοποιό, πολύ αξιόλογη, όπως εξελίχθηκε κατόπι, με πολλές ταινίες –μου διαφεύγει το όνομά της–, που τότε ήταν δεκαπέντε χρονών, αρραβωνιασμένη μ' ένα συγγραφέα ή μάλλον με τον εκδότη ενός περιοδικού και η μάνα της την ωθούσε να κάνει γνωριμία μαζί μου για να δημιουργηθούν σκάνδαλα, να γράψει ο τουρκικός Τύπος και η μικρή να βγει στην επιφάνεια. Εκεί πρωτοκεράτωσα τη Μαρινέλλα και είχαμε ελαφρώς ψυχρανθεί.

Αμερική

Την Αμερική την ήξερα κυρίως από ταινίες, γιατί ήμουν πολύ σινεμάκιας. Με τη Μαρινέλλα πηγαίναμε και σε δύο και σε τρεις προβολές τη μέρα. Τότε ακόμα δε μας ήξερε ο κόσμος και μπαινοβγαίναμε εύκολα στους κινηματογράφους. Υπήρξαν φορές που μπαίναμε το πρωί κι όταν βγαίναμε δεν είχαμε δει το φως της μέρας. Δεν καταλαβαίναμε τίποτα, αρκεί να βλέπαμε ταινίες. Θαύμαζα όλη την παλιά φρουρά, τον Ζάκερι Σκοτ, Ζαχαρία Σκωτίδα, τον Ζορζ Γκεταρί, τον Έλληνα της Πόλης, τον Ζορζ Ραφτ, που το όνομά του ήταν Γιώργος Ραυτόπουλος. Η Μαρινέλλα λάτρευε μια ηθοποιό που την είδα προχτές στην τηλεόραση στους *Αγγέλους του Τσάρλι*. Νομίζω πως είναι η μητέρα της Λίζα Μινέλι, μεγάλη ηθοποιός.

Την εποχή εκείνη, ο Χατζηχρήστος είχε φέρει ένα πανάκριβο μπαλέτο απ' τη Γαλλία, απ' το Καζινό ντε Παρί. Δεν έβγαινε. Τα έξοδα που είχε δημιουργήσει ήταν δυσβάσταχτα για το ελληνικό θέατρο. Με παρακάλεσε λοιπόν να του συμπαρασταθώ για καμιά δεκαπενταριά μέρες. Δέχτηκα. Έγινε ακριβώς ό,τι είχε γίνει και με τον Θεοδωράκη. Στο διάστημα αυτό, μετά το τέλος μιας βραδινής παράστασης, με φώναξε για να μιλήσουμε με κάποιο κύριο που είχε έρθει από την Αμερική για να κλεί-

σει το θίασο. Στη διάρκεια της συζήτησης μου έγινε η πρόταση να ακολουθήσω το θίασο κι εγώ και να αναλάβω την τραγουδιστική μερίδα. Όπως καταλαβαίνεις, δε χρειάστηκε πολύ για να πω το ναι για την Αμερική. Θα λέγαμε γύρω στα δέκα τραγούδια με τη Μαρινέλλα. Με ρώτησαν τι ανθρώπους ήθελα να πάρω μαζί μου και πήρα τον Γεωργιάδη τον Αλέκο για μαέστρο, ένα μπουζούκι, ντραμς είχα τον Μέμο, τον Κουλαξίδη για ακορντεόν, τον κουμπάρο μου τον Ιατρού από τη Θάσο για κιθάρα και κλείσαμε τη δουλειά για ένα συνολικό ποσό πενήντα πέντε χιλιάδων δολαρίων. Μας δώσαν και μια προκαταβολή. Δώσαν μπροστάντζα και στον Χατζηχρήστο. Και φύγαμε.

Πρώτος μας σταθμός, το Σικάγο. Εκεί μας υποδέχτηκε το μεγάλο αφεντικό μ' ένα πούρο τεράστιο. Η μαύρη Κάντιλακ με το χώρισμα στη μέση, μικρόφωνο απ' το οποίο μίλαγε στον οδηγό από το πίσω κάθισμα κι ένα κουμπί συρταρωτό που άνοιγε το τζάμι. Γραμμή για το Χίλτον. Εκεί πρωτοείδα TV. Να 'σαι ξαπλωμένος και να βλέπεις ταινίες στην τηλεόραση ήταν μεγάλη δουλειά για μένα. Δεν ξεκόλλαγα. Φεύγαν τα παιδιά, πηγαίναν να δουν τα αξιοθέατα, εγώ τους έλεγα «Αφήστε με, καλά είμαι εδώ, δε βγαίνω έξω».

Οι παραστάσεις, σε μια πολύ αξιόλογη αίθουσα, είχαν μεγάλη επιτυχία. Την ίδια εποχή βρισκόταν στην Αμερι-

κή κι ο Μανώλης Χιώτης με τη Μαίρη Λίντα. Μα, όταν φτάσαμε εμείς, ήταν χωρίς δουλειά. Το υπεροπτικό ύφος του Χιώτη δεν άρεσε πολύ στους Έλληνες της Αμερικής. Λέγεται ότι είχε ζητήσει επιτακτικά ένα ποτήρι νερό από κάποιο σερβιτόρο και, επειδή ο σερβιτόρος τον περιφρόνησε, ο Μανώλης τού έδωσε ένα χαστούκι. Και αυτό έγινε αιτία να σταματήσει να δουλεύει στο μαγαζί. Η Μαρινέλλα με τη Μαίρη Λίντα ήταν σαν αδερφές. Κι εγώ με τον Μανώλη ήμασταν κολλητοί απ' την Ελλάδα. Μόλις ξυπνάγαμε, μαζί για φαγητό, μαζί στις πρόβες, μαζί παντού, παντού, παντού.

Μετά το Σικάγο περάσαμε στον Καναδά. Εκεί είδαμε ξαφνικά και τον Μανώλη. Εμείς είχαμε πάει με το αεροπλάνο κι αυτός είχε έρθει με το αυτοκίνητο. Στη συνέχεια επιστρέψαμε στο Σικάγο και πιάσαμε Κλίβελαντ, Ντιτρόιτ. Προσέχαμε τον Χατζηχρήστο, γιατί απ' τη στεναχώρια του με το υπέρογκο ποσό που είχε να πληρώνει κάθε βράδυ για το μπαλέτο απ' το Καζινό ντε Παρί είχε πάθει θρόμβωση. Τραύλιζε. Ο εγκέφαλός του δε λειτουργούσε σωστά. Κι είχε πάει στην Αγγλία για μια γρήγορη θεραπεία πριν έρθει στην Αμερική. Τον προσέχαμε όλοι, να μην τον κουράζουμε, να μην τον στεναχωρούμε, για να μπορέσει να βγάλει εις πέρας τη δουλειά. Άσε που ήταν και συμπαθής ο Κώστας. Σε κάποια όμως από τις Πολιτείες της Αμερικής που γυρνούσαμε είχε πάρει απ' το ξε-

νοδοχείο τηλέφωνο την Ντιριντάουα στην Ελλάδα κι αυτή του είπε να τα μαζέψουμε αμέσως και να γυρίσουμε πίσω. «Πρόκειται για απατεώνες», του είπε. Οι επιταγές που μας είχαν δώσει για προκαταβολή όχι μόνο δεν είχαν αντίκρισμα, αλλά δεν υπήρχε καν η τράπεζα που τις είχε εκδώσει. Ήταν επιταγές που τις είχαν τυπώσει οι ίδιοι που μας κάλεσαν σε δικό τους τυπογραφείο.

Εμείς τις επιταγές αυτές δεν προφτάσαμε να τις δούμε, γιατί μας τις δώσαν την τελευταία στιγμή. Εξάλλου, εμείς δε γνωρίζαμε τα πραγματικά αφεντικά. Αυτοί που μας τις δώσαν ήταν υπάλληλοί τους, τους οποίους εμείς πιστεύαμε ότι είναι τα αφεντικά. Τα αφεντικά ήταν άλλοι. Ούτε καν εκείνος που μας υποδέχτηκε με τη μαύρη Κάντιλακ το πρώτο βράδυ που φτάσαμε στο Σικάγο. Εκείνος ήταν ένας ψυχρός τριανταπεντάρης νεαρός που μιλούσε σπασμένα ελληνικά. Από πίσω κρυβόταν ένας θείος του, που του είχε αφήσει μια ιδιόκτητη τράπεζα και ήταν τόσα πολλά τα κέρδη της, που για να τα πνίξει από την εφορία σκέφτηκε να φέρει καλλιτέχνες από την Ελλάδα που θα τους περνούσε ως έξοδα της τράπεζας για να πέσει στη φορολογική κλίμακα.

Μαθαίνω την απάτη, παίρνω στο τηλέφωνο τον Λιγνάδη, το δικηγόρο μου στην Αθήνα. Μου λέει: «Ναι, Στέλιο, πρόκειται για απατεώνες». Έπρεπε να απαγκιστρωθούμε αυτοστιγμεί ή να κάνουμε κανένα εκβιασμό για

να πάρουμε πίσω έστω ένα μέρος αυτών που μας χρωστούσανε. Γιατί τα κέρδη από τις συναυλίες ήταν τεράστια. Ερχόταν ένα ντερέκι μέχρι εκεί πάνω, κάπου δυόμισι μέτρα άντρας, που όλο ξυνότανε, μας έδειχνε το πιστόλι του, άρπαζε το ταμείο με μια τσάντα κι έφευγε για την επόμενη παράσταση. Δεν τον βλέπαμε μετά. Ερχόταν μόνο να πάρει τα λεφτά, σαν εισπράκτορας.

Οι παραστάσεις πλησίαζαν προς το τέλος τους. Μια μέρα λέω του Χατζηχρήστου: «Κοίτα να δεις, δε θα συνεχίσουμε, γιατί όλο μάς λέν' "Στην επόμενη πιάτσα θα σας δώσουμε αυτά που σας χρωστούμε". Απ' την επόμενη πηγαίνουμε στη μεθεπόμενη. "Με τις επιταγές που σας δώσαμε έγινε κάποιο λάθος"...»

Είχα αγριέψει. Ήμασταν στην προτελευταία πιάτσα. Φεύγοντας από τη Βοστόνη πηγαίναμε, για μια τελευταία παράσταση, στη Νέα Υόρκη. Εκεί πια τελειώναμε. Λέω: «Αν δε μας δώσετε τα χρήματα, εγώ δεν εμφανίζομαι στη Νέα Υόρκη». Τους ζήτησα τα χρήματα προκαταβολικά. Δίναμε πέντε συνολικά παραστάσεις στο Κάρνεγκι Χολ. Δύο την Παρασκευή, δύο το Σάββατο και μία την Κυριακή. Όλα τα εισιτήρια ήταν προπουλημένα.

Τους λέω: «Θα περιμένω ως την Πέμπτη στις δύο το απόγευμα να μου δώσετε τα λεφτά. Αν δε μου τα δώσετε, θα φύγω». Λένε: «Εντάξει». Πράγματι, την Πέμπτη στις δύο η ώρα έρχεται εκείνος ο Θόδωρας με το πούρο,

που τον θεωρούσαμε εμείς εδώ για αφεντικό, και μου λέει: «Στέλιο, δυστυχώς εδώ δεν υπάρχουν λεφτά. Θα σου δώσουμε δύο χιλιάδες δολάρια και τα υπόλοιπα θα τα παίρνεις χωριστά για κάθε παράσταση».

Είχα κανονίσει στο μεταξύ με τα παιδιά να φύγουμε. Ήταν όλοι δικοί μου. Ήμουν με όλους κουμπάρος. Άλλους τους είχα στεφανώσει, αλλονών είχα βαφτίσει τα παιδιά τους. Οι μουσικοί τότε είχαν ακόμα μπέσα. Τους παροτρύνω: «Γραμμή για το αεροδρόμιο». «Εντάξει, κουμπάρε», μου απαντούν, «πάμε». Την ώρα που κουβαλάγαμε τις βαλίτσες απ' το ξενοδοχείο, έρχεται κάποιος και μου ψιθυρίζει: «Πρόσεξε. Όχι πολλά. Μην κάνεις αστεία. Πέρασε πρώτα από το γραφείο τάδε».

Κοιτάω τη δικιά μου (τη Μαρινέλλα) και μου γνέφει καταφατικά. Στο μεταξύ, είχε έρθει στο ξενοδοχείο κι ο Πέτρος ο Γιαννακός, ο κοκωβιός του ελληνικού κινηματογράφου, δεν ξέρω πώς βρέθηκε εκεί πέρα εκείνη τη στιγμή, και μου λέει: «Στέλιο, πρόσεξε. Μην κάνεις αστεία μ' αυτούς. Δεν παίζουν αυτοί. Είναι μούτρα. Κοίταξε να τους πεις τα τραγούδια, να τελειώσεις και να φύγετε. Εγώ σώθηκα ως εκ θαύματος. Με πετάξανε στο ποτάμι του Χάντσον δεμένο απ' το πόδι με σύρμα και με τσιμεντόλιθο». «Μπα», του λέω, «εγώ δεν καταλαβαίνω τίποτα. Εγώ έχω πληρώσει τα λεφτά στα παιδιά και πρέπει να τα πάρω πίσω. Να μη δουλεύανε, να πω εντάξει. Ή να κό-

ψω μέρος απ' την αμοιβή μου. Αλλά αφού είμαστε γεμάτοι παντού, όπου πήγαμε. Γιατί να τους τα χαρίσω, ποιοι είναι αυτοί;»

Εντέλει πέρασα απ' το γραφείο που μου υπέδειξε το μούτρο με το πούρο κι εκεί βλέπω τον Πετροπουλέα, το δισκογραφικό αντιπρόσωπο του Μάτσα στην Αμερική. Μου λέει ούτε λίγο ούτε πολύ ότι δεν είχα δικαίωμα να ταξιδέψω, γιατί τα εισιτήρια είχαν εκδοθεί απ' το δικό του το γραφείο κι έπρεπε αυτός να δώσει εντολή στην εταιρεία για να τα χρησιμοποιήσω για το ρετούρ.

Γνώριζα ευτυχώς την Κάλλυ, τη γυναίκα ενός φίλου μου (του αδερφού του πεθερού του Κώστα), που μίλαγε τέλεια αγγλικά, τη φώναξα να μας βοηθήσει. Την τσάκωσα απ' το χέρι και της είπα: «Πάμε, βρε Κάλλυ, να δούμε την εταιρεία από όπου μας βγάλαν το εισιτήριο». «Ποια εταιρεία;» με ρωτά. «Είναι η Λουφτχάνσα». Πράγματι οι Γερμανοί μάς είπαν ότι δεν είχαμε δικαίωμα επιστροφής, γιατί έπρεπε να μας δώσει το ΟΚ το γραφείο που έβγαλε τα εισιτήρια.

Γυρίζω και λέω του Πετροπουλέα: «Καλά, εσύ εκμεταλλεύεσαι τη φωνή μου τόσα χρόνια εδώ πέρα στην Αμερική. Δεν έχεις δώσει μια δεκάρα. Και αντί να μας βγάλεις έξω κάποιο βράδυ, να μας κάνεις το τραπέζι, τώρα μας κάνεις αυτό τον εκβιασμό». «Όχι», μου λέει, «αλλά δεν ξέρεις τι θα πάθουν οι μπίζνες μου αν σηκωθείς και

φύγεις έτσι. Δεν ξέρεις τι θα γίνει εδώ». Λέω: «Εντάξει, δεν έχω καμιά αντίρρηση, ούτε είπα ότι δεν τραγουδάω ετσιθελικώς. Δώστε μου τα λεφτά μου. Εσύ, εξάλλου, τι ρόλο παίζεις;» τον ρωτώ. «Γιατί είσαι μπερδεμένος σ' αυτή την ιστορία;» Μου λέει: «Δε βγήκαμε. Τα έξοδα ήταν πολλά. Ξενοδοχεία πανάκριβα, ταξίδια». Λέω: «Δεν τ' αφήνετε αυτά του κώλου; Ποια ξενοδοχεία και σαχλαμάρες; Εδώ βγάλατε δισεκατομμύρια, τι μου λες τώρα; Πάρ' το χαμπάρι, δε θα σας τραγουδήσω αν πρώτα δε μας πληρώσετε. Εγώ είμαι από τα μέρη εκείνα που αν βγάλουν απόφαση για κάτι δεν το μετανιώνουν καθ' οδόν». Μου λέει: «Ξέρεις, είναι θέμα πολιτικό. Θα έχουμε ιστορίες με την Αμερική. Οι Έλληνες θα σπάσουνε το θέατρο. Κι αυτό το θέατρο είναι το καμάρι της Αμερικής». Λέω: «Εντάξει, όλα τα ακούω, θα γίνει σάλος, το έχω υπόψη μου. Γιατί, αν αγριέψουνε δεκαπέντε χιλιάδες Έλληνες, άντε να τους κρατήσεις. Αλλά πώς θα γίνει με τα ψιλά; Θα τα πάρουμε; Αφήσαμε τα σπίτια μας, τα μαγαζιά μας, δε μας βρήκατε ούτε να καθόμαστε, ούτε σας ζητήσαμε εμείς δουλειά. Κι ούτε είμαστε παρακατιανοί». Μου λέει: «Εν πάση περιπτώσει, κοίταξε να δεις, σε καλώ αύριο στο προξενείο το ελληνικό, να έρθεις να μιλήσεις με τον πρόξενο». Λέω: «Τι δουλειά έχω εγώ με τον πρόξενο, πού τον ξέρω;» Μου λέει: «Πρέπει να 'ρθεις για να τελειώνουμε μ' αυτή την ιστορία».

Αυτά γινόντουσαν Πέμπτη. Την άλλη μέρα, Παρασκευή, είχαμε την παράσταση. Μείναμε σε κάποιο μοτέλ κοντά στο αεροδρόμιο. Η Μαρινέλλα επικροτούσε απόλυτα τη στάση μου.

Τότε μου έκανε την πουστιά ο Χιώτης. Φαίνεται πως είχε μιλήσει με τους οργανωτές της συναυλίας στο Κάρνεγκι Χολ και δέχτηκε να με αντικαταστήσει με την ξεφτιλισμένη τιμή των πέντε χιλιάδων δολαρίων και για τις πέντε παραστάσεις.

Ο Πετροπουλέας όμως, που πουλούσε τους δίσκους μου και ήξερε καλά τι απήχηση είχε το όνομά μου στον κόσμο εκεί, τους λέει: «Κύριοι, δεν αντικαθίσταται ο τραγουδιστής αυτός. Με τον Χιώτη δεν μπορούμε να ξεγελάσουμε τον κόσμο που έρχεται ν' ακούσει τον Καζαντζίδη. Τζάμπα θα του τα δώσετε τα λεφτά».

Και τους τα 'φαγε τα λεφτά ο Μανώλης και τους τα πήρε μπροστά και εντέλει δεν τραγούδησε. Η πράξη του αυτή ήταν πολύ ελεεινή. Παρέσυρε και τους τρεις λαϊκούς χορευτές που είχαμε στην παράσταση τη δική μας.

Την άλλη μέρα, πρωί πρωί, ήρθαν και με πήραν μ' ένα αυτοκίνητο για το προξενείο. Το επίθετο του γενικού προξένου τέλειωνε σε -άτος. Κεφαλλονίτης πρέπει να 'τανε. Ήταν πιασμένος με ισχιαλγίες. Τα παιδιά μέσα στο προξενείο, απ' ό,τι αντελήφθην, δεν τον χώνευαν. Όλοι μ' αγαπούσαν και πριν ακόμα τον δω μου είπαν: «Πρό-

σεξε, να μη δεχτείς τίποτα απ' αυτόν. Να κοιτάξεις να τους πάρεις τα λεφτά, γιατί είναι πούστηδες όλοι. Όλοι. Κι ο δικός μας πρόξενος είναι μες στο κόλπο».

Εντέλει άνοιξε η πόρτα και μπήκα. Ο -άτος πήρε ένα ύφος αυστηρό και άρχισε να μου μιλάει πατριωτικά, να πούμε. Ότι είναι ανθελληνικό αυτό που κάνω, ότι θα δημιουργηθεί σάλος, θα μας γράψουνε οι εφημερίδες, δε θα ξαναπατήσει Έλληνας καλλιτέχνης εδώ κι ένα σωρό τέτοια. Του λέω: «Ωραία τα ακούω όλα αυτά, κύριε γενικέ, αλλά αυτό που δεν καταλαβαίνω είναι γιατί δε μας δίνουν τα λεφτά οι κύριοι». «Αυτό που θέλω από σένα», μου απαντά, «είναι να τραγουδήσεις και μετά τράβηξέ τους στα δικαστήρια». Λέω: «Ποια δικαστήρια; Άμα πάρω τα λεφτά τώρα, έχει καλώς. Δεν τα πήρα, δεν πρόκειται ποτέ να τα πάρω». Μου λέει: «Καλά, δε φοβάσαι τίποτα εδώ, δεν ξέρεις τι γίνεται εδώ στην Αμερική, στη Νέα Υόρκη;» «Ούτε ξέρω ούτε φοβάμαι τίποτα. Ούτε θέλω να ξέρω. Οι κύριοι οργανωτές πρέπει να μας πληρώσουν. Να ρίξω και γω λίγο νερό στο κρασί μου, να περάσουν οι κακές οι ώρες, να σηκωθούμε να φύγουμε».

Τέλος πάντων, αν θυμάμαι καλά, μου δώσανε κάποια δύο χιλιάδες δολάρια για χαρτζιλίκι και τα εισιτήρια της επιστροφής. Δίνω τόπο στην οργή και λέω: «Άι στο διάολο! Να τραγουδήσουμε να τελειώνουμε».

Στο αεροδρόμιο κάναμε τέσσερις ώρες ουρά για την

απογείωση. Το ένα αεροπλάνο πήγαινε πίσω απ' τ' άλλο, όπως τα ταξί, στο φρακάρισμα. Οι οργανωτές είχανε φέρει κι ένα ψευτοδώρο στη Μαρινέλλα, μια καρφίτσα που της είπανε ότι είναι από διαμάντια, δεν ξέρω από τι σκατά ήτανε, με τη θερμή παράκληση να υπογράψουμε κάποιο χαρτί ότι η δουλειά τέλειωσε, ότι πληρωθήκαμε καλά, για να μπορέσουν μετά κι αυτοί να δικαιολογηθούν στην εφορία. Τους λέω: «Πώς να υπογράψω ένα χαρτί σε μια γλώσσα που δεν καταλαβαίνω; Τουλάχιστον να μου το φέρνατε μεταφρασμένο. Πού ξέρω εγώ τι γράφει εκεί μέσα;» Μου λένε: «Σου ορκιζόμαστε ότι δεν είναι τίποτα, είναι τα τυπικά». Τους λέω: «Μην επιμένετε. Για λεφτά που δεν έχω πάρει δεν μπορώ να υπογράψω, γιατί θα 'χω κι εγώ μπλεξίματα με την εφορία στην Ελλάδα». Μου λένε: «Μα ο Χατζηχρήστος υπέγραψε. Να, είναι εδώ, ρώτησέ τον αν θέλεις». Τον φωνάζω, μου λέει: «Ναι, υπέγραψα», ενώ δεν είχε υπογράψει. Αντί να μου χρωστάει ευγνωμοσύνη για τη συμπαράσταση στην περίπτωση της υγείας του και της επιχείρησής του, στο τέλος... Εν πάση περιπτώσει, εγώ δεν υπέγραψα. Αλλά το κακό άρχισε με τη λαδιά του Χιώτη.

Όπως τους είχα βάλει στην ακή του στόχαστρου, αν δεν έκανε αυτή την μπαμπεσιά ο Μανώλης, θα τους τα είχα πάρει τα λεφτά.

Την Αμερική, φυσικά, δεν την είδα κάτω απ' αυτές τις

συνθήκες. Δεν πρόλαβα, ας πούμε, λόγω των καλλιτεχνικών υποχρεώσεων, να την ψάξω. Κατάλαβα, όμως, ότι επρόκειτο για μια αξιόλογη χώρα, ότι είχα αφήσει εκεί ένα κομμάτι του εαυτού μου κι έπρεπε να ξαναπάω να τη δω μια άλλη φορά σωστά.

16

«Στις φαμπρικές της ξενιτιάς μες στον ιδρώτα λιώνω/κι έχω παρέα τον καημό και δάκρυ μου τον πόνο./Στα ξένα εργοστάσια δουλεύω σαν το σκύλο,/μανούλα μου κι αγάπη μου, λεφτά για να σας στείλω./Περνάω μέρες δύσκολες και νύχτες όλο κλάμα/και τώρα μόνο χαίρομαι, αχ! όταν λαβαίνω γράμμα./Στα ξένα εργοστάσια δουλεύω σαν το σκύλο,/μανούλα μου κι αδέρφια μου, λεφτά για να σας στείλω».

Τζαναμπέτικο τραγούδι του Δερβενιώτη, απ' τα πολύ δύσκολα. Μετά την Αμερική ησυχάζουν τα πράγματα. Τα ξαναβρήκαμε με τον Μάτσα, αλλά δε θυμάμαι ποτέ να τραγούδησα έτσι, όπως τώρα, σε σένα, με την ψυχή ωραία. Όταν τραγουδάς κάτω απ' την πίεση των συμβολαίων και των εταιρειών, δεν έχεις κέφι. Ήμουνα πάντα βαριεστημένος.

Το θανατηφόρο συμβόλαιο του Μάτσα

Ο Μάτσας πήρε απ' τον Λαμπρόπουλο το δικό μου το συμβόλαιο, που ήταν συνέχεια του πρώτου συμβολαίου που είχα κάνει με την Κολούμπια. Ποτέ δεν άλλαξα συμβόλαιο για να αξιώσω απ' την αρχή καινούριους όρους. Η ίδια τακτική επί Λαμπρόπουλου, τότε που σε καλούσαν ενάμιση χρόνο πριν από τη λήξη του συμβολαίου και σου το λέγαν καθαρά πριν υπογράψεις την ανανέωση: «Έχεις υπόψη σου να φύγεις απ' την εταιρεία μας, έχεις παράπονα;» Το ίδιο ίσχυε και τώρα.

Ο όρος περί διαφημίσεως είναι απ' τους σημαντικότερους όρους ενός συμβολαίου. Έτσι, όταν με πήρε ο Μάτσας απ' τον Λαμπρόπουλο, δέχτηκε τον όρο μου να έχω το πενήντα τα εκατό της διαφημίσεως σε όλες του τις εκπομπές στο ραδιόφωνο, εξαιρέσει μερικών, όπως ήταν οι διαφημιστικές εκπομπές για τους ευρωπαϊστές. Δηλαδή στις ημίωρες εκπομπές, όπου χωρούσανε γύρω στα οχτώ τραγούδια, τα τέσσερα έπρεπε να 'ταν δικά μου και να έκλεινε η εκπομπή με αυτά. Γιατί τα πρώτα τραγούδια μιας εκπομπής περνάνε ντούκου. Οι ακροατές τα ξεχνούν κατά τη διάρκεια της εκπομπής, που την πιάνουνε καμιά φορά στη μέση. Γι' αυτό τα τελευταία τραγούδια που ακούγονται είναι τα πιο σημαντικά.

Τι να έκανε λοιπόν ο Μάτσας που τα τέσσερα αυτά τραγούδια τα δικά μου δεν του επέτρεπαν να φορτσάρει τις άλλες φωνές που είχε μαζέψει; Και μου στήνει την εξής κομπίνα: στο συμβόλαιο υπήρχε ένας όρος ότι «η διαφήμισις στις εκπομπές αυτές θα εκρίνετο εάν και εφόσον τούτο είναι αντικειμενικώς εφικτόν». Δεν καταλάβαινα το «εφικτόν». Είχαμε πολύωρη συζήτηση με το δικηγόρο του Μάτσα, ένα Σεργάκη, που ήταν μέτοχος κι αυτός στην εταιρεία, μ' ένα πολύ μικρό ποσοστό, για να έχει κίνητρο ενδιαφέροντος. Άσε που και ο ίδιος ο Μάτσας είχε σπουδάσει νομικά. Είχε πάρει δίπλωμα, νομίζω. Αλλά κι εγώ είχα την ατυχία οι κατά καιρούς δικηγόροι που είχα να είναι μάλλον δικηγόροι των αντιδίκων μου κι όχι δικοί μου.

Το «εφικτόν» ο δικηγόρος του Μάτσα το ερμήνευσε ότι ισχύει για τα καινούρια τραγούδια. Θα έμπαινα στις διαφημίσεις με το πενήντα τα εκατό του χρόνου εάν και εφόσον υπήρχαν καινούρια τραγούδια. Η παγίδα λοιπόν που μου έστησε, η κομπίνα που λέγαμε πιο πάνω, ήταν να μην έχω καινούριο ρεπερτόριο, ώστε να μην υποχρεούται να παίζει τραγούδια μου στο ραδιόφωνο, για να μπορέσει να κάνει τη δουλειά του. Με καθυστερούσε από ηχογραφήσεις, κουτσούρευε και ψαλίδιζε τις εκπομπές, γνωρίζοντας το χαρακτήρα μου. Και δεν μπορούσα να παρουσιάσω καμιά απόδειξη σε κανένα δικαστήριο, γιατί

τότε δεν ίσχυε σαν αποδεικτικό στοιχείο η μαγνητοταινία, τα δικαστήρια δεν τη δεχόντουσαν, δεν υπήρχαν και τα μαγνητόφωνα, όπως σήμερα εξάλλου, και για να ξεκινήσω τη διαδικασία να συγκεντρώσω ορισμένα στοιχεία, να μου παραδώσουν αντίγραφα απ' τις εκπομπές του Μάτσα, που είχε φτάσει μέχρι το Σταθμό των Ενόπλων, δεν ήταν «εφικτόν». Μου λέγαν «Δυστυχώς, δεν μπορούμε να το κάνουμε αυτό, δυστυχώς δεν κρατάμε αρχεία». Κάτι τέτοιες μπούρδες, ώσπου με έκοψε τελείως από τις εκπομπές, μα τελείως. Με τον όρο που είχε στο συμβόλαιο για καινούρια μόνο τραγούδια, τα οποία δεν υπάρχουν φυσικά, έδωσε όλο του το πρόγραμμα το διαφημιστικό στις καινούριες φωνές. Ένας Καλαντζής ήταν πολύ στα πράγματα τότε. Κι εγώ είχα μείνει στο περιθώριο.

Τότε ήταν μια περίοδος αλλαγής του τραγουδιού, που κατά καιρούς έπαιρνε διάφορες ονομασίες. Αρχοντορεμπέτικο, ψευτολαϊκό και τα λοιπά. Του στιλ, να πούμε, Νταλάρα, Πάριου, ας είναι και της Αλεξίου, που ξεκίνησε ως λαϊκή, αλλά τώρα τελευταία μπερδεύτηκε με κάτι «Πέταγα στα μάτια σου φλούδες μανταρίνι» και τα λοιπά. Ο Μάτσας έπρεπε να κάνει ένα φυτώριο από τους τραγουδιστές αυτούς, που έκρινε κατά τη γνώμη του σωστούς για να υπηρετήσουνε το είδος του τραγουδιού που επικρατούσε τότε. Είχε αυτές τις φωνές (Πάριο, Λίτσα Διαμάντη, Αλεξίου, Νταλάρα), έπρεπε να τις επιβάλει.

Κάποια στιγμή, δεν ξέρω με τι κίνητρα (ο Μάτσας αγαπούσε πάντα το λαϊκό τραγούδι, γιατί με αυτό ξεκίνησε), δεν ξέρω πώς το σκέφτηκε ότι δε θα 'ταν άσχημα κι ένας καινούριος δίσκος με τον Καζαντζίδη. Μου στέλνει μια επιστολή και με καλεί να πάω να διαλέξω τραγούδια, να βάλουμε μπρος για να κάνουμε ένα δίσκο. Εγώ τον αγνόησα και ούτε του απάντησα. Μου στέλνει και δεύτερη επιστολή με το ίδιο αίτημα. Αυτές οι επιστολές ήταν υπό τύπον εξωδίκου. Τις έφερνε ο δικαστικός κλητήρας. Αδιαφόρησα και στη δεύτερη και στην τρίτη επιστολή. Δεν του απάντησα. Κι αρχίζει τότε ο Μάτσας να δουλεύει το θέμα της αποζημιώσεως για διαφυγόντα κέρδη από τη «μη εκτέλεση του συμβολαίου». Μου έρχεται κι ένα μπουγιουρντί στο σπίτι: καλούμαι να αποζημιώσω τον Μάτσα με το ποσό των τεσσάρων εκατομμυρίων εξακοσίων χιλιάδων δραχμών. Δύο χρόνια είχα να τραγουδήσω. «Κοίταξε να δεις», μου λέει, «έχω το δεδικασμένο τού ενός έτους. Αν το έκανα για δύο, θα μου χρωστούσες εννιά εκατομμύρια δραχμές».

Βάσει του συμβολαίου ήμουν υποχρεωμένος να του λέω κάθε χρόνο τριάντα δύο τραγούδια. Επί τρία χρόνια, που κράτησε η αποχή, του χρωστούσα ενενήντα έξι. Ένα LP έχει δώδεκα. Τρεις επί δώδεκα, τριάντα έξι. Δηλαδή τρία LP για τον πρώτο χρόνο. «Πρόσεξε, γιατί αυτομάτως, μέσα σε λίγες μέρες, μπορεί να βγει και από-

φαση για το δεύτερο έτος που δεν του τραγούδησες», μου λέει ο Σεργάκης, ο δικηγόρος του. «Έχουμε προσημειώσει και τα ακίνητα της Χαλάστρας, του Αγίου Κωνσταντίνου, το διαμέρισμα που μένεις. Θέλεις να σου πάρουμε τα ακίνητα, αυτά που τόσο αγαπάς και που με τόσο κόπο τα έχεις αποκτήσει ή να υπογράψεις μια καινούρια σύμβαση;»

Ο Μάτσας ζητούσε τα τραγούδια μου όπως θέλει το μωρό το νηστικό το βυζί της μάνας του. Αυτό ήταν το πρόβλημα, το μυστικό του Μάτσα: ο αριθμός των τραγουδιών που του χρωστούσα, τίποτ' άλλο. Όλοι οι άλλοι όροι του συμβολαίου ρίχνονταν, παλεύονταν και συζητιούνταν. Ο αυξημένος αριθμός των τραγουδιών όμως, εκατόν οχτώ στο σύνολο, ήταν γι' αυτόν αδιαπραγμάτευτος.

Μα δε λέγονται εκατόν οχτώ τραγούδια σε τρία χρόνια. Δεν μπορεί κάθε τρεις μέρες να τελειώνεις κι ένα καινούριο. Είναι πάρα πολύ δύσκολο. Χρειάζονται στίχοι, μουσικές, πρόβες, ηχογράφηση, ορχήστρες. Και εγώ με τη φωνή. Δε γίνεται. Δε θέλει φιλοσοφία. Όταν του το 'πα μου λέει: «Άραξε, εντάξει. Δε χάθηκε ο κόσμος. Θα παραταθεί η χρονική περίοδος του συμβολαίου σου μέχρι να τελειώσουν τα τραγούδια». Μια άλλη φορά μού είπε να πάρω ένα ράντζο να κοιμάμαι στο στούντιο και να σηκώνομαι κάθε τόσο να κάνω ηχογραφήσεις.

Μου είχε προσημειωμένα, όπως σου είπα, και τα ακί-

νητα. Αλλά και να τέλειωνα κάποτε με τα τραγούδια, δε θα με αποδέσμευε. Θα έβρισκε τρόπους διαφορετικούς να παρατείνει το συμβόλαιο. Γιατί εγώ ήμουνα το φόβητρό του. Φοβότανε να μη με πάρει άλλη εταιρεία. Γιατί ήμουνα θεμελιωτής της δικιάς του. Δεν είμαι ο τραγουδιστής που αντικαθίσταμαι εύκολα. Αυτό το 'χει δείξει και η ιστορία, άλλωστε. Ήμουνα ο καλλιτέχνης που τον ενδιέφερε. Τώρα τον ενδιαφέρουν κι άλλοι, δε λέω, προς Θεού. Μπορεί κάποτε να κάνει φίρμα την Αλεξίου, τον Νταλάρα, τον Πάριο. Τότε όμως ήμουνα μόνο εγώ και φοβότανε τον Καζαντζίδη μη δημιουργήσει άλλη εταιρεία δικιά του. Ήξερε πολύ καλά τι σημαίνει Καζαντζίδης για την αγορά. Σήμερα βγάζει παλιά δικά μου κομμάτια, τα επινικελώνει λιγάκι με μια φωτογραφία μου, με διάφορα ρουζ που βάζει από πάνω, κάτι μπλε στα μάτια, και πουλάει και τριάντα χιλιάδες και σαράντα χιλιάδες αντίτυπα. Τελείως ανέξοδα. Άρα ξέρει πολύ καλά ο Μάτσας τι σημαίνει ο Καζαντζίδης. Και καλύτερα να τον έχει πεθαμένο στη δική του εταιρεία παρά ενεργό σε μια αντίπαλη. Κι έτσι όλα αυτά τα χρόνια ψηνόμαστε μέσα στο εβραίικο καζάνι του Μάτσα.

Στο μεταξύ, είχα κάνει μια δικιά μου εταιρεία, με ένα εργοστάσιο παραγωγής δίσκων. Για να πάρεις άδεια σκοπιμότητος, δηλαδή μια άδεια για την ίδρυση μιας βιοτεχνίας, πρέπει να κάνεις αίτηση στο υπουργείο Βιο-

μηχανίας. Εκεί συνάντησα πάρα πολλές δυσκολίες. Μου είχαν απορρίψει την αίτηση δύο και τρεις φορές. Την τέταρτη μπήκα μες στο συμβούλιο, αγριεμένος πια, και τους «βγήκα». Τους λέω: «Κύριοι, δεν έχετε το δικαίωμα να μου στερείτε αυτή την άδεια, γιατί την έχετε δώσει και σε άλλους». Ήταν ένας Καράκαλος, που έκανε δίσκους, και ένας Πιπεράκης, κιθαρίστας κι αυτός, που έκανε ψευτοεταιρειούλες, είχε έρθει κι ένας καλλιτέχνης Έλληνας που είχε ζήσει πολλά χρόνια στην Αμερική, ο Πέτρος ο Νικολάου, κιθαρίστας, που είχε δημιουργήσει κατάσταση με την εταιρεία του, τη Νίνα. Είχε γραφεία στην Ομόνοια κι έκανε ζημιά στους μεγάλους. Και ενώ τον κοροϊδεύαν στην αρχή, απέκτησε τέτοια οντότητα, που όταν έγινε μια συγκέντρωση των βιομηχάνων του δίσκου τον κάλεσαν κι αυτόν μες στους μεγάλους. Δηλαδή είχε γίνει υπολογίσιμος πλέον. Νομίζω πως με τη χούντα οι μεγάλοι κατάφεραν και τον ξεκάρφωσαν. Τον ξαναβρήκα αργότερα στη Φλόριντα, τον καιρό που ήμουν στο Τάρπον Σπρινγκς. Είχε ανοίξει εκεί ένα δισκάδικο κι έκανε καλές δουλειές. Πανέξυπνος. Νέο, τον είχαν πιάσει οι Γερμανοί και τον στείλαν στο Νταχάου. Δεν ξέρω πώς τα κατάφερε και δραπέτευσε από κει ή αν τον απελευθέρωσαν οι σύμμαχοι.

Οι κύριοι του υπουργείου Βιομηχανίας, λοιπόν, μου είπαν τότε πως κι ο Καρούζο όσο ήταν μόνο καλλιτέχνης

ήταν αξιαγάπητος και πρόσεχε τη δουλειά του κι έκανε επιτυχίες αλλεπάλληλες. Όταν, όμως, αποφάσισε να κάνει δική του εταιρεία, οι μετοχές του έπεσαν. Τον έφεραν σαν παράδειγμα, δηλαδή, αυτό το μεγάλο τραγουδιστή, γιατί μπορεί κι εγώ να πάθαινα αυτή τη ζημιά, όπως μου είπαν. Άλλο καλλιτέχνης, άλλο έμπορος.

Τους λέω: «Δεν πειράζει, τα 'χω υπόψη μου όλα, θέλω να δοκιμάσω την τύχη μου σαν έμπορας». Εμένα με έκαιγε αυτή η φλόγα. Τελικά πήρα την άδεια, έφερα την πρέσα, τελευταίας τεχνολογίας από την Ιταλία, και υλικό απ' την Αυστρία, πανάκριβο υλικό, όπου τυπώνανε μόνο δίσκους Μπετόβεν. Μόλις το είδε ο Λαμπρόπουλος, λέει: «Πούστηδες, εμάς μας πουλάνε αμμοχάλικο. Το υλικό που χρησιμοποιεί η Κολούμπια είναι γιουγκοσλάβικο». Και μου έδειξε το τιμολόγιο του υλικού που αγόραζε η εταιρεία του. Το δικό μου, εν συγκρίσει, ήταν έξι φορές ακριβότερο. Η δική μου πρέσα αντιστοιχούσε σε οχτώ πρέσες της Κολούμπια. Πρέσα της Metalmecanica. Μιλάμε για διαμάντι.

Το εργοστάσιο το 'χα κάνει στο Κιάτο γιατί είχα συγγενείς εκεί και γλίτωσα ένα τεράστιο κοντύλι στον εκτελωνισμό, διότι εθεωρείτο η περιοχή της βιομηχανικής περιφέρειας. Δηλαδή ακριβώς δε χτίσαμε εργοστάσιο, μπήκαμε μέσα σ' ένα έτοιμο εργοστάσιο και γκρεμίσαμε ένα μέρος του για να βάλουμε το τεράστιο μηχάνημα.

Δεν το 'χε κανένας άλλος στην Ελλάδα. Γραφεία άνοιξα στη Ζήνωνος, κοντά στην Ομόνοια.

Παρήλασαν όλες οι σημερινές βεντέτες απ' την εταιρεία μου. Ο Παπαϊωάννου, ο Μητροπάνος. Ακόμα κι ο Νταλάρας είχε παρελάσει με τη μητέρα του, αλλά η φωνή του δε μου έκανε, όταν την άκουσα. Δηλαδή είχα μπει στο χορό. Είχα μαζέψει και άφθονο δημοτικό στοιχείο. Ηχογράφησα πολλά δημοτικά τραγούδια ο ίδιος.

Με τον Γαβαλά και την Πόλυ Πάνου τελικά δεν τα βρήκαμε και τράβηξα μόνος. Τους είχα ζητήσει τα εμπορικά κέρδη να τα μοιραζόμαστε, αλλά όχι τα καλλιτεχνικά. Ο κάθε καλλιτέχνης να έπαιρνε τα λεφτά του βάσει της καταναλώσεως που είχε. Συγκεκριμένα, του είπα του Γαβαλά: «Εγώ πουλάω περί τους πενήντα χιλιάδες δίσκους, εσύ πουλάς δεκαοχτώ χιλιάδες, εγώ σε περνάω σε κατανάλωση, μπορεί αύριο να με περνάς εσύ, γιατί να σου παίρνω τα δικά σου; Άλλο το κέρδος το καλλιτεχνικό, άλλο το εμπορικό. Αφού στο εμπορικό κεφάλαιο θα βάλουμε όλοι τα ίδια λεφτά, θα έχουμε τα ίδια κέρδη. Αλλά στο καλλιτεχνικό μέρος, ο καθένας βάσει των δίσκων που πουλά». Εκεί διαφωνήσαμε με τον Γαβαλά και τράβηξα μόνος. Έκανε κι εκείνος δική του εταιρεία με δικές του πρέσες, το ξέρω αυτό πολύ καλά, αλλά πρόσφατα του τις πήρε η CBS.

Ο Μάτσας μ' άφηνε να προχωρήσω την εταιρεία μου

και το εργοστάσιο, γιατί πίσω είχε η αχλάδα την ουρά. Τον παράγοντα Λογοκρισία. Η Λογοκρισία εσκεμμένα σαμποτάριζε ό,τι τραγούδια τούς πήγαινα. Με ένα Χ, με κόκκινο μολύβι, «Απορρίπτεται, απορρίπτεται, απορρίπτεται». Μου πέρασαν κάτι τραγουδάκια μόνο, που μίλαγαν για ακροθαλασσιές και για γλάρους. Αυτά τα έβαζα επίτηδες για να δω αν θα τα κόψουνε κι αυτά. Ό,τι τραγούδι είχα βαρύ, το ξέραν αυτοί ότι προορίζεται για μένα, ό,τι με περιεχόμενο λαϊκό μού το κόβανε, μεθοδευμένα πλέον. Τα ίδια τραγούδια τα πέρναγαν για τον Μάτσα και τον Λαμπρόπουλο. Εγώ τι θα 'λεγα; Τι θα τραγούδαγα; Τις δαντελένιες ακρογιαλιές της ελληνικής θάλασσας; Είχα αγανακτήσει. Εμένα με τσάκισε η Λογοκρισία. Τον Γαβαλά τον αφήναν κι έγραφε τραγούδια, καθώς και την Πόλυ Πάνου. Βρόμικα, τραγούδια της νύχτας, με πολύ παράνομο. Τα δικά μου, που ήτανε λαϊκά τραγούδια, μου τα κόβανε. Είχα γίνει ο στόχος της Λογοκρισίας και δε μ' άφηναν να συνεχίσω.

Κανένας απ' τα αφεντικά που έχουν οι εταιρείες δεν ασχολείται προσωπικά με τον καλλιτέχνη. Ίσως γιατί έχουν πολλούς και δεν είναι η δουλειά τους αυτή. Είναι καθαρώς έμποροι. Δεν μπορεί κανένας απ' αυτούς να ξέρει ποιο είναι το κατάλληλο τραγούδι για τον Νταλάρα, για τον Μητσιά, για τον Κόκοτα, για τον Διονυσίου. Εγώ ήξερα ποιο τραγούδι ταιριάζει στην κάθε φωνή. Κι ή-

μουν σίγουρος ότι θα βρίσκαν οι φωνές η καθεμιά το δρόμο της πολύ πιο γρήγορα απ' ό,τι θα τον έβρισκαν σε μια άλλη εταιρεία, είτε Μάτσας λεγόταν είτε Λαμπρόπουλος είτε Φίλιπς. Εκείνοι κάνανε εμπόριο, εγώ ζούσα την κάθε φωνή. Της συμπαραστεκόμουν. Θα έβγαζα καμιά δεκαριά δίσκους δημοτικά και καμιά δεκαπενταριά λαϊκά.

Πολλοί καλλιτέχνες είχαν πληροφορηθεί για την εταιρεία μου και ήρθαν για να μου πουν μήπως τους χρειάζομαι, μήπως μου κάνει η φωνή τους. Μιλάμε για πολύ πράμα. Έχω ακόμα ταινίες από φωνές που δεν πρόλαβα να τις ακούσω. Μπαούλα ολόκληρα, απ' όλη την Ελλάδα φτάναν. Ήξερα ότι στην αρχή θα έδινα μάχες, αλλά μετά θα έστρωνε η δουλειά. Ήμουν ο μόνος που μπορούσα να τους κάνω ζημιά. Με βάση πάντα την προσωπική μου κατανάλωση, θα στεκόμουν, δεν υπήρχε περίπτωση να πέσω έξω. Μες στα πρώτα τραγούδια που έβγαλα μπέρδευα και μερικά δικά μου, χωρίς όνομα επάνω, χωρίς τίποτα. Αλλά οι «ειδικοί» της Λογοκρισίας, οι μιλημένοι, τα έκοβαν αυτά και ό,τι ήταν ελαφρό το αφήνανε.

Κάναμε τις ακροάσεις σ' ένα ξεχωριστό δωματιάκι, όπου υπήρχαν τα παιδιά με τα μπουζούκια τους, ήταν κι ο Νικολόπουλος εκεί. Δεν πέρασα ποτέ το φράγμα της Λογοκρισίας. Είδα ότι έκανα λάθος, ότι δεν υπολόγισα σωστά. Ότι ο Μάτσας μού την είχε στημένη στο παρακάτω κανάλι. Και κοίταζα πια πώς να απαγκιστρωθώ απ'

την εταιρεία και να γίνω πάλι καλλιτέχνης. Έτσι ναυάγησε η δουλειά και ζήτησα να πάω στη Φίλιπς.

(Η Φίλιπς έσφιγγε τα δόντια, γιατί ζήταγε απ' την Ολλανδία να κάνουν εδώ εργοστάσιο. Και της έλεγε η μητέρα εταιρεία Φίλιπς της Ολλανδίας στη θυγατέρα Φίλιπς Ελλάδος ότι, μόνο άμα φτάσετε ετησίως γύρω στους εκατό χιλιάδες δίσκους, τότε μόνο θα σας φτιάξουμε εργοστάσιο στην Ελλάδα. Ήταν η μοναδική ευκαιρία για μας και για την ίδια τη Φίλιπς να φτάσουμε τον αριθμό αυτό. Τότε πρωτοτραγούδησα με τη Μαρινέλλα *«Στα βράχια της Πειραϊκής»*, *«Τα γλυκά που ψώνισα»*. Δε θυμάμαι άλλους τίτλους.)

Αλλά μόλις έκανα την κίνηση να πάω στη Φίλιπς, έρχεται εξώδικο του Μάτσα. Με καλεί η Φίλιπς. Μου λέει: «Κύριε Καζαντζίδη, μας ήρθε ένα εξώδικο απ' τον Μάτσα, που ισχυρίζεται ότι έχει ακόμα συμβόλαιο μαζί σας». «Τι συμβόλαιο και σαχλαμάρες;» λέω εγώ. «Να πάρουμε το δικηγόρο του, αμέσως. Κύριε συνήγορε», του λέω, «για ποια συμβόλαια μιλάει ο Μάτσας; Εμείς μια συνομιλία κάναμε μονάχα και κρατούσαμε χειρόγραφες σημειώσεις με μολύβι». «Μη φοβάσαι, δεν είναι τίποτα», μου λένε από τη Φίλιπς. Γίνονται συμβούλια και παραβούλια με τους δικηγόρους, παίρνει μέρος κι ο δικός μου, φτάσαμε στα δικαστήρια. Ήμουν διατεθειμένος να του δώσω του Μάτσα μερικά από τα τραγούδια που του χρωστού-

σα για να τελειώσω οριστικά πια μαζί του. Αυτός όμως τα ήθελε όλα, και τα εκατόν οχτώ. Πρότεινε ακόμα, για να με δελεάσει, να μου αγοράσει τα μηχανήματα της εταιρείας μου. Μου κόψανε δύο επιταγές των τετρακοσίων χιλιάδων δραχμών εκάστη, αλλά δεν πήγα να τις εξαργυρώσω ποτέ. Εμείς, σαν να μου 'λεγαν, την εταιρεία σου και τα εργοστάσιά σου δεν τα θέλουμε. Κράτησέ τα. Έχε τα κλειδωμένα. Πλήρωνε κάποιο ενοίκιο και κράτα τα. Εμείς θέλουμε εσένα.

Αλλά εγώ δεν τον ήθελα πια τον Μάτσα. Δεν ήθελα ούτε να τους ξέρω ούτε να τους δω ούτε τίποτα. Μια ζωή ήμασταν στα δικαστήρια με διαμάχες. Δε δουλέψαμε σωστά ούτε ένα εξάμηνο. Μόνο το '64 που με πρωτοπήρανε πέσανε με τα μούτρα πάνω στο όνομά μου για να αποκτήσει η εταιρεία τους οντότητα. Ήταν η γυφτιά τους, η ανόητη, που τους έκανε να μου φερθούν καλά στην αρχή και στη συνέχεια να με αναγκάσουν να επαναστατήσω και να φτάσουμε στα δικαστήρια. Δεν είχαμε ποτέ ομαλή συνεργασία. Εργοδότη προς εργάτη.

Έτσι δέχτηκα να υπογράψω την καινούρια σύμβαση, αυτή δηλαδή που έχω τώρα. Της οποίας συμβάσεως δε δέχτηκα να γίνει ούτε καν ανάγνωση. Λέω: «Δείξτε μου το σημείο που υπογράφουνε μόνο και καθ' οδόν θα τα βρούμε, θα τα πούμε. Ό,τι και να γράφει το συμβόλαιο θα το υπογράψω». «Όχι», μου λέει ο Μάτσας, «δεν το δέχομαι

αυτό, είναι υποχρέωσή σου να το διαβάσεις, φέρε και το δικηγόρο σου».

Ήταν αυτός ο δικηγόρος που με έκαψε τότε με τον Πυθαγόρα το συχωρεμένο, ο οποίος και σ' αυτή την περίπτωση έπαιξε βρόμικο ρόλο. Αρχίσαμε να διαβάζουμε έναν έναν τους όρους του συμβολαίου και να τους μονογράφουμε. Ο Μάτσας δέχτηκε να πληρώσει ό,τι έξοδα είχα κάνει για τη δική μου δισκογραφική εταιρεία, αρκεί να έφερνα τις αποδείξεις. «Μέχρι και τον καφέ που κέρασες σ' ένα φίλο σου που ήρθε να σε συγχαρεί, να πούμε». Είχα ένα φίλο στη Θεσσαλονίκη, τον Περικλή –τον θυμάσαι; Τον είχες γνωρίσει–, στον οποίο είχα αναθέσει την αντιπροσώπευση των δίσκων μου στη Βόρεια Ελλάδα. Αυτός είχε βρει ένα φίλο του και κάναν κάποια έξοδα, να νοικιαστούν γραφεία, κάποιο τηλέφωνο, έπιπλα, ένα κοντύλι ύψους πενήντα χιλιάδων δραχμών. Πάνω στη συζήτηση θυμήθηκα αυτό το κοντύλι. Λέω στον μπαμπά Μάτσα, ο οποίος ζούσε ακόμα: «Κύριε Μάτσα, μου διέφυγε ένα σημαντικό κοντύλι. Εσείς μου μιλάτε για καφέ που κέρασα κι εγώ ξέχασα αυτό το ποσό». «Τι είναι, τι είναι;» μου λέει. «Στη Θεσσαλονίκη», του λέω,«όπως ξέρετε, είχα βάλει κάτι φίλους μου να αναλάβουν την αντιπροσώπευση των δίσκων της Βόρειας Ελλάδας και γίναν κάποια έξοδα». «Και τι κοντύλι είναι αυτό;» «Γύρω στις πενήντα χιλιάδες δραχμές, σαράντα έξι με πενήντα χιλιάδες». «Και-

νούρια φασούλια είναι αυτά, εγώ δεν ξέρω, βρες τα με τον Μάκη. Εγώ αγανάκτησα πλέον, με κούρασες».

Όταν τους στρίμωχνε ο καλλιτέχνης, βγαίναν απ' τα ρούχα τους. Πού καταντήσαμε, σκεφτόταν. Εμείς τους βάζαμε και υπογράφανε χωρίς να κοιτάξουν τι υπογράφουνε και, τώρα, μερόνυχτα εδώ πέρα συζητάμε με τους παρακατιανούς. Μας στρίμωξε κι ο Καζαντζίδης. «Μην ανησυχείς», μου λέει ο Μάκης, «θα το τακτοποιήσουμε κι αυτό το θέμα».

Εγώ είχα πει στον Πυθαγόρα ότι μόλις τους δω να δυσανασχετούν, μόλις καταλάβω ότι πάλι πάνε να με ρίξουνε, θα λακίσω. Δεν έχει δεύτερη. «Κι εγώ μαζί σου», μου λέει ο Πυθαγόρας. «Θα φύγω κι εγώ. Έχεις το λόγο μου». Ο Πυθαγόρας ήταν υπολογίσιμος εκείνη την εποχή. Η παρουσία του έπαιζε σημαντικότατο ρόλο, αλλά φαίνεται ότι τα είχε πάρει. Θα πήρε κάποιο φράγκο, κανένα πενηνταράκι για κάθε δίσκο που θα πούλαγε που έφερνε το όνομά του με τους στίχους του, ποιος ξέρει. Ήταν κι αυτός μες στο κόλπο, φαίνεται. Μαζί με τον ξάδερφό του και δικηγόρο μου.

Την κοπανάω, φεύγω με τη Μαρινέλλα και πάμε στα δικαστήρια ξανά. Κάνουμε τη δίκη. Τη χάνουμε. Ένα λεπτό μίλησε ο δικηγόρος του Μάτσα κι έφτασε αυτό το λεπτό για να με καταδικάσουν. Άσε που η Έδρα σηκώθηκε και του 'κανε υπόκλιση μόλις μπήκε στο δικαστήριο. Ή-

ταν ένας δικηγόρος πολύ δυνατός, πέθανε τώρα, είχε συντάξει το νομοσχέδιο της δικτατορίας, ξέρω γω, έκανε μεταθέσεις, έφερνε από ακριτικά μέρη προέδρους και εισαγγελείς και ειρηνοδίκες στην Αθήνα. Από κει έδιωχνε άλλους για την επαρχία. Μιλάμε για πολύ κεφάλι. Και πάει η δίκη, χάθηκε. Οι μονογραφές εθεωρήθησαν συμβόλαια ούτε λίγο ούτε πολύ. Θέλω να πιστεύω ότι η Φίλιπς μέχρις ενός σημείου το πάλεψε.

Τα παραγράφω όλα, για να μη σου πάρω τα ακίνητα. Αυτό περίπου ήταν το νόημα της εταιρείας Μάτσα, που είχε πληρώσει και τα έξοδα των προσημειώσεων και όλα. Έτσι, επέστρεψα στον Μάτσα, αναγκάστηκα να υπογράψω το συμβόλαιο και η Μαρινέλλα πήγε στη Φίλιπς.

Τότε στη Φίλιπς διευθυντής παραγωγής ήταν ο κύριος Αντύπας. Εβραίος κι αυτός. Ο ίδιος ήταν και είναι ακόμα. Φαίνεται πως μας μοίρασαν, πήρε η Φίλιπς τη Μαρινέλλα κι εγώ ξαναγύρισα στον Μάτσα. Γιατί ο Μάτσας δεν την ήθελε τη Μαρινέλλα, δεν του έκανε. Κι έτσι εγώ μουλάρωσα, σταμάτησα να τραγουδώ. Με την απεργία που κάνω τώρα εδώ και πέντε χρόνια ακόμα κι η μάνα μου πικραίνεται. Λέει «Γιατί; Δεν ξόφλησε το παιδί μου ακόμα σαν καλλιτέχνης». Όλα αυτά τα χρόνια, πριν σταματήσω, έδινα τόπο στην οργή. Έλεγα πάντα «Δε βαριέσαι, αυτό το δίσκο θα τον πω για τη μάνα μου,

αυτούς τους δίσκους θα τους πω για τον κόσμο, αυτό το δίσκο θα τον πω για τον Θεοδωράκη, αυτόν θα τον πω για τον Νικολόπουλο, είπα να πω κι ένα δίσκο για μένα: το *"Υπάρχω"*». Αλλά μετά απ' το δίσκο αυτό δεν ξαναείπα άλλον.

17

ΟΙ ΡΟΥΦΙΑΝΟΙ ΤΩΝ ΕΤΑΙΡΕΙΩΝ

Το ΠΙ-ΕΞ ήταν μεγάλη υπόθεση τα χρόνια εκείνα. Η μισή Αθήνα μίλαγε για το ΠΙ-ΕΞ. Όλοι οι γιατροί, οι παράγοντες της Αστυνομίας απ' τα προϊόντα του ΠΙ-ΕΞ είχαν εξοπλίσει τα σπίτια τους. Ο δικός μου (ο Βασιλόπουλος ο Γιάννης) ήταν μέσα σ' όλα. Έβγαζε από μέσα τηλεοράσεις, είδη θαλάσσης, μέχρι και εξωλέμβιες μηχανές. Ήταν αδίστακτος, μούτρο. Με γνώρισε κι εμένα με δυο τρεις ταγματαρχέους Αμερικάνους, με πήγε στα σπίτια τους επάνω στην Εκάλη, στον Κοκκιναρά. Μ' αυτούς συνεργαζόταν. Τους έδινε ένα ποσοστό είκοσι τα εκατό. Γιατί ήταν πάμφθηνα τα πράγματα στο ΠΙ-ΕΞ και, εκτός τούτου, πολύ καλά σε ποιότητα. Τρόφιμα, κουβέρτες, σεντόνια, ό,τι θες. Και του πουλιού το γάλα, που λέει ο Βασιλόπουλος με το σούπερ

μάρκετ. Καμιά σχέση βέβαια με αυτόν. Απλή συνωνυμία.

Ο Βασιλόπουλος αυτός, όταν βγήκε απ' τη Μακρόνησο, είχε το ψώνιο, ας πούμε, να διπλαρώνει τους καλλιτέχνες. Έκανε παρέα και με τον Μανώλη τον Χιώτη το συχωρεμένο. Είδε τότε ότι η δουλειά αυτή, η δική μας, είχε πάρα πολύ καλά κέρδη και διπλάρωσε ένα στιχουργό, τον Απρεΐδη τον Βαγγέλη, και του έπαιρνε στίχους και τους έφερνε σε μένα, σχεδόν σαν δικούς του. Είχαν, φαίνεται, μια συμφωνία με τον Βαγγέλη, να μοιράζονται τα τραγούδια του. Δεν ήθελε στα τραγούδια αυτά να φαίνεται όνομα αλλουνού, για να μη δίνει δικαιώματα. Ήθελε τα τραγούδια να λένε καθαρώς «στίχοι Βασιλόπουλου», ας πούμε, «μουσική Καζαντζίδη». Με τον τρόπο αυτό κατάφερε κι αγόρασε ένα ρετιρέ, απέκτησε και αυτοκίνητο δικό του. Έβγαλε κι ένα ταξί, που το είχε πάντα στα αεροδρόμια με οδηγό. Ενώ δεν είχε στον ήλιο μοίρα, κατάφερε κι έκανε απ' τη δουλειά αυτή ολόκληρη περιουσία. Προίκα δεν πήρε όταν παντρεύτηκε, γιατί γνωριζόμουν πολύ καλά με τα πεθερικά του. Ο πεθερός του είχε ένα ταβερνάκι στην Καισαριανή, όπου πήγαινα συχνά. Ο ρόλος που έπαιζε ο Βασιλόπουλος δίπλα στους κατά καιρούς καλλιτέχνες που είχαν περάσει από κοντά του ήταν βρόμικος, ήταν πάντα υπέρ των εταιρειών. Ήταν ο ρουφιάνος των εταιρειών, εν ολίγοις. Κι αδίστακτος, μπορούσε να σου κάνει και ζημιά.

Η δραστηριότητα του ανθρώπου αυτού είχε σχέση κατά ενενήντα τα εκατό με το όνομα το δικό μου. Μέχρι που έφτασα στο σημείο να τον διώξω με τις κλοτσιές από το σπίτι. Βρήκε άλλους μετά. Ήταν εκατό τα εκατό άνθρωπος του Μάτσα. Αυτό φάνηκε πολύ καθαρά μετά. Πήρε θέση και υπέρ του Μάτσα. Σήμερα κρατά την γκαρνταρόμπα του Χατζηαντωνίου.

Ο Χατζηαντωνίου είναι ένας τραγουδιστής που μου μοιάζει πάρα πολύ, ένας ωραίος. Με τα δικά μου τραγούδια στέκει. Ο Βασιλόπουλος έχει πέσει δίπλα του. Γιατί οι στίχοι του Βαγγέλη του Απρεΐδη είναι γραμμένοι για τη φωνή τη δική μου. Δεν μπόρεσε να κάνει επιτυχία με κανένα άλλο τραγουδιστή. Έδωσε και στον Γαβαλά, κατά καιρούς, αλλά εγώ του έκανα τις επιτυχίες, όπως τα *«Μην κλαις, γλυκιά μανούλα»*, *«Νιώθω μια κούραση βαριά»*, *«Κι αν γελάω είναι ψέμα»*, *«Το ψωμί της ξενιτιάς είναι πικρό»* και άλλα πολλά.

«Γιατί δε μου φέρνεις εσύ ο ίδιος τους στίχους σου κι έχεις αυτό τον νταβατζή να μου τους φέρνει, που γίνεται μάλιστα και συνιδιοκτήτης;» του λέω μια μέρα του Απρεΐδη. Μου λέει ότι δεν έχει το θάρρος να χτυπήσει πόρτες. «Καλά», του λέω, «σε άλλους μπορεί, αλλά σε μένα που γνωριστήκαμε, που ήρθα στο σπίτι σου, που γνώρισα την οικογένειά σου, που φάγαμε μαζί; Γιατί δε με παίρνεις ένα τηλέφωνο νά 'ρθω να δω τους καινούριους

σου στίχους;» Κι ενώ μου έλεγε ότι έχω δίκιο, στο τέλος ο Γιάννης ο Βασιλόπουλος μου τους έφερνε πάντα τους στίχους του.

Ο Απρεΐδης σήκωσε κάποτε παντιέρα και έδιωξε οριστικά τον Βασιλόπουλο από δίπλα του. Μα ήταν λίγο αργά. Τώρα μαθαίνω ότι δεν πάει καλά με τη δουλειά του. Ακούω πως περνάει πολύ άσχημα. Μα πολύ άσχημα. Η κυρίως δουλειά του Απρεΐδη ήταν ράφτης. Μετά μεταπήδησε σε ένα εργοστάσιο. Έγινε κόφτης, έκοβε παντελόνια. Στη συνέχεια είχε γίνει προϊστάμενος σε μια μονάδα πολύ μεγάλη, με συνιδιοκτήτες Γερμανούς. Ο μισθός όμως που του δίναν ήταν λίγος κι όταν αξίωσε να του κάνουν κάποια αύξηση τον σταματήσαν. Κι έχει τρία ή τέσσερα παιδιά. Ελπίζω με τη συμφωνία που είχε κάνει με τον Βασιλόπουλο να παίρνει κι αυτός κάποιο ποσοστό απ' τα δικά του τραγούδια.

Με τον Στέλιο τον Πελασγίδη δουλεύαμε στο ίδιο μαγαζί στη Θεσσαλονίκη. Αργότερα έγινε κουμπάρος μου. Ένα πρωινό μού ανήγγειλε ότι θα κατέβαινε μαζί μου στην Αθήνα ν' αρχίσει μια καινούρια ζωή. Είχε προβλήματα με την εφορία, χρώσταγε κάποιο ποσό και απ' τη στεναχώρια του έκανε συνέχεια εμετούς. Τον πήρα υπό την προστασία μου για ένα χρόνο. Δεν είχε άλλους πόρους να τη

βγάλει. Είχα φτάσει στο σημείο, για να μην τον αποχωριστώ, για να μην τον αφήσω μόνο του έστω και μία μέρα, να τον πάρω μαζί μου, ακόμα κι όταν χρειάστηκε να πάω να κάνω ένα τσεκ απ σε μια κλινική των Αθηνών. Στην κλινική παίζαμε όλη τη μέρα μαζί τάβλι. Η Μαρινέλλα τού είχε ιδιαίτερη συμπάθεια, λόγω Μακεδονίας, κι εγώ δεν κρύβω ότι τον αγαπούσα.

Κάποτε γνωρίστηκε και με την Πόλυ την Πάνου και ίσως τα βρήκανε, έκαναν δεσμό. Ο Πελασγίδης ζητούσε τότε ρευστό, για να κάνει, όπως έλεγε, μια δισκογραφική εταιρεία. Αλλά έκανε τη βλακεία να πει το μυστικό και το πήρε χαμπάρι ο Τάκης ο Λαμπρόπουλος και κλότσησε. Έκανε την εταιρεία του, αφού άλλος θα πλήρωνε το λογαριασμό, την ίδια εποχή που έκανα κι εγώ τη δικιά μου. Κοίταζε με κάθε τρόπο να παίρνει τα τραγούδια που ενέκρινα εγώ. Ξελόγιαζε ούτε λίγο ούτε πολύ τους συνθέτες που κάναν συνεργασία μαζί μου. Κατάφερε και μου πήρε αρκετά τραγούδια. Ακόμα, χρησιμοποίησε και τον αδερφό μου για να με δυσφημήσει, ότι τάχα δεν τον άφηνα να τραγουδήσει. Το έκανε και εξώφυλλο στο *Ντομινό*. Έτσι ξεχρέωσε την υποχρέωση προς εμένα, που τον είχα μαζί μου ένα χρόνο στην Αθήνα χωρίς να χαλάσει μια δεκάρα.

Εγώ, είναι αλήθεια, είχα προβλήματα με την εταιρεία μου λόγω των δικαστηρίων που είχα με τον Μάτσα και

στη συνέχεια με τη Φίλιπς. Οι συνθέτες είχαν αρχίσει να δυσαναsχετούν κι αυτός εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία αυτή, τους πλησίαζε και τους έλεγε ότι «Ο Στέλιος δε θα τα κυκλοφορήσει τα τραγούδια σου, γιατί έχει μπλεξίματα». Κάποτε του λέει ένας κοινός φίλος: «Για το Θεό, στον Στέλιο κάνεις αυτό το πράμα;» «Αφού τα ενέκρινε ο Καζαντζίδης για την εταιρεία του, είναι εμπόρευμα σίγουρο. Πρέπει να 'ναι τα καλύτερα τραγούδια».

Από τότε έχουμε ψυχρανθεί. Ζήτησε πολλές φορές να επανορθώσει με συγνώμες και τέτοια, βάζοντας άλλους φίλους να μου τα πουν. Μου κακοφάνηκε τόσο πολύ η συμπεριφορά του, που δεν τον συγχώρεσα.

Με την αποζημίωση που πήρε πουλώντας τη δική του εταιρεία μετά από κάνα δυο χρόνια τού μείναν κάποια λεφτά, ένα κοντύλι αρκετά σεβαστό, κι έκανε αγορές απ' τους Αμερικάνους της Βάσης. Κατά βάθος ήθελε τα λεφτά για να μπορεί να αγοράζει ό,τι ξεπουλούσε η αμερικάνικη Βάση μέσω ΠΙ-ΕΞ στη λεωφόρο Καβάλας. Στις μάντρες αυτοί δημοπρατούσαν ό,τι τους περίσσευε. Και από τη Λάρισα αγόρασε κάτι πεθαμένα Τζέιμς που δημοπράτησαν οι Αμερικάνοι πεζοναύτες και μετά τα 'κοψε και τα 'στειλε σαν ανταλλακτικά σε χώρες της Μέσης Ανατολής.

Υπάρχει και μια λεπτομέρεια που μ' έκανε να ψυχρανθώ με την Πόλυ την Πάνου, η οποία μου ζήτησε κάποτε ένα ποσό για τη δουλειά αυτή του άντρα της. Ο δι-

κηγόρος μου πολύ σωστά της ζήτησε, για να κατοχυρωθεί, γιατί το ποσό ήταν σεβαστό, υποθήκη κάποιου σπιτιού που είχε. Της κακοφάνηκε που ζήτησα εγώ μέσω του δικηγόρου μου κάποια εγγύηση σαν να μην της είχα εμπιστοσύνη. Όταν αργότερα της καταχράστηκε τα λεφτά ο σύζυγος, είπε: «Ευτυχώς που δεν έδωσα την εγγύηση και γλίτωσα το σπίτι».

Κι άλλοι πολλοί περάσαν από κοντά μου κατά καιρούς. Αν και κολλητοί μια εποχή, κανένας τους σωστός. Όλοι ήταν σάπιοι. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν βαλτοί απ' τις εκάστοτε εταιρείες που συνεργάστηκα για να μαθαίνουν τις κινήσεις και τις σκέψεις των καλλιτεχνών. Όχι μόνο τις δικές μου. Οι εταιρείες ρίχνανε πάντα τέτοιου είδους ρουφιάνους δίπλα μας, που πότε μας παρουσιάζονταν σαν στιχουργοί, πότε σαν μουσικοσυνθέτες και πάντως, πάντα, από ικανότητα μηδέν.

Κι αυτός ο Βασιλόπουλος, ο κολλητός μας μιας εποχής, ο στα μέσα και στα έξω, που μέχρι και στην Αμερική όταν πήγα το '76 τον είχα κι εκεί μες στα πόδια μου, ξέκοψε όταν είδε πια ότι δεν υπήρχε περίπτωση να ξανατραγουδήσω. Όπως τραγούδαγα όλα αυτά τα χρόνια που τον ήξερα. Σου λέει, δεν έχει πια ψωμί ο Καζαντζίδης. Είναι άνθρωποι που ποντάρουνε πάντα στο συμφέρον και δεν τους νοιάζει τίποτα, μα τίποτ' άλλο. Δεν έχουνε κανένα συναισθηματισμό.

18

ΠΩΣ ΣΤΑΜΑΤΗΣΑ ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Δεν ηξερα ότι εκείνη (1965) θα ήταν η τελευταία σεζόν ούτε ότι εκείνο το συγκεκριμένο βράδυ θα ήτανε το τελευταίο που θα τραγουδούσα σε μαγαζί. Ο καταστηματάρχης, ένας απόστρατος αξιωματικός του ελληνικού στρατού, προσπαθούσε εκείνο το βράδυ να με πείσει να συνεχίσω μαζί του και την καλοκαιρινή σεζόν, «όπου στο μαγαζί μας θα 'χουμε», μου έλεγε, «το λιγότερο δέκα γυναίκες που θα τις ξαμολύσουμε στα τραπέζια για να εισρέει μπόλικο χρήμα στο συρτάρι. Μην είσαι κορόιδο», επέμενε, «πρέπει να κοιτάξεις να τα παίρνεις και συ». Και κάτι τέτοια. Ήταν η πρώτη φορά που δούλευα μ' αυτό τον άνθρωπο και φαίνεται πως δεν ήξερε καθόλου το χαρακτήρα μου κι ότι όλα όσα μου αράδιαζε ήταν τελείως άσχετα με μένα. Οι προτάσεις του δε μου άρεσαν καθόλου. Αυτός νόμιζε ότι θα τις δεχτώ.

Ήμασταν στη μέση περίπου του προγράμματος. Είχα προσέξει μια νεαρή κοπέλα, μια ωραία κοπέλα, που ερχόταν κάθε βράδυ παρέα με τον ταξιτζή που την κουβαλούσε. Τον είχε για συντροφιά της στο τραπέζι, προφανώς τα είχαν βρει κιόλα αλλιώτικα οι δυο τους. Εκείνο το συγκεκριμένο βράδυ δεν ήταν μαζί της ο ταξιτζής.

Είχα συνηθίσει να τη βλέπω εκεί κι έτσι δε μου έκανε εντύπωση όταν σηκώθηκε και βγήκε στην πίστα, που ήταν άδεια, με το άδειο μπουκάλι της Μαυροδάφνης στο χέρι της. Την είδα ν' ανοίγει τα κανιά της, να δίνει μια στο μπουκάλι, που του έφυγε ο πάτος και πέρασε ξυστά απ' το μάγουλο το δικό μου, για να καρφωθεί στην «αχιβάδα» του παλκοσένικου. Μπήκε μέσα στο πλαστικό της «αχιβάδας» δύο δάχτυλα. Τρόμαξα. Σταματάω το τραγούδι και κατεβαίνω απ' το πάλκο με την κιθάρα, πάω, χώνομαι μες στο καμαρίνι, το κλειδώνω από μέσα και μονολογώ. Μιλάω με τον εαυτό μου στον καθρέφτη. Λέω: «Τι θέλεις πια; Το πράμα έφτασε στο ζενίθ του. Δεν έχει άλλο!» Κι εκεί πήρα τη μεγάλη απόφαση κι έδωσα όρκο ότι δεν πρόκειται να ξανατραγουδήσω σε νυχτερινό μαγαζί.

Σε λίγο χτυπάει η πόρτα. Είναι ο Μαργωμένος. «Καλά», του λέω, «θα βγω σε λίγο». «Όχι», μου λέει, «θέλω να σε δω να τα πούμε». «Άσε, ρε Γιάννη, τι να πούμε;» Είχα δώσει, στο μεταξύ, εντολή να παίξουνε κάτι ευρωπαϊκά,

να κλείσει η βραδιά έτσι χωρίς να συνεχίζαμε εγώ με τη Μαρινέλλα. Είχα τότε και τη Γιώτα τη Λύδια μαζί μου, που την έβαλα και είπε κάτι ψευτοκαλαματιανά για χορό.

Ναι, και τότε σπάγανε πιάτα στην πίστα, αλλά πιάτα πραγματικά, όχι αυτά τα βιομηχανικά που βγήκαν κατόπι και που έτσι και το πιάσεις στο χέρι σου το πιάτο σπάει σαν παξιμάδι. Τότε μόλις το έβλεπα να φεύγει από τριάντα μέτρα απόσταση και να πέφτει στην πίστα και να σπάει από ψηλά, να φεύγουν τα γυαλιά, κομμάτια ολόκληρα –όλες οι τραγουδίστριες είχαν πληγωμένα πόδια, δεν υπάρχει τραγουδίστρια που να μην έχει μεταφερθεί στο Πρώτων Βοηθειών–, φοβόμουν. Υπάρχει άνθρωπος που να μη φοβάται αυτό το πράμα, να βλέπει τις σφαίρες να περνούν από δίπλα του; Αφού είχα και εχθρούς, πάντα, ανάμεσα στους πελάτες που τους βάζαν βαλτοί να σπάνε με το ζόρι. Όταν του δίνεις του άλλου το δικαίωμα να σπάσει, είναι σαν να του βάζεις το πιστόλι στο χέρι και πυροβολάει μονίμως. Δεν είχε περάσει βδομάδα που να μην είχαμε κάποιο κρούσμα από νταήδες και βαλτούς. Ώσπου –για να γελάσεις– σκέφτηκα να πάω να βρω μια πανοπλία και την ώρα που άρχιζε το σπάσιμο να τη φορώ και να βγαίνω να τραγουδήσω. Πολύ βάρβαρο πράμα το σπάσιμο. Ώσπου εκείνο το μοιραίο βράδυ που ξεσπάθωσε η τουρίστρια κι έκανε αυτή τη χειρονομία με τη Μαυροδάφνη, ξεχείλισε το πο-

τήρι. Λέω, του φεύγα η μάνα χαίρεται, του κάτσε η μάνα κλαίει.

Εκείνο το βράδυ που η κοπέλα έσπασε το μπουκάλι η Μαρινέλλα ήταν δίπλα μου. Δεν έφυγε απ' το παλκοσένικο. Κάθισε, γιατί το γλέντι ήταν στο κατακόρυφο, ο κόσμος στο φόρτε του. Όταν ήρθε στο καμαρίνι, της είπα ότι τελειώνουμε απ' αυτή τη δουλειά. Είχα πάρει τη μεγάλη απόφαση να σταματήσω.

Εγώ είχα βρει ένα κτήμα στη Βέροια, διακόσια στρέμματα, φυτεμένο με τριών τεσσάρων ειδών οπωροφόρα δέντρα, με πομόνα στη μέση, με άφθονο νερό. Κι ένα πάρα πολύ ωραίο σπίτι. Κτήμα σε ευρωπαϊκά πρότυπα, που το είχε φτιάξει ένας μετανάστης απ' το Κονγκό. Είχε και δύο ελεφαντόδοντα μες στο σπίτι, τεράστια, κάπου δύο μέτρα το καθένα, σκαλιστά, με παραστάσεις απάνω. Ο ιδιοκτήτης μού τα 'δινε κι αυτά σαν δώρο με το σπίτι. Η αξία τότε ήτανε δυόμισι εκατομμύρια. Ήταν παράμερο, απομονωμένο και μ' άρεσε. Η Μαρινέλλα, με την πάθηση που είχε, έπρεπε να βρίσκεται συνέχεια κοντά σε γιατρούς και σε φαρμακεία.

Πήγα και με πολύ χαρά τής ανακοίνωσα ότι κλείσαμε τη συμφωνία, το κτήμα ήταν πάρα πολύ ωραίο κι ότι το αγόραζα. Μου λέει: «Αν νομίζεις ότι θα με βάλεις να

σου αρμέγω τα γελάδια και να σου ψήνω τα δαμάσκηνα, τα κορόμηλα στο φούρνο για κομπόστα και να μου αγοράζεις κάλτσες μπαρολέ (ήταν τότε της μόδας η κάλτσα αυτή για τα φτωχοκόριτσα), είσαι πολύ γελασμένος». Της λέω: «Τότε, μόλις κατεβούμε στην Αθήνα, να πάμε στο δικηγόρο μας, τον κύριο Λιγνάδη, να κάνουμε μια αίτηση διαζυγίου, να βγάλουμε ένα διαζύγιο, κοινή συναινέσει, χωρίς φασαρίες, να μη δώσουμε και δικαιώματα να γράφουνε. Ζήσαμε σαν ελεύθεροι δέκα χρόνια και ένα χρόνο παντρεμένοι, τώρα φιλικά πάλι χωρίζουμε και μπορεί πάλι μετά από καιρό να τα ξαναβρούμε». Μου λέει: «Εντάξει, δέχομαι». Κι έτσι έγινε. Κατεβήκαμε στην Αθήνα, μόνο που ο Λιγνάδης πήρε το μέρος της κι εγώ χρησιμοποίησα άλλο δικηγόρο. Χωρίσαμε με τη Μαρινέλλα, το κτήμα εντέλει δεν το αγόρασα, γιατί κάτι πονηρά αδέρφια μπήκαν στη μέση. Θέλαν να πάρουν από δέκα είκοσι στρέμματα ο καθένας – και μου είπαν ότι απ' το βουνό το Βέρμιο κατεβάζει έναν τρομερό αέρα που ξεριζώνει σπίτια κι εγώ ο βλάκας τούς πίστεψα και το άφησα και το πήραν αυτοί.

Ένα μήνα μετά που σταμάτησα τη δουλειά πήραμε το διαζύγιο. Ήταν το πιο γρήγορο διαζύγιο που βγήκε ποτέ στην Ελλάδα. Αστραπή. Μετά τη διέβαλαν διάφοροι που είδαν αλλιώς το χωρισμό μας. Στην αρχή είχαμε χωρίσει πολύ φιλικά. «Όπως θέλεις, κυρα-Ντουντού (έτσι τη

φώναζα), κυρα-Κίτσα μας», της είπα, «το διαλάμε. Και φίλοι θα 'μαστε. Όποτε με χρειαστείς θα 'μαι παρών».

Μετά το χωρισμό υπόφερα. Είχα τα μαύρα μου τα χάλια. Μπορεί ο έρωτας να 'χε τελειώσει προ πολλού, αλλά έμενε η συνήθεια. Η συνήθεια ήταν πιο δυνατή απ' τον έρωτα.

Έξι μήνες από τότε που χώρισα με τη Μαρινέλλα δεν μπορούσα να ησυχάσω από τον πόνο του χωρισμού. Περνούσα άσχημα. Το ποτό δε μου πάει. Αυτό που μ' έκανε εντέλει και λυτρώθηκα απ' το μαρτύριο, που δεν εύχομαι σε κανέναν να το περάσει, ήταν το καζίνο. Αυτό με λύτρωσε, γι' αυτό το αγάπησα, γι' αυτό δεν πόνεσα ποτέ για το ακριβό τίμημα που πλήρωσα. Ποτέ, μα ποτέ. Μου λέγανε «Μα έχασες τόσα λεφτά απόψε». «Έχω άλλα κέρδη εγώ, δικά μου, που δεν τα ξέρετε εσείς». Σε κανέναν δεν έλεγα τι ήταν το κέρδος που είχα, γιατί ποιος θα με καταλάβαινε; Θα με λέγαν τρελό.

Έξι μήνες δε μ' ένοιαζε αν θα φάω, πότε θα φάω και τι θα φάω. Είχα παραμελήσει τελείως τον εαυτό μου. Αφέθηκα. Δε μ' ένοιαζε τίποτα. Προτιμούσα το θάνατο. Έξι μήνες δε σκεφτόμουν τίποτα. Άσε που ο ύπνος μου ήταν πολύ λίγος, με Βάλιουμ. Απ' την ώρα που ξύπναγα, με μια ελπίδα την έβγαζα πάντα: ότι κι αυτό θα περάσει, ότι θα το συνηθίσω. Έξι μήνες μαρτυρικοί.

Μου λέγανε ότι με τη δουλειά ξεχνάει κανείς. Εμένα

η δουλειά, απεναντίας, μου θύμιζε πολλά. Αυτό που με λύτρωσε λιγάκι ήταν η ύπαιθρος, διότι άλλαζα περιβάλλον. Αλλά ο κόσμος εδώ στην Ελλάδα δεν έχει τη λεπτότητα για να συμμεριστεί έναν άνθρωπο που έχει πάθει κάποιο ατύχημα. Βάρβαρες ερωτήσεις, θυμάμαι. «Τι την έκανες τη Μαρινέλλα, σου 'φυγε;» και πολλά άλλα τέτοια. Γνωστοί και άγνωστοι. Όλοι με βάρβαρους τρόπους με ρωτάγανε.

Κάποτε σ' ένα θέατρο, στο Κιάτο, χωρητικότητος διακοσίων καθισμάτων, βρέθηκε ο Τραϊφόρος με το θίασό του. Μόλις είχε χωρίσει με τη Βέμπο. Η Βέμπο έκανε κι αυτή περιοδεία με τον Γούναρη, στη Μέση Ανατολή. Ένας θεατής τότε του φώναξε: «Τα κέρατά σου φτάνουνε ως τη Μέση Ανατολή!» Ο Τραϊφόρος πειράχτηκε πάρα πολύ και δεν ξαναβγήκε στη σκηνή. Μου φάνηκε τόσο πολύ, μα τόσο πολύ άπρεπο αυτό που έκανε ο άγνωστος, που ρώτησα τα ξαδέρφια μου ποιος ήταν. Τον βρήκα αργότερα και του έκανα παρατήρηση. Πώς ήξερε ότι τον κερατώνει η Σοφία η Βέμπο, δε σκέφτηκε την πίκρα που πρέπει να 'χει αυτός ο άνθρωπος και τα λοιπά. Μου είπε ότι στο θέατρο δε χαρίζουν κάστανα. Μου είπε ότι την ίδια στιγμή που βγαίνει στη σκηνή ο τραγουδιστής η γυναίκα του ή η φίλη του μπορεί να καβαλιέται στα καμαρίνια.

Σκεφτόμουν πολύ τον Τραϊφόρο τους έξι αυτούς μή-

νες. Τον σκεφτόμουν. Με πολύ χοντρό τρόπο αντιδρούσαν οι θαυμαστές!

Μόνο μια φορά που βρέθηκα μ' έναν παπά φίλο μου σ' ένα μοναστήρι, στο δρόμο για τον Μπράλο, εκεί μου μίλησε η ηγουμένη –έτσι δε λέγεται η αρχηγός του μοναστηριού;– στην οποία είχε μιλήσει ο παπάς για τον πρόσφατο χωρισμό μου. Και μου είπε κάτι πολύ φιλοσοφημένα λόγια γύρω απ' τη δύναμη που έχει ο άνθρωπος μέσα του να ξεπερνάει τον πόνο του. «Καταλαβαίνω τι τραβάς», μου είπε, «αλλά θα το ξεπεράσεις». Ήταν η στιγμή που στρωνόταν το τραπέζι κι ενώ όλοι κοιτάζανε το πιάτο τους, πώς θα φάνε και πώς θα ευχαριστηθούν, εγώ με ματιές πλάνες στο άπειρο σκεφτόμουν πώς θα βγάλω από μέσα μου τη σκέψη του χωρισμού, που δε μου έφευγε ούτε στιγμή απ' το μυαλό. Έξι μήνες κράτησε αυτό το μαρτύριο.

Το καζίνο το έμαθα στη Γερμανία από έναν ξάδερφό μου, ο οποίος, χωρίς να το σκεφτεί βαθιά, με πήρε για να με διασκεδάσει. Δεν ήταν πρόθεσή του να μου μάθει τη ρουλέτα. Αλλά εγώ το δέχτηκα σαν κάλτσα, κόλλησα δηλαδή. Και λυτρώθηκα απ' τις σκέψεις. Μου άρεσε η ατμόσφαιρα, το περιβάλλον, το παιχνίδι. Να δοκιμάζω την τύχη μου, που δεν είχα στη ζωή. Μ' ανακούφιζε. Είχε τό-

σο ενδιαφέρον αυτό το μηχάνημα, που ξεχνούσα τα πάντα. Ακόμα και το χωρισμό. Είχα πολλές σκοτούρες και πολλές έγνοιες τότε. Με τα λεφτά που είχα αφημένα στη Γερμανία απ' τη δουλειά που είχα κάνει κάποτε εκεί και δεν τα είχα κατεβάσει στην Ελλάδα άρχισα να παίζω. Είχα πάρει και μετοχές της Μερσεντές, που είχαν τετραπλασιαστεί στο μεταξύ, ένα αξιόλογο ποσό για την εποχή εκείνη. Τους άλλαξα τα φώτα. Στην τράπεζα που είχα τα λεφτά, όταν πήγα να τα σηκώσω, λέγαν στο φίλο που με συνόδευε «Πρέπει να είναι τρελός». Δεν καταλάβαιναν το πάθος μου. Το πρώτο και το δεύτερο βράδυ κέρδισα στη ρουλέτα. Μετά άρχισε η κατιούσα. Τώρα που σταμάτησα πλέον μετά από πολλά χρόνια και ησύχασα, είδα ότι δε γλιτώνει κανένας απ' αυτό, μα κανένας.

Εφτά χρόνια κράτησε συνολικά το πάθος μου για το καζίνο. Δεν είναι και λίγα. Όχι, στα άλογα δεν έπαιξα ποτέ. Μετά τη Γερμανία συνέχισα εδώ, στην Πάρνηθα. Όλα ξεκίνησαν απ' το μίσος μου για τα λεφτά. Τα μίσησα και ήθελα να τα εξολοθρεύσω τελείως. Να ξαναγίνω πάλι εκείνος ο παλιός Στέλιος που δούλευε στο εργοστάσιο. Γιατί είδα, εντέλει, ότι μ' οδήγησαν σε άλλα κανάλια, με γέμισαν στεναχώριες κι ομολογώ ότι τα μίσησα.

Το μίσος μου ξεκίνησε απ' τον καιρό που η εφορία, επί δικτατορίας, μου έβγαλε ένα τεράστιο κοντύλι που έπρεπε να πληρώσω: εφτά εκατομμύρια οχτακόσιες χι-

λιάδες δραχμές. Με πήγανε στη Χαλκοκονδύλη επάνω, είχανε μαζευτεί τα σαΐνια, έτσι τα λέγανε. Μάλλον τα γεράκια της εφορίας. Κι έπρεπε να σφάξουνε δέκα ανθρώπους στην Ελλάδα, στην Αθήνα, δέκα, εκατό. Και μέσα στους εκατό κι εγώ. Κανένας άλλος καλλιτέχνης. Ουδείς. Εμένα διάλεξαν. Κάποια στιγμή μου λένε: «Μη μιλάς άλλο, φέρε τα λεφτά». Είχε αποφασιστεί. Κάτι σαν έρανος. Ο Καζαντζίδης πρέπει να πληρώσει αυτό το κοντύλι. Και το πλήρωσα. Με βοήθησε ο Ψαθάς, να μου κάνουν έκπτωση σαράντα τα εκατό. Τα εναπομείναντα (χρήματα) τους άλλαξα τότε κι εγώ τα φώτα. Δε βαριέσαι! Να κάνω προσφυγή σε φορολογικά δικαστήρια; Ούτε να το συζητάς! Έπρεπε να προκαταβάλεις το είκοσι τα εκατό που οφείλεις.

Τα εναπομείναντα τα 'παιξα στο καζίνο. Τα εκδικήθηκα. Και ανακουφίστηκα. Πάχυνα ξαφνικά και δεν ήξερα πού να το αποδώσω. Έλεγα, φταίει η ξενιτιά. Δεν ήταν αυτό. Ήταν το παιχνίδι. Η ρουλέτα μού απορροφούσε όλες τις σκέψεις, δε θυμόμουν τίποτα. Τα ξέχασα όλα. Μόνο πότε θα 'ρθει η ώρα τρεις να βρεθώ στο Μπάντεν Μπάντεν, να στρωθώ εκεί, να κάτσω να παίξω.

Δεν έπαιζα με σύστημα στην αρχή. Σχεδόν πέταγα τα λεφτά μου. Όπως τα πετούσαν οι περισσότεροι. Μετά πια από χρόνια άρχιζα να εφαρμόζω το σύστημα. Αλλά δε γλιτώνει κανένας. Έχουν ανθρώπους μέσα που σε πα-

ρακολουθούν. Αν βρουν ότι τους παίρνεις λεφτά, έστω και λίγα, μα κάθε βράδυ, ότι δε χάνεις, έχουν δικαίωμα να σε διώξουν χωρίς να 'χεις κάνει κανένα παράπτωμα. Δηλαδή όλα είναι υπέρ του καζίνου. Το γράφει και το εισιτήριο από πίσω, ότι μπορεί να σε βγάλουν έξω χωρίς κανένα λόγο. Τους μεθοδικούς παίχτες που ελέγχουν τα λεφτά τους και δεν τα πετούν τους κάνουν πέρα. Δε γλιτώνει κανείς. Ο άνθρωπος στο καζίνο χάνει την αξιοπρέπειά του. Θυμάμαι τον Νίκο Γκάτσο, αξιοπρεπή κύριο, να κάθεται στη ρουλέτα κι από πάνω του τρεις λούστροι, να πούμε, να ποντάρουν και να τον σπρώχνουν για να ακουμπήσουν τα λεφτά στο νούμερο που θέλανε. Γριές γυναίκες, τις έβλεπες από το χρώμα τους, σωστές «νεκροφόρες», αδύνατο να ζήσουν πάνω από δέκα μέρες, βαμμένες μέχρι και γω δεν ξέρω πού, βάζαν ό,τι είχαν και δεν είχαν, ψεύτικα, αληθινά κοσμήματα, τα κρέμαγαν πάνω τους για να τ' ακουμπήσούν στην πράσινη τσόχα. Απ' το βάρος τους δεν μπορούσαν να κουνηθούνε. Και να πιάνει το κατοστάρικο η γριά, να της κρατάν το χέρι μέχρι να το βάλει στο νούμερο, εκεί η κωλόγρια.

Ενώ για τα υψηλά πρόσωπα υπάρχουν ειδικές αίθουσες, πριβέ. Πρέπει να 'χεις χαρτί ειδικό για να μπεις. Κρεμάν σκοινιά σε κάτι κοντάρια κι απαγορεύεται η είσοδος στους κοινούς θνητούς.

19

ΒΑΤΡΑΧΙΑ, ΣΑΛΙΓΚΑΡΙΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ «ΖΩΝΤΑΝΑ»

Τα τραγουδια μου δεν έχουν καμιά σχέση με τη μερίδα των ανθρώπων που έχουν κάποια περιουσία. Μπορεί να μπήκα στα σπίτια τους σαν δίσκος, μπορεί κατά καιρούς μονάδες απ' αυτούς να φτάσαν στα μαγαζιά που δούλευα, αλλά το περιεχόμενο των τραγουδιών μου δεν είχε καμιά σχέση με τα οικονομικά επίπεδα που εκινούντο οι κύριοι αυτοί. Αυτοί θέλαν άλλες μουσικές, άλλο περιβάλλον. Στα μαγαζιά τα δικά μου ήταν σαν τη μύγα μες στο γάλα. Οι προκλητικές παραγγελίες τους, με τη χλιδή πάνω στο τραπέζι και τις σπατάλες, αποτελούσαν πρόκληση για τις διπλανές συντροφιές, όπου όλα ήταν μετρημένα.

Εμένα δε μ' ενδιέφερε ποτέ το χρήμα, το κέρδος. Αυτό που ζήταγα απ' τη ζωή ήταν πράγματα που μπορούσε να τα αποκτήσει ένας μανάβης. Για την εποχή εκείνη,

ας πούμε, δεν ήταν σπουδαίο πράγμα να περισσέψουν για έναν οικογενειάρχη εκατό χιλιάδες δραχμές και να αγοράσει ένα ακίνητο κοντά στη θάλασσα ή να το φτιάξει.

Όπως η παράγκα του Αγίου Κωνσταντίνου. Εγώ είχα τότε τα λεφτά, την οικονομική οντότητα να φτιάξω μια επιχείρηση ή να τα επενδύσω σωστά. Όμως σπίτια σαν των Αθηναίων που έχουν παρκέ κάτω, μπάνιο με πλακάκια, κουζίνα με όλα τα ηλεκτρικά, την πολυτέλεια των διαμερισμάτων χοντρικά, δεν τα ήθελα. Ήθελα ένα είδος αγροικίας. Σωστή όμως αγροικία. Ένα ψαράδικο σπίτι, να μπαίνω μέσα με άνεση, να κάθομαι με άνεση, να μη φοβάμαι ότι κάποιο λέπι απ' τα ψάρια που καθαρίζω μπορεί να πεταχτεί και να πάει στο βελούδο της πολυθρόνας ή του καναπέ.

Γι' αυτό δεν επιδίωξα να φτιάξω κάτι φανταχτερό, που λένε, επιδεικτικό. Με ικανοποιεί πολύ, πιο πολύ αυτό που ήδη έχω φτιάξει, ένα τελείως πρόχειρο οίκημα, χωρίς βάσεις μπετόν ούτε κολόνες ούτε σίδερα ούτε τίποτα, που ξεκίνησε σαν ένα είδος γκαράζ για το σκαφάκι που είχα τότε και το μετέτρεψα σιγά σιγά σε δωμάτιο, με κουζίνα, αποθήκη με τα εργαλεία του ψαρά, τουαλέτα, και φύτεψα και πέντε δέντρα. Αν δεν το γκρεμίσουν κι αυτό, γιατί τελευταία διαβάζω ότι έχουν αγριέψει με τα αυθαίρετα. Αν με καλέσει κάποτε ο διοικητής και μου πει «Κύριε Καζαντζίδη, να γκρεμίσεις το φράχτη με τις καλα-

μιές», προτού προλάβει να τελειώσει τη φράση του θα πάω να βρω μια μπουλντόζα, θα ρίξω κάτω την παράγκα και θα βάλω τροχόσπιτο.

Ποτέ δε ζήλεψα που δεν έχω σπίτι άνετο. Αυτό που για πολλούς θεωρείται άνετο για μένα είναι στεναχώρια. Κατ' αρχάς, η κατασκευή του σπιτιού, οι άδειες με το νόμο, μετά η αποπεράτωση, με τη μαστοράντζα που θα φτύσεις αίμα, τα υλικά, Παναγιά μου! Και μόλις το τελειώσεις, κλατάρεις. Είχα ένα φίλο στον Ισθμό, έφτιαξε σπίτια, βενζινάδικα, σούπερ μάρκετ, στα εγκαίνια με τον παπά και το δήμαρχο, ο φουκαράς έπαθε έμφραγμα και τα τίναξε.

Την αγάπη μου για τα ζωντανά και για το χώμα την απέκτησα από τα παιδικά μου χρόνια που τα έζησα στη Μακεδονία επί Κατοχής. Επειδή ο πατέρας μου ήταν άρρωστος (υπόφερε πάρα πολύ απ' το έλκος), άρχισα από μικρός να τον βοηθάω. Όταν είχα μπει καλά στο θέμα της δουλειάς κι είχα αναλάβει πρωτοβουλίες, τον πατέρα μου όχι μόνο δεν τον άφηνα να με βοηθήσει, αλλά το μόνο που του επέτρεπα ήταν να κοιτάζει αν γίνεται καλά η δουλειά. Είχα σπείρει μόνος μου ζαχαροκάλαμα και βγάζαμε πετιμέζι και το πουλούσαμε. Στο δάσος μόνος μου είχα ανοίξει ένα κομμάτι μισό στρέμμα και, πάντα με την επί-

βλεψη του πατέρα μου, φύτεψα πατάτες, σιτάρια, καλαμπόκια. Το χώμα ήταν σκέτη κοπριά από τα φύλλα των δέντρων που πέφτανε. Είχα αγοράσει και ζωντανά, που τα παίρναμε μικρά, τα παίρναμε μωρά, τα έφτανα εβδομήντα ογδόντα κιλά, μιλάμε για θηρία, τα σφάζαμε, όλο το κρέας το βάζαμε σε μεγάλα καζάνια να βράσει μαζί με το λίπος κι όπως ήταν το αδειάζαμε σε κιούπια όπου πάγωνε. Απ' αυτό βγάζαμε το χειμώνα και βάζαμε στα φαγητά μας αντί για κρέας. Ήταν ο καβουρμάς, όχι ο παστουρμάς, καβουρμάς. Έτσι, όταν αργότερα έκανα τις επενδύσεις μου στα χωράφια για καλλιέργειες, ήξερα απ' αυτά.

Τα ζωντανά τα αγαπούσα πάρα πολύ από μικρός. Ανέβαινα στα δέντρα, τους έκοβα πρόσθετες τροφές. Σχεδόν κοιμόμασταν μαζί. Αυτά με κυνηγούσαν όλη μέρα από πίσω. Γι' αυτό αγάπησα την Αμερική, γιατί κι εκεί αγαπούνε τα ζώα. Είδα σε ένα χαϊγουέι στη Φλόριντα να σταματάει ο οδηγός για να βγάλει ένα σκαντζόχοιρο απ' τη μέση του αυτοκινητόδρομου, για να μην τον πατήσει κανένα αμάξι.

Στη δουλειά μου, μες στα μαγαζιά, δεν είχα ποτέ κουβέντες του τύπου νά 'ρθει κάποιος, να μου πει τα προβλήματά του, να μου εξομολογηθεί τον νταλκά του. Στα μαγαζιά συνομιλία είχα μόνο με εκβιαστές. Μόνο αυτοί με

στρίμωχναν σε κάποιο σκοτεινό τραπεζάκι, σε μια γωνιά του μαγαζιού και μου λέγαν τα δικά τους. Μετά όμως που απεστρατεύθην απ' αυτή την καταραμένη δουλειά του τραγουδιστή, σε διάφορα χωριά που πήγαινα, από τις γνωριμίες που έκανα εκεί, ε, οι άνθρωποι έρχονταν πολλές φορές να με δουν για να μου πουν τα προβλήματά τους. Ένιωθα σαν ειδικός δημοσιογράφος που ήρθε να τους πάρει συνέντευξη. Ξέραν ότι αυτά που μου λέγανε μπορούσαν κάποτε να φτάσουν στη δημοσιότητα, να τα μάθει κι ο υπόλοιπος κόσμος. Μου εξιστορούσαν πάντα αναλυτικά τα προβλήματα που είχαν. Οι γεωργοί, οι φρουτοκαλλιεργηταί απ' τη Σκύδρα, οι ψαράδες της Χαλάστρας.

Οι ψαράδες πηγαίναν με τα βαρκάκια τους με κάποιο διχτάκι σε νερά που είχαν οχτώ με δέκα μέτρα βάθος το πολύ. Εκεί πιάναν δυο τρία κιλά ψαράκι, κάποιο κιλό γαρίδες στην εποχή του. Όμως οι παράκτιοι αλιείς με τις ανεμότρατες, δωροδοκώντας τις λιμενικές Αρχές που τους το επέτρεπαν, πηγαίναν και τους παίρναν τα ψάρια μαζί με τα δίχτυα. Και τα δίχτυα ήταν οι περιουσίες των ερασιτεχνών, που μερικοί απ' αυτούς ήταν κι ακτήμονες, αλλά τα χωράφια τους δε φτάναν για να ζήσουν.

Πολλές φορές έτυχε να δω τους παράκτιους αλιείς, αυτούς τους αδίστακτους, να σκοτώνουνε το γόνο κοντά στις εκβολές του Αξιού και του Λουδία, εκεί όπου το ψά-

ρι βρίσκει κατάλληλα σημεία για να γεννήσει. Η θάλασσα είναι αβαθής, χλιαρή. Τους είδα λοιπόν να χρησιμοποιούν τα φονικά εργαλεία τους και να μαζεύουν χταποδάκια μεγάλα σαν το νύχι μου, γλωσσάκια σαν ακτινογραφίες, μουρμουράκια και μικρές τσιπούρες που σου ερχόταν να κλάψεις όταν τα έβλεπες στις ψαροταβέρνες.

Μια φορά που ρώτησα τον καταστηματάρχη πόσο αγόραζε τα νεογνά αυτά το κιλό, μου είπε «Είκοσι δραχμές». Άντε τώρα να 'ναι πενήντα δραχμές. Καταστροφή σκέτη. Τα συρτάρια του ψυγείου που άνοιγε για να μου δείξει το γόνο είχαν μέσα πέντε χιλιάδες ψαράκια. Αν οι ανεμότρατες τα άφηναν να μεγαλώσουν, αν η ασυδοσία αυτή των παράκτιων αλιέων σταματούσε, αν τους επέτρεπαν να αναπτυχθούν σωστά, με πέντε ψάρια θα γέμιζε ένα συρτάρι αντί με πέντε χιλιάδες μωρά. Κατάλαβες;

Το μεγάλο πρόβλημα των γεωργών ήταν το κόστος της καλλιέργειας. Τα λιπάσματα και τα φάρμακα, που ανεβαίναν οι τιμές τους και δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν. Στο τέλος πια, αφού φτάναν κουτσά στραβά στη συγκομιδή, ο κλέψας του κλέψαντος. Γιατί όλοι απ' το γεωργό τρώνε. Αρχίζοντας απ' τα πουλιά και τα μυρμήγκια. Μετά τρώει η τράπεζα. Έπρεπε να πουλήσεις μέσω τραπέζης. Δεν είχες δικαίωμα να κάνεις συναλλαγή με

τον έμπορο απευθείας. Και η τράπεζα σε χαράτσωνε για τα χρέη που είχες σ' αυτή. Μπορούσε να σου πάρει και το μηχάνημα. Να σου κρατήσει τα λιπάσματα. Στους γεωργούς λοιπόν, για να βγάλουν το χειμώνα, δεν έμενε παρά το βερεσέ απ' τον μπακάλη. Σκέψου να βγάζεις προϊόντα μετά από τόσους κόπους κι αυτά να μην έχουν τιμή. Κι η τράπεζα έδινε τις ειδικές εκείνες δίγραμμες επιταγές που μόνο αυτή, η Αγροτική, είχε δικαίωμα να τις εξαργυρώσει. Μέγκενο το λέγαν οι αγρότες. Έδινες σιτάρια ή μπαμπάκι και έπαιρνες μια καρτέλα από την τράπεζα ότι χρωστάς ακόμα εξήντα εφτά χιλιάδες για λιπάσματα ή για τα γεωργικά μηχανήματα. Κι αν δεν τα ξοφλούσες τον επόμενο χρόνο, δεν είχε άλλο δάνειο. Στριμωγμένοι λοιπόν ήταν οι αγρότες, πάρα πολύ, μα πάρα πάρα πολύ.

Οι φρουτοπαραγωγοί, πάλι, είχαν άλλα προβλήματα με τις εξαγωγές. Ποτέ δε φτάναν σωστά τα προϊόντα τους στην εκάστοτε χώρα που τα στέλνανε. Αρχίζαν από δω οι ταλαιπωρίες: το κακό φόρτωμα, η κακή συσκευασία και στο φινάλε δεν πιάναν και τιμές. Πολλές φορές οι Γερμανοί τα γυρίζανε πίσω ή τα πετάγαν και σαπίζανε.

Η δουλειά του φίλου μου του Μιχάλη πήγαινε καλά. Κουτί σαν το Galaxy δεν μπορούσες να βρεις σε κανένα μέρος στην Ελλάδα. Όλα φεύγαν στο εξωτερικό. Όμως εξαιτίας του πληθωρισμού έπεσε έξω, γιατί εδώ οι πα-

ραγωγοί ζητούσαν να πουλήσουν ακριβότερα τα φρούτα τους και οι Γερμανοί θέλαν να τα αγοράσουν φτηνότερα. Η τιμή του δολαρίου έπαιζε. Όταν ήταν χαμηλή τα 'βγαζε πέρα ο παραγωγός, όταν, όπως φέτος, περνούσε τα όρια έπεφτε έξω. Και η ΕΟΚ δεν τον προστάτευε. Γενικά δεν τον ευνόησε η ΕΟΚ.

Η κτηνοτροφία έχει κι αυτή τα μαύρα χάλια της. Πολλές, μα πάρα πολλές φορές είδα να ρίχνουν γάλατα σε ρεματιές οι κτηνοτρόφοι. Γιατί τα εργοστάσια, που συγκεντρώνουν το γάλα για να το παστεριώσουνε, να το κάνουν γιαούρτι ή τυρί, δεν τους δίνουν καλές τιμές. Τιμές τελείως ασύμφορες. Ενώ οι ζωοτροφές ανεβαίνουν συνέχεια.

Γενικά, ό,τι έχει σχέση με τη γεωργία –και η αλιεία στο γεωργικό κλάδο υπάγεται– είναι τελείως ασύμφορο. Δεν αφήνει τίποτα. Απλώς σε βάζει μέσα αν το σκεφτείς σαν επιχείρηση.

Οι αγρότες δεν κάνουν άλλη δουλειά κι έτσι με κάποιες κοτούλες που έχουν στο σπίτι, με κάποια τσουβάλια αλεύρι που θα τους μείνουν απ' τη σοδειά κοιτάζουν να τα φέρουν βόλτα. Μ' αυτά αγοράζουν λάδι και ζάχαρη.

Μόνο όσοι αγρότες είχαν προνομιούχα χωράφια γύρω απ' τις πόλεις, που επεκτείνονται, μόνων αυτών τα χωράφια έχουν πάρει κάποια αξία. Είναι οι μόνοι που ευνοήθηκαν από την κατάσταση. Αλλιώς αυτοί που είναι γεωργοί το επάγγελμα στα χωριά καταδικαστήκανε. Δεν

τους αφήνουν κανένα περιθώριο για να 'χουν κάποιο απόθεμα, ένα μικρό ποσό για την κακιά την ώρα που θα τύχει στο σπίτι, για μια αρρώστια ενός παιδιού. Οι συντάξεις του ΟΓΑ είναι γνωστές σ' όλο τον κόσμο. Δε φτάνουν ούτε για τα τσιγάρα.

Αν και ήμουνα ο πρώτος τραγουδιστής, ένιωθα πάντα μια ανασφάλεια κι έψαχνα να βρω μια πιο σίγουρη δουλειά για να μπορέσω να ζήσω.

Το κτήμα στη Χαλάστρα το αγόρασα στην «επανάσταση». Αλλά κάτι είχε γίνει τότε με το βασιλιά που την κοπάνησε και, ενώ είχαμε συμφωνήσει να έπαιρνα το χωράφι με τον καρπό μέσα, όπως ήταν σπαρμένο, μετά που έγινε το κίνημα του βασιλιά σταμάτησαν οι υπηρεσίες να δουλεύουν, οι συμβολαιογράφοι, τα υποθηκοφυλακεία, δεν κυκλοφορούσε τίποτα, δε λειτουργούσε τίποτα. Όταν ησύχασαν τα πράγματα και ξαναέκανα επαφή με τον ιδιοκτήτη, μου λέει: «Κοίτα να δεις, τη συγκομιδή του χωραφιού μου θα την πάρω εγώ, αλλιώς δε το πουλάω». Κι ενώ είχα κάνει έξοδα με δικηγόρους, αναγκάστηκα να αφήσω τη συγκομιδή να την πάρει αυτός.

Αφού το κτήμα της Χαλάστρας έγινε πια δικό μου, δοκίμασα πρώτα με τα βατράχια. Απλώς μια σκέψη έκανα. Είδα ότι κοντά στο χωράφι που αγόρασα βγαίνανε τα

βράδια οικογενειάρχαι που τελειώνανε τη δουλειά στα χωράφια, με τα μηχανάκια τους και με τα λουξ, και μαζεύανε βατράχια. Τα συγκέντρωνε κάποιος, τα ζύγιζε, τα πλήρωνε και ζωντανά τα μεταφέρανε στη Γαλλία. Λεγόταν ότι το φρέσκο ελληνικό βατράχι έχει τιμή πολύ πιο ακριβή απ' τα βατράχια άλλων χωρών. Σκέφτηκα, επειδή είχα το κτήμα, μήπως μπορούσα να κάνω ένα εκτροφείο βατραχιών. Και πήρα την απόφαση, χειμώνα, και πήγα στη Γαλλία να δω την αγορά. Να δω πώς το διαθέτουν, τι διαφορά τιμής έχει, κάθισα καμιά δεκαριά μέρες στο Παρίσι.

Στη Γαλλία ήταν σε στάδιο ερευνών ο βάτραχος. Το γαλλικό υπουργείο Γεωργίας μάς εξυπηρέτησε πολύ. Μας έστειλε σ' έναν παππού, ογδόντα χρονών, και τον είδαμε πώς έφτιαχνε ένα σκουλήκι από αίμα και το έβαζε μέσα στο πίτουρο. Μ' αυτό τάιζε τα βατράχια στο στόμα με το χέρι του. Του είχαν δώσει όλα τα μέσα κι έκανε πειράματα. Ειδικές γυάλες με ειδικές θερμοκρασίες, τροπικά φυτά σε κάτι τεράστιες εκτάσεις, ο παππούς με τα γυαλιά, επιστήμονας μεγάλος, Γάλλος ευγενέστατος, ένας γλυκύτατος γεράκος, μας τα εξήγησε όλα. Γύρισα πίσω απογοητευμένος. Είδα ότι ήταν ακόμα νωρίς για εκτροφείο.

Τότε σκέφτηκα να κάνω το κτήμα της Χαλάστρας στάβλους για ζωντανά. Μίλησα με γεωπόνους, με κτηνοτρόφους, το γάλα τότε το χύναν στα ποτάμια. Μα ένας γεί-

τονας έβαλε τα πρόβατα και μου φάγαν το καλαμπόκι που είχα σπείρει. Νόμισε ότι το είχα σπείρει για το ονόρε. Εβδομήντα έξι στρέμματα καλαμπόκι μού το φάγαν τα προβατάκια του. Τον τράβηξα στο δικαστήριο και πήρα δυόμισι χιλιάδες δραχμές αποζημίωση για τη χορτονομή. Μετά έσπειρα ένα όψιμο καλαμπόκι. Κι ενώ έγινε πάρα πολύ καλό, καθυστέρησα λίγο να το μαζέψω και έπεσε ένα πρόωρο χιόνι και το 'καψε. Τώρα στο κτήμα καλλιεργώ φίδια.

Τα ψάρια του γλυκού νερού είναι άλλη ιστορία. Είχα κανονίσει με το Ιχθυογεννητικό Εδέσσης να έπαιρνα έναν αριθμό που αντιστοιχούσε με το εμβαδόν που είχαν οι στέρνες. Έφερα προσωπικό από τη Θεσσαλονίκη, βενζίνες, έξοδα, πηγαινέλα, εργατικά, τις καθάρισα, νοίκιασα το κτήμα με κανονικά συμβόλαια και έφερα απ' τη Γιουγκοσλαβία φύραμα καλαμπόκι που έκανε για πάχυνση στα ψάρια του γλυκού νερού, τα σαλάνια, όπως τα λένε, που είναι φυτοφάγα. Τη μέρα που πήγα να δω πώς προχωρούσε η πάχυνση βρήκα άλλον μέσα, που του το είχαν δώσει το κτήμα κι αυτουνού. Το είχαν νοικιάσει ταυτόχρονα σε δύο. Αγανάκτησα. Τον πήγα στα δικαστήρια, έξοδα για δικηγόρους, το δικαστήριο δε μας δικαίωσε. Αυτό ήταν το ξέσπασμα που μου την έδωσε να φύγω για την Αμερική.

Πριν φύγω για την Αμερική, τελευταία επιχείρηση ήταν το ούζο «Υπάρχω». Άλλη βρομιά εκεί. Είδα ότι όλες οι δουλειές που κατά καιρούς είχα στοχεύσει να κάνω μου ερχόντουσαν ανάποδα και δεν τις έκανα. Με το ούζο μπήκα στο χώρο του εμπορίου. Εκεί γνώρισα άλλου είδους κομπίνες, άλλου είδους προτάσεις, που μου κάναν οι πονηροί για να ρίξω τους συνεταίρους μου. Πέσαμε και σε άσχημη χρονιά, πληθωρισμός, αυξήσεις αλλεπάλληλες, η μία πίσω απ' την άλλη, σιχάθηκα τα πάντα. Ενώ είχε πιάσει το ούζο και αγαπήθηκε απ' τον κόσμο, τα παράτησα. Περιττό να σου πω ότι, μόλις κυκλοφόρησα το δικό μου, κάποιος άλλος έβγαλε ένα ούζο με την επωνυμία «Μαρινέλλα».

Έτσι, δεν ξεκίνησα ποτέ την καλλιέργεια σαλιγκαριών, που ήταν το πάθος μου.

20

ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ

Στην ΑΥΣΤΡΑΛΙΑ πήγα μετά το χωρισμό μου με τη Μαρινέλλα. Δε θυμάμαι πώς βρέθηκε εκεί η Μοσχολιού στα πόδια μας. Φαίνεται, άνθρωποι του εργοστασίου της Κολούμπια είχαν ενδιαφερθεί. Με ρώτησαν αν έχω διάθεση να πάω στην Αυστραλία για δουλειά. «Να το συζητήσουμε», λέω. Ήρθε λοιπόν ένας επιχειρηματίας, ο Γιαννόπουλος, και μου έκανε πρόταση για μια περιοδεία είκοσι ημερών, για οχτώ παραστάσεις σε διάφορες πόλεις της Αυστραλίας όπου είχε Έλληνες. Πήρα μαζί μου τρία άτομα, ένα μπουζούκι, τη Μοσχολιού και έναν κονφερανσιέ-μίμο που είχα τότε στη δουλειά μου, τον Κώστα τον Μπάμπαρη, και φύγαμε.

Κάναμε πρεμιέρα στο Σίντνεϊ, σε μια αίθουσα που το προηγούμενο βράδυ παίζαν ένα παιχνίδι που μου ήταν τε-

λείως άγνωστο, γιατί δεν το έχουμε στην Ελλάδα, επάνω σε πάγο. Μου είπαν ότι ο πάγος αυτός θα λιώσει αύριο με ειδικά μηχανήματα και η αίθουσα θα είναι έτοιμη για να υποδεχτεί τον κόσμο που θα 'ρχόταν να μας ακούσει.

Πράγματι έγινε μια πολύ μεγάλη παράσταση, ίσως απ' τις μεγαλύτερες που έχω δει στη ζωή μου. Λέγαν ότι είχαν κόψει είκοσι δύο χιλιάδες εισιτήρια, ο κόσμος ήταν είκοσι πέντε χιλιάδες, οι τρεις χιλιάδες ήταν οι τζαμπατζήδες, οι άνθρωποι που τρέξανε για την οργάνωση της βραδιάς. Απ' την αρχή κιόλα καταλάβαμε πως ο επιχειρηματίας που μας είχε πάρει εκεί κάθε άλλο παρά επιχειρηματίας ήτανε. Είχε ένα μαγαζί στο Σίντνεϊ και πουλούσε βαφτιστικά, νυφικά, περιοδικά, εφημερίδες, ραδιόφωνα, ψυγεία, τηλεοράσεις, δίσκους. Σκέφτηκε να χοντρύνει τις μπίζνες του και διάλεξε εμένα.

Εν πάση περιπτώσει, καταλάβαμε όλοι ότι ήταν ένας άνθρωπος άσχετος τελείως με τη δουλειά. Που ήταν διατεθειμένος να μας αφήσει και μία βδομάδα νηστικούς προκειμένου να κερδίσει τα λεφτά του φαγητού μας. Πλήρης αδιαφορία. Λες και ήμασταν οι παρακατιανοί, οι άσχετοι. Εγώ, που η υπομονή μου σκάει γάιδαρο, δε μίλαγα. Όμως ο Μπάμπαρης, αυτός ο μίμος-κονφερανσιέ, που ήταν διάολος, μου λέει: «Ρε συ, τούτος ούτε λίγο ούτε πολύ θα μας στείλει πίσω στην Ελλάδα ακτινογραφίες. Θα φέξουμε». Δεν ξέραμε και τη γλώσσα. Οι άνθρωποι

ήταν λίγο διστακτικοί να μας πλησιάσουν. Ίσως δεν τους άφηνε κιόλα αυτός ο Γιαννόπουλος. Επρόκειτο για πολύ τομάρι. Εντέλει φαίνεται πως δεν μπόρεσε να προγραμματίσει τις οχτώ παραστάσεις που είχαμε στο συμβόλαιο. Είχε προγραμματίσει τις έξι. Τις δύο παραστάσεις έπρεπε να τις κάνουμε μετά το εικοσαήμερο...

«Φεύγω, μανούλα μου γλυκιά,/πάω να δώσω τη χαρά/σ' όλη την οικουμένη,/ν' ακούσουν τα τραγούδια μου όλοι οι ξενιτεμένοι».

Το τραγούδι γράφτηκε ειδικά για την Αυστραλία. Κι ένα άλλο:

«Δώσε, μανούλα, την ευχή στο πικραμένο σου παιδί,/φεύγω γιατί με πίκραναν οι συγγενείς κι οι φίλοι,/φεύγω μ' ένα παράπονο πικρό στα δυο μου χείλη,/γλυκιά μου μάνα, έχε γεια,/σ' αφήνω, πάω στην ξενιτιά» και τα λοιπά.

Δύο αλεπούδες, απ' το σινάφι μας, με μεγάλη προϋπηρεσία, ένας ονόματι Αγγέλου, που έπαιζε μπαγλαμαδάκι από εφτά χρονών παιδί, κι ένας άλλος απ' την Πίνδο, πολύ κωλοπετσωμένος, μου λένε: «Για να μας ξαναχρησιμοποιήσει ο κύριος Γιαννόπουλος –αυτός που μας έφερε στην Αυστραλία– πρέπει να μας τα ρίξει απ' την αρχή. Τα καψώνια που μας έκανε στο εικοσαήμερο που είμαστε εδώ δεν πληρώνονται με τίποτα». Λέω: «Αφήστε τις μαλακίες, να τελειώνουμε με τον πούστη να φύγουμε,

γιατί πρόκειται για πολύ βρομερό υποκείμενο». Μου λένε: «Εμείς θα ακολουθήσουμε τη δική μας τακτική, δεν ξέρουμε εσύ τι θα κάνεις. Στο κάτω κάτω τι σε νοιάζει εσένα; Έχουμε ξεχωριστό συμβόλαιο εμείς με τον κύριο, εσύ νίπτεις τας χείρας σου». Λέω: «Αφήστε τα αυτά, να κοιτάξουμε να κάνουμε τις παραστάσεις και να του δίνουμε». Μου λένε: «Όχι!»

Με κάποιο ποσό που τους έταξε κάνουμε την έβδομη συναυλία, πάλι στο Σίντνεϊ, και επειδή δεν κατάφερε να κλείσει τη μεγάλη αίθουσα πήγε να την κάνει σε ένα κέντρο με φαγοπότι και χορό. Είχε διαδώσει ότι θα γίνει γλέντι και χορός μέχρι πρωίας. Πώς όμως θα μπορούσαμε να βγάλουμε βραδιά χορευτική; Ποιος θα τραγούδαγε; Η Μοσχολιού ήταν φιντάνι ακόμα. Εγώ θα έλεγα τα συρτοκαλαματιανά και τα τσάμικα για να χορέψει ο κόσμος; Τέλος πάντων.

Μόλις έφτασα στο μαγαζί βράδυ, βλέπω περισσότερους από χίλιους ανθρώπους έξω, που δεν είχαν τη δυνατότητα να μπουν. Τους πλησιάζω, λέω: «Βρε παιδιά, τι συμβαίνει; Αν καταλαβαίνω καλά, για μένα γίνονται όλα αυτά;» «Ναι, ρε Στέλιο», μου λένε, «για σένα, γιατί φαίνεται πως ήρθες να κάνεις περιουσία στην Αυστραλία». Λέω: «Δεν το 'πιασα καλά αυτό, για να το επαναλάβετε». Μου λένε: «Κοίταξε, όλοι έχουμε εισιτήρια στα χέρια μας και δεν μπορούμε να μπούμε μέσα. Γιατί κόψατε τόσα ει-

σιτήρια σε μια αίθουσα που χωράει μόνο εξακόσια άτομα; Εδώ στην Αυστραλία δεν είναι σαν την Ελλάδα. Όσους ανθρώπους παίρνει η αίθουσα τόσους θα βάλετε». Τους λέω: «Αυτά δεν τα ξέρω εγώ». Μου λένε: «Μάθαμε ακόμα ότι είσαι και συνεταίρος στη δουλειά, ότι δεν ήρθες σαν καλλιτέχνης, ότι κάνεις κι επιχείρηση». Λέω: «Καινούριο φασόλι κι αυτό, δεν το 'χω ξανακούσει. Δεν ήρθα εδώ για να κάνω λεφτά. Τα λεφτά που παίρνω εδώ είναι η αμοιβή που θα 'παιρνα και στην Ελλάδα αν εργαζόμουν σε κάποιο μαγαζί».

Είδα τα πνεύματα οξυμένα. Μπήκα μέσα κακήν κακώς. Οι διάδρομοι γεμάτοι. Ήταν μια δημαρχιακή αίθουσα το κέντρο αυτό, το παλκοσένικο ψηλά, ο πάνω κι ο κάτω όροφος τίγκα από κόσμο. Ήρθε η ώρα μας να βγούμε. Βγήκαμε. Είπα τα τραγούδια, περισσότερα μάλιστα απ' ό,τι έλεγα αλλού, πήγαμε στα καμαρίνια να ξεκουραστούμε για τη δεύτερη εμφάνιση το ίδιο βράδυ. Ο κόσμος που δεν είχε μπει στην πρώτη παράσταση θα έμπαινε μετά.

Σε μια στιγμή ακούω μια λογομαχία έξω απ' το καμαρίνι. Βριζόταν ο Μπάμπαρης με τον Γιαννόπουλο. Του έλεγε ο Γιαννόπουλος να κάτσει φρόνιμα, γιατί αυτός είχε ειδικευτεί στο «φάιτ». «Μίστερ Μπάμπαρης, κάτσε κουλ, γιατί εδώ δεν είναι Ελλάδα, θα σου σπάσω τα δόντια». Και κάτι τέτοια. Βγαίνω έξω να δω τι συμβαίνει.

Μου λέει ο Μπάμπαρης: «Ο κύριος Γιαννόπουλος θα σου πει τώρα ότι θέλει να πας να τραγουδήσεις και τσάμικα έξω και καλαματιανά, να χορέψει ο κόσμος». «Δεν είναι δυνατό», του λέω. «Ποιο, Στέλιο, δεν είναι δυνατό; Η ορχήστρα που έχεις θα παίξει χορευτικά να χορέψει ο κόσμος».

Παίξανε κάτι συρτοκαλαματιανά, αλλά ο κόσμος ήθελε να τραγουδήσω εγώ για να χορέψει ζεϊμπέκικο. Έρχεται τότε η γυναίκα του Γιαννόπουλου αυτή τη φορά, μια μέγαιρα, Αύγουστος μήνας ήτανε και φόραγε τη γούνα της. Μου λέει: «Θα βγεις να τραγουδήσεις για τον κόσμο, να χορέψει ο κόσμος». Λέω: «Κυρία μου, εσάς δε σας ξέρω». «Αυτό που σου λέω», μου λέει, «εγώ είμαι η μπόσενα, όχι ο άντρας μου!» Την πιάνει ο Μπάμπαρης και της λέει να βγει απ' το καμαρίνι. «Δεν έχεις καμιά δουλειά εσύ με μας». Χύμηξε επάνω του, όρμηξε και του έσκισε το πουκάμισο. Εκείνη τη στιγμή ήρθε κι ο σύζυγος κι αρπαχτήκανε με τον Μπάμπαρη. Του ξεφεύγει ο Μπάμπαρης, πάει, τσακώνει το μικρόφωνο κι αρχίζει το υβρεολόγιο. Βρίζει τον Γιαννόπουλο. «Κυρίες και κύριοι», τους λέει, «από τη μέρα που ήρθαμε ο Γιαννόπουλος μας έχει ταΐσει πέντε μόνο φορές. Είμαστε είκοσι τέσσερις μέρες εδώ κι έχουμε φάει μόνο πέντε φορές. Μας έχει κοιμήσει σε ξενοδοχεία τετάρτης κατηγορίας. Με τρύπια σεντόνια, ποντίκια να περνούν από πάνω μας...» Κι

αρχίζει από κάτω ένα γιουχάισμα, γιατί φαίνεται πως δεν είχε καλή διαγωγή ο Γιαννόπουλος στην Αυστραλία κι ο κόσμος το περίμενε. Εξαγριώθηκαν όλοι. Άρχισαν να σπάνε το μαγαζί, να πετάνε τα τραπέζια, τις καρέκλες, έγινε Τέξας. Μιλάμε για Τέξας, Βασιλικέ! Όχι ελληνικός καβγάς. Ήρθαν κλούβες και παίρναν από πενήντα άτομα η καθεμιά! Μέχρι και η έφιππη Αστυνομία είχε έρθει. Θυμάμαι καμιά εικοσαριά άλογα δεμένα απόξω και οι αστυνομικοί με τα κλομπ να χτυπάνε τον κόσμο.

Εντέλει φυγάδεψαν τον Γιαννόπουλο από μια μυστική έξοδο που είχε το κτίριο. Χάλασε η βραδιά κι εγώ πέρασα μέσα απ' τον κόσμο που άρχισε να χειροκροτεί παρ' όλη τη στεναχώρια του. Τους λέω: «Πρέπει να 'ναι πολύ τομάρι ο κύριος Γιαννόπουλος! Αυτό που έκανε δεν ήταν σωστό. Εξέθεσε όλους μας. Και μας και σας και ο ίδιος εξετέθη». «Δεν τον ξέρεις καλά», μου λέγανε. «Έπρεπε να ρωτήσεις πριν έρθεις εδώ τι εστί ο Γιαννόπουλος, να σου πούμε».

Εν πάση περιπτώσει, μας τράβηξε στα δικαστήρια, ζήταγε από μένα να πληρώσω την εφορία για το ποσό που είχα πάρει στην Ελλάδα, η εφορία ήθελε να μου πάρει το ποσό αυτό, το οποίο έτσι κι αλλιώς δεν το είχα πάρει, κι ένα παιδί που γνώριζε καλά τους νόμους περί φορολογίας με πήρε στο σπίτι του και μ' έκρυψε για κάνα μήνα. Τα βράδια με έβγαζε, γιατί είχα, φαίνεται, το δι-

καίωμα να κυκλοφορώ. Υπήρχαν τέτοιοι νόμοι εκεί. Πηγαίναμε σε κάτι πάρτι κυπριακά, ως επί το πλείστον, γιατί οι Κύπριοι εκεί είναι δυνατό στοιχείο, έχουν επιχειρήσεις, και βγάζαμε πιατάκι μετά, ό,τι έχει ευχαρίστηση ο καθένας για το εισιτήριο επιστροφής της Μοσχολιού, να την πάρω πίσω μαζί μου στην Ελλάδα. Τα εισιτήρια τότε στοίχιζαν μια περιουσία.

Τη Μοσχολιού την επομένη ή τη μεθεπομένη απ' την Κυριακή του καβγά την έστειλα στην εκκλησία μ' έναν πολύ γνωστό, που ήταν τότε στα πράγματα και τον έγραφαν συχνά οι εφημερίδες, για να δει το μητροπολίτη που μπορούσε να τη βοηθήσει με το εισιτήριο της επιστροφής της. Ο μητροπολίτης τής είπε ούτε λίγο ούτε πολύ να περάσει απ' το σπίτι του να τα πούνε. Δηλαδή, ούτε λίγο ούτε πολύ ήθελε να τη γαμήσει. Η Μοσχολιού ήταν τότε ακριβώς δεκαεφτά χρονών. Οι γονείς της μου είχαν πει: «Σου την εμπιστευόμεθα, γιατί είναι άβγαλτο παιδί, δεν ξέρει τίποτα». Κι εγώ το 'χα πάρει επί πόνου. Έλεγα: «Μην πειράξει κανείς τη Μοσχολιού, κάηκε». Αποτυχία κι από κει, λοιπόν, στο θέμα του εισιτηρίου.

Με κάτι άλλες προσπάθειες, κάτι δανεικά από φίλους, καταφέραμε και μαζέψαμε κάποιο ποσό. Μα δεν έφτανε για το εισιτήριο της επιστροφής. Καθ' οδόν οι δυο σκληροί πουληθήκανε. Συγκεκριμένα, ο Γιαννόπουλος έδωσε το εισιτήριο επιστροφής στον Μπάμπαρη και του

'κανε τη χάρη να το κάνει το εισιτήριο μέσω Σόλσμπερι για να περάσει ο Μπάμπαρης από κει, όπου είχε παντρεμένη την αδερφή του. Του δε Άγγελου, του μπουζουξή, του έδωσε εισιτήριο επιστροφής για την Αμερική. Σε μένα και στη Μοσχολιού, που φαινόταν ότι ήταν η ευνοούμενή μου, σε καμιά περίπτωση δεν έδινε εισιτήρια.

Στέλνουμε ένα πρωινό τη Μοσχολιού να ζητήσει το εισιτήριο απ' τον Γιαννόπουλο, λεγόντάς του ότι δεν είχε καμιά σχέση η ίδια με τα γεγονότα που γίναν στο δημαρχιακό κέντρο, ότι είναι μια κοπέλα που κοιτάει το σπίτι της και τα λοιπά. Της είπα: «Αν δεις ότι δε σου δίνει παρ' όλα αυτά το εισιτήριο, μην του αφήσεις τίποτα όρθιο. Σπάσ' τα όλα! Η γυναίκα εδώ έχει μεγάλη πέραση, την υποστηρίζει ο νόμος».

Εμείς πήγαμε και κάτσαμε απέναντι απ' το γραφείο του Γιαννόπουλου, αυτό που πούλαγε τουριστικά είδη, και βλέπαμε τι γινόταν μέσα. Σε μια στιγμή βλέπουμε τη Μοσχολιού να του πετάει κατάμουτρα τον καυτό καφέ όπως τον έπινε, να σπάζει τα τηλέφωνα, να τραβάει τα καλώδια, να ρίχνει κάτω τα ψυγεία σαν να την έπιασε αμόκ. Ήρθε αμέσως η κλούβα και τη μάζεψε. Την πήγαν στο κρατητήριο. Ώσπου να της στρώσουν το κρεβατάκι, να πούμε, προλάβαμε εμείς και πληρώσαμε κάποια εγγύηση, είκοσι λίρες τότε, και την πήραμε. Την άλλη μέρα έγινε το αυτόφωρο, το δικαστήριο επιδίκασε

σαν αποζημίωση το ίδιο ποσό της εγγυήσεως που είχαμε δώσει.

Αλλά η δίκη, που κράτησε περίπου τέσσερις ώρες, μου έκανε εντύπωση. Μια δίκη με όλα τα τυπικά, αναπαραστάσεις, μάρτυρες, δικαστές με τήβεννο και περούκα με τις μπούκλες, αυτά που έβλεπα δηλαδή στο σινεμά. Σηκωνόμασταν κάθε φορά που έμπαινε μέσα ο πρόεδρος, γιατί κάθε τόσο είχαμε διάλειμμα. Ένα τετράγωνο γύρω από τα δικαστήρια του Σίντνεϊ όλα ήταν κλειστά. Όλη μέρα κράτησε η δίκη. Δηλαδή ολόκληρο το Σίντνεϊ εκείνη τη μέρα είχε μόνο μία. Και λέω, παρόμοιες δίκες στην Ελλάδα τις ξεπετάνε σε τρία δευτερόλεπτα, γιατί έχει χιλιάδες κάθε μέρα. Εδώ, μία και μοναδική. Εδώ δε μαλώνει ο κόσμος. Είχα δει κάτι τρακαρίσματα όπου ευγενέστατα έβγαιναν και απ' τα δύο αυτοκίνητα οι οδηγοί, αντάλλαζαν τα στοιχεία τους και μετά δίναν τα χέρια τους. Είχα δει μεθυσμένους έξω απ' τις μπιραρίες να παίζουνε μπουνιές και στο τέλος να αγκαλιάζονται και να πηγαίνουν μέσα να ξαναπιούν μαζί. Μου φαίνονταν περίεργα αυτά. Στην Ελλάδα θα είχε γίνει σφαγή.

Εν πάση περιπτώσει, έφυγα κρυφά απ' το Σίντνεϊ με ξένο όνομα. Κοντότος. Έκανα τον Ιταλό. Μου πήραν ένα καβουράκι οι φίλοι, μου δώσαν κι ένα ζευγάρι γυαλιά μαύρα, τσακώνω την κιθαρούλα και μπαίνω στ' αεροπλάνο. Από Σίντνεϊ για Ντάργουιν. Αν έφευγα από Σί-

ντνεϊ για Ελλάδα, θα με τσάκωναν για τα φορολογικά. Θα μ' αρπάζανε. Μέσω Ντάργουιν υπήρχε περίπτωση να τη γλιτώσω. Γιατί εκεί με περίμενε ένας παπάς Καλαματιανός με εννιά παιδιά. Παρόλο που μου είχαν πει οι φίλοι ότι τα είχαν κανονίσει να με πάρει ο παπάς από το αεροδρόμιο, να με φιλοξενήσει ένα βράδυ για να φύγω την άλλη μέρα, όταν άκουσα να φωνάζει το όνομά μου, «Ο κύριος Καζαντζίδης, παρακαλώ, ποιος είναι ο κύριος Καζαντζίδης;», φοβήθηκα. Λέω, είναι η εφορία. Κρύφτηκα. Αλλά μετά είδα το κολάρο. Ήταν και κουρεμένος. Λέω, αυτός δε μοιάζει με παπάς, αλλά ούτε και με εφοριακό. Πρέπει να 'ναι Έλληνας. Από την προφορά του. Τελικά πήρα την απόφαση και όπως φώναζε μες στο πλήθος, τον πλησίασα και του είπα: «Ορίστε, εγώ είμαι». «Έλα, αδερφέ», μου λέει, «κι έχω εντολή από τον μίστερ Ρουφογάλη». Ο Ρουφογάλης αυτός ήταν ο άνθρωπος της Οντεόν, γιατί ο Γιαννόπουλος ήταν άνθρωπος του Λαμπρόπουλου, της Κολούμπια. Η Οντεόν έδωσε ένα αρκετά σεβαστό κοντύλι για το εισιτήριο της Μοσχολιού και έβαλε τον παπά αυτό για να με βοηθήσει να φύγω.

Πήγαμε στο σπίτι του. Μου γνώρισε την παπαδιά. Κι είδα μια σωρεία από παιδιά, νόμισα ότι ήταν ανάπηρα που τα 'χε μαζέψει ο παπάς από το δρόμο. Μου λέει: «Είναι όλα δικά μου παιδιά». Τα έχασα. Του λέω: «Πού βρήκες το κουράγιο, παπά μου; Κι είσαι ακόμα τόσο νέος!»

Το σπίτι του ήταν μες στη θάλασσα απάνω σε καδρόνια πισσαρισμένα με ειδικό φάρμακο για να μην τα τρώει το σκουλήκι. Το σπίτι αυτό δεν ήταν του παπά αλλά κάποιου Έλληνα, μου διαφεύγει το όνομά του, που είχε βρει ένα μέταλλο ανάμεσα σε δύο βουνά και πριν από μία βδομάδα είχε πάρει μια προκαταβολή απ' τους Ιάπωνες, με τους οποίους είχε κλείσει σύμβαση για να το εκμεταλλευτούνε. Με την προκαταβολή αυτή αγόρασε το σπίτι, όλο με αυτόματα κουμπιά. Πήρε κι ένα σούπερ μάρκετ στη γυναίκα του, για να φύγει απ' το κεφάλι του, ήθελες μισή ώρα με μοτοσακό μέσα για να το γυρίσεις, πήρε κι ένα γιοτ με έξι εφτά μαύρους, αυτούς που τους λέν' αμπορίτζιναλς. (Μια πάρα πολύ ωραία φυλή, έτσι καλόκαρδοι μαύροι.) Κι εκεί, στο σπίτι αυτό όπου μας κέρασαν γλυκό του κουταλιού μόλις φτάσαμε, φιλοξενήθηκα το βράδυ.

Ο Έλληνας επιχειρηματίας με το μετάλλευμα, ο φίλος του παπά, το πρωί που ξύπνησα μου είχε μια έκπληξη. Δεν μου 'χε τίποτα πει αποβραδίς. Είχε κανονίσει πρωί πρωί και πήγαμε να κυνηγήσουμε κροκόδειλους σε ένα σημείο κάπου τρεισήμισι με τέσσερις ώρες ταξίδι. Πράγματι χτύπησαν έναν κροκόδειλο, μιλάμε για έξι εφτά μέτρα, τεράστιο πράμα, και μέσα σε μιάμισι δυο ώρες τον γδάρανε, τον ψήσανε σε ειδικό φούρνο και είχαν το δέρμα του έτοιμο, το κάνανε συσκευασία για να το πάρω μα-

ζί μου. Όλα αυτά πάνω στο γιοτ που είχε μήκος είκοσι πέντε μέτρα και πλήρωμα τους εφτά αμπορίτζιναλς. Λέω: «Για το Θεό, εγώ δεν έχω λεφτά μαζί μου. Κάθε κιλό παραπάνω στο αεροπλάνο στοιχίζει έξι λίρες». Ήταν βαρύ το πακέτο. «Ούτε να το εκτελωνίσω έχω λεφτά». Πήραν το δέρμα του τότε, το πουλήσαν επί τόπου και μου δώσαν το αντίτιμο, αφού για μένα τον είχαν χτυπήσει τον κροκόδειλο. Με τα λεφτά που μου 'δωσαν πήρα κάτι αναπτήρες Ρόνσον και τσιγάρα Ρόθμανς μες στο αεροπλάνο. Επέστρεψα μέσω Τουρκίας. Απ' την Αυστραλία έφυγα με καύσωνα και στην Τουρκία είχε χιόνια. Και στην Ελλάδα παγωνιά.

Τα Ρόθμανς τα είχα μάθει από ένα λαζάκι που μ' έκρυψε μια βδομάδα στο σπίτι του. Ήταν από ένα χωριό του Κιλκίς. Κάθε πρωί δίπλα απ' το κρεβάτι μου έβρισκα ένα ξυραφάκι και ένα κουτί τσιγάρα Ρόθμανς. Το λαζάκι αυτό έκανε τότε μαθήματα ακορντεόν. Προσφάτως έμαθα ότι έχει ανοίξει ένα μαγαζί σαν του Γιαννόπουλου, όμως πολύ πιο καλό. Πουλάει τα ίδια προϊόντα και πάει πάρα πολύ καλά. Όσο για τον Γιαννόπουλο, όταν ήρθε μετά από μερικούς μήνες στην Ελλάδα, κρυβόταν μην τον βρω, μην τον πετύχω πουθενά, όπως κρυβόμουν κι εγώ στην Αυστραλία μη με δουν, μη με πιάσουν. Κράτησε παραπάνω από ενάμιση μήνα αυτή η περιπέτεια. Ταλαιπωρία, φόβος.

Ο φόβος του αεροπλάνου

Με τη Λουφτχάνσα επέστρεψα, την αγαπημένη μου εταιρεία. Είκοσι λεπτά πριν φτάσουμε στη Φρανκφούρτη πέφτουμε σε έναν τυφώνα, πώς το λέν', σε μια ανεμοθύελλα με βροχή. Φοβήθηκα, ομολογουμένως. Είχαμε προσδεθεί, αλλά έσπασε κι ένα απ' τα κουτιά που μεταφέραμε τα μπουζούκια. Στο κατέβασμά του, πάρα πολύ επικίνδυνο, το αεροπλάνο δεν μπορούσε να προσγειωθεί. Αφού προσγειωθήκαμε, έπρεπε να συνεχίσουμε για Μόναχο. Ήθελα να πάρω το τρένο. Μα τα παιδιά επέμεναν να συνεχίσουμε με το αεροπλάνο, ήταν μόνο είκοσι λεπτά πτήση, γιατί μας περίμεναν στο αεροδρόμιο του Μονάχου οι γυναίκες τους. Η βλακεία μου ήταν ότι τους άκουσα. Ενώ είχα βρει τον τρόπο με μια μικρή διαφορά που θα πλήρωνα να συνεχίζαμε ως το Μόναχο με το τρένο, επειδή με παρακάλεσαν τα παιδιά, έπαιξα πάλι τη ζωή μου κορόνα γράμματα. Πάλι είχε ανεμοθύελλα, κατανάλωσα δυόμισι μπουκάλια οξυγόνο, ήμουνα χάλια. Είχα ταλαιπωρηθεί πολύ. Ένας γιατρός, που ήταν μέσα στο αεροπλάνο, με πρόσεχε. Μου είπε ότι το οξυγόνο μπορεί να ήταν και ακατάλληλο. Το αεροπλάνο δεν προσγειώθηκε τελικά στο Μόναχο λόγω κακοκαιρίας και συνέχισε για Ελλάδα. Κάπου στη Γιουγκοσλαβία άρχισε

να χάνει έδαφος, κατέβαινε χαμηλά κι εκεί κάπως έστρωσε. Έσκασε και μύτη ο ήλιος. Τότε ορκίστηκα να μην ξαναμπώ στο αεροπλάνο. Για χρόνια δεν μπήκα. Το ξαναπήρα μόνο όταν πήγα στην Αμερική.

21

ΠΟΡΤΡΕΤΑ

Χρήστος Νικολόπουλος

ΜΕ ΤΟΝ ΤΑΤΗ γνωριστήκαμε την περίοδο που δούλευα στην «Τριάνα» του Χειλά. Είχα δύο μπουζούκια μαζί μου. Ο ένας, πρώην χωροφύλακας αλλά τομάρι, Βολιώτης Θεσσαλός, κάθε βδομάδα μού ζήταγε αύξηση. Τα λεφτά δεν τα έδινα εγώ βέβαια, αλλά το μαγαζί δυσανασχετούσε. Ο κωλοπετσωμένος ο Χειλάς, χρόνια νταλαβερτζής, που λένε, με μαγαζιά, μου λέει κάποιο βράδυ ότι πρέπει να τους αντικαταστήσουμε, γιατί είναι αδίστακτοι. Το ένα μπουζούκι διέβαλλε το άλλο, δεν είχαν σταματημό πουθενά.

Δεν ξέρω πώς έφτασε στ' αφτιά του πιτσιρίκου (του Νι-

κολόπουλου) ότι σκόπευα να αλλάξω τα μπουζούκια μου. Κι ήρθε ένα βράδυ στο μαγαζί μετά το σχόλασμα και τον βάλαμε στο καμαρίνι με τη Μαρινέλλα να μας παίξει. Όταν έβγαλε το μπουζούκι του, είδαμε ότι το όργανο ήταν φτηνής κατασκευής κι ότι είχε σκεβρώσει. Μας έπαιξε κάτι κομμάτια. Αλληλοκοιταχτήκαμε με τη Μαρινέλλα, σαν να συμφωνήσαμε ότι χειρίζεται πολύ σωστά το όργανο. Το είδαμε και συνεσταλμένο παιδί, ήθελα να τον βοηθήσω σαν συνθέτη, δεδομένου ότι ήταν από την επαρχία, από τον Γιδά έξω από τη Θεσσαλονίκη, από ένα χωριό που το λένε Αλεξάνδρεια.

Τέλος πάντων, του είπαμε να έρθει την άλλη μέρα στο σπίτι να του δίναμε τραγούδια του ρεπερτορίου μας για να τα μάθει.

Πράγματι, του δώσαμε μια σειρά από τραγούδια και του είπαμε να έρθει σε δυο τρεις μέρες. Μας πήρε τηλέφωνο πολύ νωρίτερα απ' το ραντεβού, για να μας πει ότι ήταν έτοιμος. Ήρθε, μας τα έπαιξε. Ομολογουμένως πολύ χαρήκαμε, γιατί έδειχνε μια αγάπη για το έργο μας και για τη συνεργασία μας, που τόσο την επιδίωκε. Κι αποφασίσαμε να τον πάρουμε στη δουλειά.

Ήρθε στο σπίτι το ίδιο βράδυ, κάναμε δυο τρεις πρόβες, τον βρήκαμε άψογο, πάρα πολύ σταθερό, και τον βγάλαμε μαζί μας στη δουλειά. Τους δυο νεαρούς που είχαμε τους είπαμε να κοιτάξουν να βρουν αλλού δουλειά. Όταν

τους χρειαζόμασταν πάλι, θα επικοινωνούσαμε. Δε χρειάστηκε. Ήμουν τόσο σίγουρος ότι ο Τάτης θα μπορούσε να τα βγάλει πέρα μοναχός του, που δε χρειάστηκε καν δεύτερο μπουζούκι.

Παιδί-θαύμα. Υπήρχαν πολλά παιδιά-θαύματα τότε. Αρχίζαν από κάτι μικρά μπουζουκάκια και μεγάλωναν. Όπως ήταν μικρός, για να 'χω το δικαίωμα να τον πάρω μαζί μου στην Αμερική, έπρεπε να γίνω κηδεμόνας του. Τηλεφώνησα στους γονείς του πάνω στο χωριό, πήρα τη συγκατάθεσή τους και έγινα ο κηδεμόνας του. Μέσα σε είκοσι μέρες γνωριμίας, δηλαδή δεν είχε κλείσει ακόμα μήνας, ο Τάτης βρέθηκε μαζί μας στα μεγαλύτερα θέατρα της Αμερικής.

Εκεί ένας Ελληνοαμερικάνος, που είχε εργοστάσιο μακαρονοποιίας, πολύ πλούσιος, ερχόταν συνέχεια από πίσω μας, πλήρωνε ξενοδοχεία, είχε μια ωραιότατη κοπελίτσα, που ήταν δεν ήταν τότε δεκαπέντε χρονών. Την κόρη του. Ο μπαμπάς ήθελε να κάνει το κέφι της κόρης του. Ο Τάτης με παρακάλεσε μια μέρα να τον άφηνα να μείνει εκεί να παντρευόταν αυτή την κοπέλα. Του λέω: «Είσαι μικρός ακόμα. Να γυρίσεις πρώτα στην Ελλάδα και να έρθει η κοπελιά να σε βρει ή εσύ να τη βρεις». Είχα την υποχρέωση απέναντι στους γονείς του να φέρω το παιδί πίσω στην Ελλάδα. Έπρεπε να το προστατέψω.

Μια μέρα έρχεται ο κουμπάρος μου απ' την Καλλιρά-

χη και μου λέει: «Τρέχα, μην της κάνει καμιά ζημιά ο πιτσιρίκος και βρούμε τον μπελά μας». Λέω: «Τι συμβαίνει;» Μου λέει: «Είναι δίπλα στο δωμάτιο». Πάω, χτυπάω την πόρτα. Η πόρτα δεν άνοιγε, είχε από πίσω το σύρτη. Του λέω: «Τι κάνεις μέσα;» «Να, καθόμαστε», μου λέει, «συζητάμε». Τον έπιασα, μόλις κοιμήθηκε η πιτσιρίκα, και του 'δωσα έναν μπάτσο.

Κατόπι την είδα να ενδιαφέρεται, ερχόταν κι έπλενε τις κάλτσες του, συγύριζε το κρεβάτι, το δωμάτιο γενικά. Τότε ο Τάτης έμενε με έναν άλλο επίσης καλλιτέχνη που είχε κατέβει μαζί του απ' το χωριό. Από κει που ήταν ο αδερφός του Σκαλούμπακα.

Κατάλαβα ότι η μικρή δεν ερχόταν μόνο για να κρεβατωθεί μαζί του. Είδα ότι το ενδιαφέρον της είναι σωστό και πολύ σωστά επιδίωκε να τον κάνει δικό της. Ενέκρινα αυτή τη γνωριμία, αφού ήμουν και κηδεμόνας του, και του είπα: «Να την πάρεις την κοπέλα». Τότε μαζευτήκαμε όλοι, μας έκανε ένα τραπέζι ο μπαμπάς, συζητήσαμε για το συνοικέσιο. Ο Τάτης πάντα μου έλεγε ότι «Δε θα πάρω γυναίκα αν δεν τη δεις και συ και δε μου πεις εσύ το ΟΚ». Την είδα και ομολογουμένως ήταν σωστή. Στη συνέχεια βγήκε και καλή μητέρα.

Τελειώνουμε τη δουλειά απ' την Αμερική, γυρίζουμε στην Ελλάδα, συνέχεια σε άλλα μαγαζιά, γυρίζουμε στη Γερμανία κι εκεί ο Τάτης ήταν μαζί μας. Κατόπι έγινε μπου-

ζούκι του Νταλάρα, που ανέβαινε στο καλλιτεχνικό στερέωμα την εποχή εκείνη. Επειδή ο Τάτης είχε μεγάλη σχέση με το όνομά μου, θέλαν να μάθουν όλοι απ' αυτόν ορισμένα πράγματα για μένα. Ύστερα δούλεψε με τη Χαρούλα Αλεξίου για πολλά χρόνια και ακόμα, νομίζω, με τη Χαρούλα δουλεύει.

Πριν όμως γίνουν όλα αυτά, μια μέρα, ο Τάτης μού έφερε κάποια τραγούδια του, που ομολογουμένως μου αρέσανε όταν τα άκουσα. Είχε συνθετικές ικανότητες. Ένα απ' αυτά, το «*Μη σκαλίζεις τις στάχτες*», με στίχους που πρέπει να 'ναι του Βίρβου, μου άρεσε ιδιαίτερα. Για να δώσει ένας στιχουργός σαν τον Βίρβο στίχους σ' ένα άγνωστο παιδί σήμαινε ότι πόνταριζε κι αυτός στις ικανότητές του. Τα τραγούδια αυτά, τα πρώτα του Νικολόπουλου, τα βγάλαμε, θυμάμαι, σε μια καινούρια εταιρεία, τη Σάμπα. Όταν αναγκάστηκα από τα ελληνικά δικαστήρια να επιστρέψω στον Μάτσα, τα ξαναείπα. Ήταν τα πρώτα του τραγούδια που τραγούδησα μετά από απουσία δυόμισι ετών και γίναν επιτυχίες. Ήταν οι πρώτες επιτυχίες του μικρού.

Από τότε αρχίζει το ενδιαφέρον της εταιρείας Μάτσα προς το πρόσωπο του Νικολόπουλου. Ο κύριος Μάτσας είδε τη συνεργασία μας με ευχάριστο μάτι και άκουγε τα τραγούδια με ευχάριστο αφτί.

Πριν μεσολαβήσει η δεύτερη αναχώρησή μου για την

Αμερική, για οριστική πλέον εγκατάσταση (ήθελα να πάω να ζήσω πλέον εκεί για όλη μου τη ζωή), κάναμε με τον Χρήστο τον Νικολόπουλο το *«Υπάρχω»*. Σκέφτηκα, τότε, να 'ρχόταν ο Νικολόπουλος εκεί, στην Αμερική, να κάναμε εκεί δίσκους μαζί. Ήταν ένα έξοδο, φυσικά, για τον Μάτσα παραπανίσιο, αλλά σκέφτηκε ότι, δίνοντάς μου τα λεφτά που του ζητούσα, θα με βοηθούσε να εδραιωθώ στην Αμερική και να μην επιστρέψω ποτέ ξανά στην Ελλάδα.

Κάπου χάλασε όμως η δουλειά, δεν έγινε ποτέ. Κι όταν επέστρεψα οριστικά στην Ελλάδα, μου έστελνε κατά καιρούς τον Βασιλόπουλο και τον Κολοκοτρώνη, αλλά κυρίως ο Νικολόπουλος ήταν ο πρώτος του αγγελιοφόρος που τον πληροφορούσε για τις κινήσεις μου.

Μια μέρα ήρθαν ο Μάνος ο Λοΐζος, ο Χρήστος ο Λεοντής, ο Γιώργος ο Νταλάρας, ο Λευτέρης ο Παπαδόπουλος κι ένας δικηγόρος, του οποίου το όνομα μου διαφεύγει, για να μ' ακούσουνε, να δουν τι είναι αυτό ακριβώς που ζητάω από τον Μάτσα. Τους είπα ότι του δίνω τα τραγούδια που βάσει του υποτιθέμενου συμβολαίου τού χρωστώ, προκειμένου να με αποδεσμεύσει απ' το συμβόλαιο. Θα του έδινα δύο δίσκους οικειοθελώς, χωρίς να αξιώσω ποσοστά, προκειμένου να με αποδεσμεύσει. Βρήκαν την προσφορά μου πολύ ισχυρή και μου υποσχέθηκαν την εγγύηση του σωματείου. Μου είπαν: «Έχεις το λόγο μας, θα πάμε να μιλήσουμε με τον Μάτσα

και αν δε δεχτεί αυτή τη συμφωνία θα είναι παράλογος». Και κάτι τέτοια.

Έκτοτε δεν τους ξανάδα.

Απ' ό,τι έμαθα εκ των υστέρων από τον ίδιο τον Νικολόπουλο, ο Μάτσας ήτανε εξαγριωμένος μαζί μου. Σκεφτόταν να μου κάνει μήνυση. Είχα δώσει μια συνέντευξη σ' ένα περιοδικό και ο Μάτσας υποχρέωσε το ίδιο το περιοδικό να δημοσιεύσει μια απάντηση δικιά του στο επόμενο τεύχος.

Ούτε λίγο ούτε πολύ, άρχισα να καταλαβαίνω ότι ο μικρός έπαιζε βρόμικο παιχνίδι. Ήταν περισσότερο άνθρωπος του Μάτσα παρά δικός μου κι ότι όλα αυτά, το σωματείο που μου κουβάλησε και τα λοιπά, ήταν όλα δικές του δουλειές. Όταν όμως είδε ότι εγώ τα 'γραφα όλα αυτά στα παλιά μου τα παπούτσια, ότι επέμενα και δεν υπαναχωρούσα σε τίποτα, ήρθε μια μέρα στο σπίτι και μου αράδιασε ένα σωρό βλακείες. «Χάνεις τον καιρό σου», του λέω.

Η ουσία είναι ότι και αυτός πρόδωσε τον άνθρωπο που του συμπαραστάθηκε περισσότερο απ' οποιονδήποτε άλλο.

Χρήστος Κολοκοτρώνης

Ο Κολοκοτρώνης ήταν ο στιχουργός που κάλυπτε το εβδομήντα με ογδόντα τα εκατό των λαϊκών τραγουδιών της εποχής εκείνης και ιδιαίτερα με το δικό μου στοιχείο. Όταν λοιπόν είδε ότι λάκισα από την Γκρέυ, ανέβηκα στη Θεσσαλονίκη και είχα γνωρίσει κάποια και είχα δημιουργήσει μια κατάσταση εκεί σ' ένα μαγαζί όπου θα δούλευα για την περίοδο της Έκθεσης, τα μάζεψε και ήρθε.

Μόλις τον είδα, ένιωσα μια ανακούφιση, γιατί ήμουν ακόμα πιτσιρίκος κι ο Κολοκοτρώνης ήταν στα μέσα και στα έξω, έμπειρος στα μαγαζιά, με μεγάλη δράση.

Του πρότεινα να αναλάβει όλη τη διαχείριση της δουλειάς του «Λουξεμβούργου». Το μαγαζί ήταν ασφυχτικά γεμάτο κάθε βράδυ. Ήταν η πρώτη φορά που τραγούδαγα στη Θεσσαλονίκη σαν όνομα. Παλιά είχα ξανατραγουδήσει, όπως σου είχα πει, στου Σταυράκη, διερχόμενος απ' το στρατό.

Είχαν περάσει δεκαπέντε, δεκάξι ή δεκαεφτά μέρες από τότε που ξεκινήσαμε (η Έκθεση κρατούσε είκοσι μία μέρες) και δεν του είχα ζητήσει να μου παραδώσει λογαριασμό σχετικά με την κίνηση του μαγαζιού. Η εμπιστοσύνη που του είχα ήταν τόσο μεγάλη, που ούτε καν τον

ρώτησα. Όταν επιτέλους μια μέρα έκανα τον κόπο να τον ρωτήσω πώς πάμε, μου λέει: «Είμαστε μία ή άλλη». Του είπα ότι δεν ήταν ώρα για καλαμπούρια. «Ίσια βάρκα, ίσια πανιά». «Σου λέω πως δεν είναι ώρα για αστεία. Πες μου τι έχει γίνει όλο αυτό το διάστημα». Μου λέει: «Πολύ σοβαρά σου μιλώ, δεν έχει μείνει κανένα κέρδος». Του είπα ότι αναλαμβάνω εγώ από δω και πέρα τη διαχείριση του μαγαζιού, τις εισπράξεις, τους λογαριασμούς, την πληρωμή των σερβιτόρων. Στο τριήμερο που ακολούθησε άρχισαν να καταφθάνουν διάφοροι προμηθευτές. Ερχόταν ο ψωμάς, που έλεγε «Έφερα πεντακόσια κιλά ψωμί», ο ψαράς που έλεγε «Έφερα πενήντα κιλά τσιπούρες», διάφοροι μανάβηδες που φέρναν ζαρζαβατικά – όλοι αυτοί ήταν βαλτοί από τον ίδιο κι έρχονταν να μου ζητήσουν λεφτά. Εγώ τους πλήρωνα και παρ' όλα αυτά μέσα σε τέσσερις μέρες κατάφερα και περίσσεψαν σαράντα τέσσερις χιλιάδες δραχμές καθαρό κέρδος. Το δικό μου μεροκάματο ήταν δύο χιλιάδες δραχμές τη βραδιά.

Ο Κολοκοτρώνης γνώρισε μια τσιγγάνα όταν ήταν μαζί μου στη Θεσσαλονίκη, που την κατέβασε στη συνέχεια στην Αθήνα και έζησε μαζί της έξι εφτά χρόνια. Νομίζω πως έχει κι ένα παιδί μαζί της. Δηλαδή ζωή χαρισάμενη ο Κολοκοτρώνης. Είχε τον τρόπο του και με έψηνε πάντα. Και έδινα πάντα τόπο στην οργή. Έλεγα, δε βαριέ-

σαι, εντάξει, αφού έβγαλα εγώ, ας βγάλει κι αυτός. Δε μ' άρεσε, βέβαια, η κλεψιά και το ψέμα, αλλά ήταν τόσο ραδιούργος αυτός ο άνθρωπος, που πάντα με έριχνε στο τέλος. Ώσπου μια φορά τον αποκάλεσα Ρασπούτιν και του κακοφάνηκε. «Πού ξέρεις εσύ γι' αυτό το πρόσωπο;» με ρωτά. Του λέω πως είχα δει μια ταινία ρώσικη που διαδραματιζόταν στην αυλή του τσάρου κι ο Ρασπούτιν αυτός ήταν ο ρυθμιστής των πάντων. Γέλασε. Με στρίμωξε κάποια στιγμή στο σπίτι και μου λέει: «Επιτέλους, έβαλες μυαλό». Του λέω: «Μυαλό είχα πάντα, αλλά σου είχα μια αδυναμία που ούτε εγώ μπορούσα να ξεκαθαρίσω την αφετηρία της. Ενώ ήσουν καθίκι, ενώ ήσουν βρόμικος, γιατί ο ρόλος που έπαιξες δίπλα μου μια ζωή ήταν κατά ενενήντα οχτώ τα εκατό βρόμικος και κατά δύο τα εκατό καθαρός, δεν μπορούσα να σε κάνω πέρα». Μου λέει: «Κι ο Χριστός κάποτε αγρίεψε και τράβηξε το βούρδουλα και πλάκωσε τους εμπόρους που κάνανε τον Οίκο του Πατρός του οίκο εμπορίου. Επιτέλους, όμως, Στέλιο», μου λέει, «ξύπνησες».

Πάρα πολλά, μα πάρα πολλά με συνδέουν με τον Κολοκοτρώνη που δεν μπορώ να τα θυμηθώ έτσι, γιατί η σχέση μας κράτησε πάρα πολλά χρόνια.

Άκης Πάνου

Ο Άκης Πάνου δίνει κι αυτός χρόνια τώρα μάχες με τις δισκογραφικές εταιρείες. Έχει μια περηφάνια και έναν υπέρμετρο ίσως εγωισμό στον τομέα αυτό, αλλά δεν υποκύπτει. Ποτέ δεν έγινε υποχείριο των εταιρειών. Παρότι φτωχός, κοίταζε να κερδίζει από άλλες δουλειές χρήματα παρά να κάνει το κέφι του Λαμπρόπουλου ή του Μάτσα. Είναι ομολογουμένως ωραίος άνθρωπος, με πολύ λίγα λάθη.

Κατάγεται από μια σπουδαία οικογένεια, έχει μόρφωση και υπήρξαν φορές στο στούντιο, όταν τραγουδούσα, που τον είδα να κλαίει. Συγκινημένος χωρίς να ξέρω γιατί, αυτό πάντως έδειχνε ότι ήταν άνθρωπος με αισθήματα. Δεν είδα κανένα άλλο συνθέτη μες στα χιλιάδες τραγούδια που έχω πει να νιώσει αυτό το πράγμα. Σε γενικές γραμμές είναι ένας άνθρωπος που αγωνίζεται με τις εταιρείες για να μην τον εκμεταλλεύονται. Ένας αξιόλογος συνθέτης. Που γράφει ο ίδιος τους στίχους του για όλα του τα τραγούδια. Εγώ ένα μόνο δίσκο δικό του έχω πει: *«Η ζωή μου όλη»*.

22

ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Η κόκκινη Μερσεντές

Οταν κατεβηκα εκείνο το πρωινό απ' το σπίτι μου και δεν είδα το αυτοκίνητο στη θέση που το 'χα αφήσει, ένιωσα ένα κρύο πράγμα στη ραχοκοκαλιά. Δεν έμοιαζε ούτε με το χαμό ενός αγαπημένου προσώπου ούτε με τίποτ' άλλο. Ήταν κάτι πολύ οδυνηρό. Κι όταν βρέθηκε στην Άμφισσα, σε μια μάντρα, παραμορφωμένο και λεηλατημένο, με πήρανε τηλέφωνο απ' την Ασφάλεια να πάω να συγχαρώ το διοικητή και τα Σώματα Ασφαλείας που μου το βρήκαν. Μου συνέταξαν μια ευχαριστήρια επιστολή και μόνο το όνομά μου έβαλα από κάτω. Μετά φέραν στο γραφείο του αξιωματικού που είχε αναλάβει την ανάκριση τους τρεις κλέφτες. Τους είχαν φέρει χω-

ρίς χειροπέδες. Οι δύο ήταν τριαντάρηδες και είχαν σαν στόχο το κέρδος. Όχι να καβαλήσουμε τ' αμάξι να το δείξουμε στην γκόμενα. Ο τρίτος, ο πιο μικρός, ήταν γιος ενός πρώην αρχηγού της Αστυνομίας. Ήταν στην ηλικία που έκανε για πλάκα διαρρήξεις. Ο αξιωματικός τού μίλαγε στον ενικό. «Έλα, ρε Γιώργο, πες μας, πώς άνοιξες το αμάξι;» «Εγώ τους έλεγα να μην το πειράξουμε αυτό το αυτοκίνητο, γιατί είναι του Στέλιου του Καζαντζίδη». Στη δίκη που έγινε αργότερα δεν ήθελα να παραστώ. Δεν είχα καμιά απαίτηση απ' τα παιδιά. Είπα στην αδερφή του ενός, όταν με ρώτησε, ότι δε θα πήγαινα στο δικαστήριο.

Τους πιάσαν από το πετρέλαιο. Γιατί τα πετρελαιοκίνητα στην Ελλάδα δεν μπορεί να τα κυκλοφορεί ο κάθε ιδιώτης. Το κλεμμένο έπρεπε να πουληθεί σε επαγγελματία. Για να φτάσει στην επαρχία και να γίνει αγοραίο ταξί. Ολοκαίνουριο αυτοκίνητο. Πουλήθηκε δύο φορές. Την πρώτη σαράντα χιλιάδες δραχμές σε κάποιον από τα Μεσόγεια, που με τη σειρά του το μεταπούλησε για ενενήντα πέντε χιλιάδες δραχμές σε κάποιον άλλο. Όταν διαβάσαν στην εφημερίδα ότι «εκλάπη η κόκκινη Μερσεντές του Στέλιου του Καζαντζίδη», παγώσανε. «Δε σου 'λεγα, ρε, εγώ ότι είναι του Στέλιου, να μην το πειράξουμε;» Όλο αυτό έλεγε ο ψηλός και κόντευε να κλάψει.

Απ' την Ασφάλεια μου είχαν πει στο τηλέφωνο ότι μό-

νο το μαγνητόφωνο είχε γλιτώσει. Όταν πήγα να πάρω το αυτοκίνητο, ούτε το μαγνητόφωνο υπήρχε.

Οι φωτογραφίες

Στα μαγαζιά που δουλεύαμε τότε πηγαίναμε, θυμάμαι, τα καλοκαίρια, όταν ο ήλιος ήταν ακόμα δύο τρία καλάμια πάνω. Μέχρι να ετοιμαστούμε, να πάρουμε θέσεις (φαίνεται τώρα λιγάκι αστείο αυτό που θα πω), υπήρξαν φορές που αρχίζαμε με τον ήλιο. Κλείναμε τρεις η ώρα μετά τα μεσάνυχτα. Ούτε ένα λεπτό παραπάνω. Κανείς δε μας υποχρέωνε, μόνοι μας είχαμε βγάλει αυτή την απόφαση, ότι στις τρεις η ώρα έπρεπε να κατέβουμε κάτω όλοι. Βέβαια, όλα είχαν προετοιμαστεί από πριν, ο μάγειρας, μιλημένος από μένα, ήταν έτοιμος να σερβίρει πριν αρχίσουμε το τραγούδι κι έτσι στις τρεις, τρεις και τέταρτο το πολύ, φεύγαμε για το σπίτι.

Στα διαλείμματα, στο σχόλασμα και στην ώρα των ευρωπαϊκών βγάζαμε τις φωτογραφίες. Οι πελάτες είχαν προηγουμένως συνεννοηθεί με το φωτογράφο και κάθε συντροφιά που ήθελε μας έβαζε στη μέση και βγάζαμε τη φωτογραφία. Αυτό γινόταν μόνο στο διάλειμμα. Δεν κατέβαι-

να ποτέ από το παλκοσένικο και δεν επέτρεπα σε κανέναν απ' το συγκρότημα να λείψει την ώρα της δουλειάς για να φωτογραφηθεί με τους πελάτες. Δεν είχαμε τότε τραγουδίστριες να κατεβαίνουν στα τραπέζια, να τις κερνάνε, να τις μιλάνε και στη συνέχεια να θέλουν να τις πάρουνε μαζί τους το πρωί.

Τότε οι καλλιτέχναι ήταν αυτοί που φαινόντουσαν επάνω στο παλκοσένικο. Δεν είχαν άλλες δουλειές. Όλοι οι καλλιτέχναι ήταν μόνο καλλιτέχναι. Και δεν μπορούσε να λείπει κανένας την ώρα που ήμασταν επάνω εμείς. Αλλά στο διάλειμμα, με τα ταγκό, υπήρχαν χορευτές, πατεράδες με τις κόρες τους που ερχόντουσαν και χόρευαν ένα επιδεικτικό ταγκό, ας πούμε, την ώρα με τα δημοτικά ή τα ψευτοκαλαματιανά, τότε μόνο επιτρεπόταν η φωτογραφία.

Είχα ένα φωτογράφο κουμπάρο, που τον είχα στεφανώσει κιόλα. Είχε ένα σύστημα που έφτιαχνε τις φωτογραφίες αμέσως. Με κάτι φούρνους τις έψηνε τις φωτογραφίες και τις έδινε στον πελάτη. Αυτός καθάριζε πιο πολλά λεφτά απ' ό,τι το μαγαζί. Κάποια φορά που κινδύνευε να κλείσει η «Τριάνα» του Χειλά λόγω έλλειψης χρημάτων, προσεφέρθη αυτός και τη χρηματοδότησε και έγινε συνεταίρος. Από φωτογράφος, σήμερα είναι ένας από τους πιο σπουδαίους επιχειρηματίες που έχει η Αθήνα με δικό του νυχτερινό μαγαζί. Δικό του τελείως. Με μια ντεκορασιόν αμερικάνικου τύπου, σαν τα μαγαζιά του

Λας Βέγκας. Τέτοια ιστορία. Τρομερή δαπάνη. Κι όλα αυτά απ' τη φωτογραφία.

Τότε η φωτογραφία ήταν κάτι σαν συμπλήρωμα. Κάθε συντροφιά που ερχόταν έπρεπε να απαθανατίσει τη βραδιά. Ιδιαίτερα με τους Κύπριους φοιτητάς που, διερχόμενοι απ' την Ελλάδα για Λονδίνο, ερχόντουσαν να με δουν και να με ακούσουν, στηνόμασταν εκεί με τη Μαρινέλλα και βγαίναμε φωτογραφίες. Ο φωτογράφος έβγαζε τόσες όσες ήταν και τα άτομα. Μιλάμε για λεφτά, για πάρα πολλά λεφτά.

Θέατρο και κινηματογράφος

Από παλιά είχα το πάθος για τον κινηματογράφο. Έπαιξα σε πολλές ταινίες. Περίπου σε τριάντα ή σαράντα. Σε μια ταινία ο Κούρκουλος σηκώνεται απ' το τραπέζι και έρχεται και τραγουδάμε αγκαλιασμένοι το «*Ο δρόμος είναι σκοτεινός*». Και στη συνέχεια –ήταν η απαίτηση του σκηνοθέτη– τον μαχαιρώνουν.

Στα τραγούδια που λέγαμε σε μια ταινία, σαν συγκρότημα, τα κόβανε και τα βάζανε και σε άλλη ταινία μετά. Είχαμε τότε και το παιδί του λαού, όπως τον λέγαμε, τον

Νίκο Ξανθόπουλο. Και με τον Κωνσταντάρα βρέθηκα σε μια ταινία και με τον Ρίζο.

Έπαιξα και στο θέατρο. Σε ένα νούμερο ο Παράβας έκανε την Κλεοπάτρα. Μπαίνοντας στη σκηνή λέει: «*Κλείστε τις τρύπες μη φύγουν τα ντουμάνια!*» Δεν ξέρω τι αργιλέδες καιγόντουσαν. Και κάνει ένα μονόλογο ο Βέγγος: «*Με ποιον, μωρή, μ' απάτησες;*» της λέει της Κλεοπάτρας. «*Αντώνη μου, σου το 'πα. Η Αίγυπτος κινδύνευε να μοιραστεί στα τέσσερα/κι αφού μου το υπέδειξε το αράπικο συμβούλιο/υπέρ πατρίδος έπεσα και δόθηκα στον Καίσαρα*». «*Στον Καίσαρα; Ποιον Καίσαρα, μωρή;*» «*Εν πρώτοις τον Ιούνιο, κατόπι στον Ιούλιο, στον Αύγουστο, Σεπτέμβριο, Οκτώβριο, Νοέμβριο και Δεκέμβριο*». «*Και το Γενάρη, κάθαρμα, θα ξεφουρνίσεις έμβρυο;*» «*Αντώνη μου, μην κάνεις έτσι!*» «*Μη νοιάζεσαι, μη σκιάζεσαι, βασίλισσα ξεφτίλω,/το τρίο της παρηγοριάς αμέσως θα σου στείλω*». «*Τρίο; Ποιο τρίο εννοείς, γλυκό μου ταίρι;*» «*Λουκανίδη, Στεφανάκο και Σιδέρη*». «*Ώστε την κοπανάς και φεύγεις και μ' αφήνεις;*» «*Ναι, Κλεοπάτρα σουρλουλού, το μπαλαμούτι φίνις. Τα σέα και τα μέα σου θα πάρω υπό μάλης/όπου χατίρι να μη δεις, κακό σπυρί να βγάλεις/και να σκουριάσει το όργανο, το ξίφος σου στη θήκη/απάνω στα άγρια βουνά στους λόγκους σου, καθίκι*».

Και τραβάει ένα τσιφτετέλι μετά, μα τι νούμερο ήτανε! Απ' τα πιο επιτυχημένα που είχε γράψει ο Νικολαΐδης. Ήταν θιασάρα μεγάλη. Με Βλαχοπούλου, Οικονομίδη, Μαρούδα, Μπελίντα, εμείς, ο Φλερύ με την Άλμα. Εμείς

τραγουδούσαμε ανάμεσα στα νούμερα της επιθεώρησης, λέγαμε τρία τραγούδια μπόμπες. Ένα τραγούδι ήταν εισαγωγής, προϊόν ανατολικών χωρών, Ινδία και βάλε! Του άλλαξαν τα φώτα! Το συνθέτη τον σκοτώσαν, τον αφανίσαν από προσώπου γης! Αλλά ήταν αξιόλογο τραγούδι, δεν πρέπει να το 'χεις ποτέ ακούσει! *«Όλα μου τα χρόνια το τραγούδι αποζητάω,/απόκληρος της μοίρας γυρίζω στη ζωή,/ο πόνος μ' αγκαλιάζει, τη λύπη τραγουδάω/κι ατέλειωτη μια πίκρα βαραίνει την ψυχή»*.

Αυτό το 'λεγα πριν πω στο «Παρκ» τραγούδια του Θεοδωράκη. Ένα πολύ βαρβάτο, που δεν κάνει αστεία: *«Το σπίτι μου το χαμηλό ο ήλιος δεν το ξέρει,/στον ήλιο στέκει σιωπηλό χειμώνα καλοκαίρι./Εκεί που λέω φτάνει, η τύχη μου αλλάζει,/καινούριες μέρες θα 'ρθουνε με νέο ουρανό,/ξανάρχεται σκοτάδι και το όνειρό μου σπάζει/κι ομίχλη με τυλίγει σα δέντρο μοναχό»*. Πάρα πολύ ωραίο τραγούδι. Μόλις τ' άκουσε ο Κατράκης μ' αγκάλιασε. Μου λέει: «Τι τραγούδι είναι αυτό και τι ερμηνεία είναι αυτή!» Το λέγαμε πολύ, το νιώθαμε κι οι δυο, το αγαπούσαμε πάρα πολύ. Αγαπούσαμε τον Κατράκη, γιατί μας είχε πει την ιστορία του.

Το βράδυ που αρρώστησε ο Βέγγος, ο Μπουρνέλλης, που κάποιος του είχε πει ότι το 'χω μάθει απόξω το νούμερο «Αντώνιος και Κλεοπάτρα», ούτε λίγο ούτε πολύ έρχεται και μου λέει να το πω εγώ στη θέση του. «Έτσι γίναν οι διασημότητες», μου λέει, «από κάποια ευκαιρία.

Σερβιτόροι που την ώρα του γυρίσματος κάτι έπαθε ο πρωταγωνιστής και τους χρησιμοποίησαν γίναν βεντέτες». «Άσε τα παραμύθια», λέω. Και ήμασταν στα μαχαίρια, ε; Μου είχε κάνει μια πουστιά. Δε μου είχε βάλει το μεγάφωνο ελέγχου εκεί που του είχα πει. Ήθελα να ακούω τη φωνή μου μέσα στο νταβαντούρι που γινότανε. Κι ο Μπουρνέλλης δε μου το 'βαζε το μεγάφωνο. Δεν ξέρω. Και με τράβηξε και στα δικαστήρια. Και ήρθε μάρτυρας ο Οικονομίδης υπέρ του κυρίου.

Ο Γιαννακόπουλος, ο Νικολαΐδης –γιατί μαζί γράφανε τότε με τον Νικολαΐδη–, ένας Ράλλης, ένας χοντρός τεχνικός που τον είχε εκεί στη σκηνή, ο συχωρεμένος ο «Άσπρες κορδέλες», πώς τον λέγανε, ο συνθέτης, ναι, ναι, έμενε στο Μαρούσι, κατάφερε και πήρε ένα διαμερισματάκι εκεί, κοντά στον Πυθαγόρα. Ένας κοντούλης τόσος δα, έπαιζε πιάνο, πώς τον λέγανε; Όχι ο Χαιρόπουλος. Ο Χαιρόπουλος έχαιρε εκτιμήσεως... Ούτε ο Χατζηνάσιος, πώς τον λέγανε; Τι δουλειά έχει ο Χατζηνάσιος με τον Χαιρόπουλο; Σαλτιμπάγκος που κοιτάει πώς να τα κονομήσει. Μα πώς τον λέγανε, πώς τον λέγανε, μωρέ; Τέλος πάντων, δε θυμάμαι.

Οι πατάτες της Καβάλας

Η Καβάλα, η πατρίδα του Βασίλη, την εποχή που την πρωτοεπισκέφτηκα ήταν χωρισμένη στα δύο. Απ' τη δεξιά πλευρά, όπως κατεβαίνεις το δρόμο, είναι τα Προσφυγικά. Εκεί είναι συγκεντρωμένο όλο το προσφυγικό στοιχείο. Εκεί γινότανε το λαϊκό νταβαντούρι. Απ' τα δεξιά ήταν η αριστοκρατία της. Λίγοι. Δεν μπορούσαν να κρατήσουν ένα μαγαζί. Πήγα κάνα δυο βράδια. Λέγανε Αττίκ, Χαιρόπουλο. Σε μας, στην αριστερή πλευρά, γινόταν λαϊκό προσκύνημα. Λαός μιλιούνια. Ερχόντουσαν κι απ' τας Σέρρας, απ' τη Δράμα, κατέβαιναν από τα ορεινά, κουβάλαγα κόσμο μαζί μου πολύ, μπουζούκια από τα καλά, όλοι οι μουσικοί ήταν ακριβοπληρωμένοι τότε.

Ο Βασίλης ο Περιστέρης ήταν μέγας χασικλής. Εκεί στην Καβάλα πρωτογνώρισα και τη Σεβάς Χανούμ. Εκεί πρωτοδούλεψα μαζί της. Αυτή με τον κυρ Βασίλη καίγαν αργιλέδες με τις πατάτες που φτιάχνανε. Ολόκληρη ιεροτελεστία. Σκάβαν την πατάτα από μέσα λες και χτίζανε πολυκατοικία, άψητη πατάτα, ωμή, την κόβανε μ' ένα μαχαίρι από πάνω, βάζανε το δίφραγκο ή το τάλιρο της εποχής με τα γραναζάκια που έχει στη άκρη, το βάζανε στη μέση ακριβώς κι αρχίζανε και το γυρίζανε. Το τάλιρο ή το δίφραγκο έτρωγε την πατάτα από μέσα. Κι

η πατάτα γινότανε σαν βαρελάκι. Όπως κάνουν τα γεμιστά. Ακριβώς έτσι. Μετά τρυπάγανε την πατάτα με σπιρτόξυλα από κάτω, για να μη φεύγει ο καπνός προς τα κάτω από την υγρασία, κι αρχίζαν το στρώσιμο: ένα στρώμα καπνό, ένα στρώμα καρυδάκι, ένα στρωματάκι μπουμπάρι. Σαν τους μπακλαβάδες. Και γινόταν η τρομπλόν, πολυκατοικία τετραώροφη, πενταώροφη, με την πατάτα. Ένα κομμάτι φλοιό καρυδιού που τον κρατάγανε στη μασιά τού δίνανε φόκο και γινόταν κάρβουνο. Το βάζαν από πάνω όπως ήτανε, στρογγυλό, και άρχιζαν το πάφα πούφα. Χουρ, χουρ, χουρ. Βάζαν και ψωμάκι λιωμένο για να μη χάνει στην εξάτμιση και πάνω σ' ένα ποτήρι καρφώνανε την πατάτα με διάφορα χαρτιά, κολλάγανε με σάλιο γύρω γύρω κάτι χαρτόνια από πακέτα τσιγάρων και δεν έφευγε τίποτα. Γέμιζαν το μισό ποτήρι νερό, το μαρκούτσι μες στο νερό για να φιλτράρει τον καπνό κι έκανε χλου, χλου, χλου κι έβλεπες ντουμάνι μέσα. Πάφα πούφα. Όλη η βρομιά, οι νικοτίνες μέναν μέσα στο νερό και πίνανε καθαρό χασίς. Την πατατούλα μετά την πετάγανε στη θάλασσα, γιατί ήταν ακροθαλασσιά το μαγαζί που δουλεύαμε, και πίνανε. Δέκα δεκαπέντε πατάτες τη μέρα. Μιλάμε για πολύ πράμα. Φεύγει μια φορά η Σεβάς Χανούμ και πάει στη Δράμα, να βρει τα ταίρια της, που λένε, και της δώσανε μια κάλτσα γυναικεία γεμάτη μπουμπάρι. Τι θα πει μπουμπάρι; Είναι η προτε-

λευταία επεξεργασία του χασισιού, ακόμα με το λάδι. Μετά το κόβουνε και το βάζουνε σε αλουμινόχαρτο. Παίρνουν το σίδερο όπως είναι ζεστό, το πατάνε από πάνω, το αφήνουνε κι αυτό κάθεται. Κάθεται με τα λάδια όπως είναι και γίνεται μετά το μαύρο το χασίσι. Η κάλτσα ήταν τόσο χοντρή, πέντ' έξι κιλά πράμα είχε, σχημάτιζε μπουτάκι, γάμπα μέχρι κάτω και τα νύχια, τίγκα. Υπήρχαν μέρες που καίγανε μέχρι και πενήντα πατάτες. Χώρια τα κεράσματα που γινόντουσαν σε μακαντάσηδες που ερχόντουσαν.

Ώσπου μια μέρα φύσηξε νοτιάς και γέμισε το λιμάνι της Καβάλας πατάτες. Κατεβαίνει ο διοικητής με το τζιπ. «Τι είναι αυτό το πράμα;» λέει. «Από πού βγήκαν αυτές οι χειροβομβίδες;»

Απ' τη Σεβάς Χανούμ και τον κυρ Βασιλάκη.

23

Η ΕΠΤΑΕΤΙΑ

ΗΤΑΝ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ της δικτατορίας. Είχε βγάλει καιρό, δεν μπορούσα να πάω για ψάρεμα κι έφυγα απ' το κτήμα του Αγίου Κωνσταντίνου και πήγα στη Λαμία. Είχα κάτι φίλους εκεί. Ο φίλος μου είχε μαγαζί με μοτοσακό και νοίκιαζε ποδήλατα. Ο πεθερός του με τα ψώνια ετοιμαζόταν να ανέβει πάνω στον Μπράλο. Του λέω: «Θα σε πάω εγώ επάνω στο σπίτι». Μιλάμε για διαδρομή πενήντα με εξήντα χιλιόμετρα, όλο στροφές. Κανονίσαμε με το φίλο μου να 'ρθει στη συνέχεια κι αυτός, αφού κλείσει το μαγαζί του.

Πήρα τον παππού, που ήταν τσαγκάρης συνταξιούχος και μάρτυρας του Ιεχωβά, ογδόντα δύο ο παππούς, και τη γερόντισσα τη γιαγιά, συνταξιούχο δασκάλα στα εβδομήντα έξι, μιλάμε για μεγάλους ανθρώπους, και τους

πήγα στο βουνό. Στη συνέχεια ήρθε και ο γαμπρός του, ο φίλος μου, με τη γυναίκα του και τα τρία τους παιδάκια. Το μεσημέρι σφάξανε κάτι κοκόρια που είχανε, μας κάναν το τραπέζι και στη συνέχεια ξαπλώσαμε. Το βράδυ τούς πήγα εγώ στη Γραβιά για να τους κάνω το τραπέζι. Εκεί που τρώγαμε ένας μπαρμπέρης μού έφερε μια κιθάρα μέσα σ' ένα σελοφάν. Μου λέει: «Κύριε Καζαντζίδη, θέλω μόνο να μου την κουρντίσετε. Ειλικρινά σας μιλώ, δε θέλω ούτε έρχομαι ενοχλητικά για να παίξετε. Αλλά δεν ξέρω να κουρντίζω την κιθάρα μου». Γέλασα, την έβγαλα και την κούρντισα. Την πήρε το παιδί κι έφυγε. Τρία τσογλάνια που καθόντουσαν πιο κει, σ' ένα άλλο τραπέζι, άρχισαν να με βρίζουν. Ότι έπρεπε να πω κάτι τραγούδια, αφού μου φέραν όργανο στα χέρια και τα λοιπά. Άκουσα το υβρεολόγιο και λέω στην παρέα να φύγουμε. «Γιατί έτσι απότομα;» μου λένε. Τους λέω: «Δεν πειράζει, αρκετά κάτσαμε». Τα δικά μου αφτιά έχουν κεραίες. Κατάλαβα ότι υπάρχει φωτιά δίπλα μας. Ήταν και μεθυσμένοι. Λέγαν για τον Φούντα, που κάποτε είχε περάσει από κει, λέγαν για τη Βουγιουκλάκη, που κάποτε βρέθηκε από κει και κάτι τους είπε, κάτι τους έπαιξε. Εγώ δεν έπρεπε να φύγω έτσι, χωρίς να τους πω μερικά τραγούδια. Δεν ήρθαν να μου τα ζητήσουν. Μιλούσαν μόνο πολύ προκλητικά: «Τι μας κάνει ο Καζαντζίδης, τη βεντέτα;»

Εκείνη τη στιγμή εμφανίστηκε ένας πατέρας με δύο κοριτσάκια. Δίδυμα κοριτσάκια σαν καυτερές πιπεριές. Μελαχρινά. Εφτά οχτώ χρονών το καθένα. Κι άρχισαν να χορεύουν κάτι τσιφτετέλια πάνω στο τραπέζι μας. Τα κάναμε πολύ κέφι. Όταν αποφασίσαμε να φύγουμε, ο μπαμπάς των κοριτσιών μάς παρακάλεσε να περάσουμε απ' το σπίτι του να μας κεράσει έναν καφέ. Το σπίτι του ήταν πάνω στο δρόμο μας. Σταματήσαμε. Πέρασε λιγάκι η ώρα και μετά φύγαμε για το σπίτι του παππού και της γιαγιάς να κοιμηθούμε.

Κατά τις τέσσερις το πρωί μάς ξύπνησαν όλους, μας βγάλανε στο διάδρομο του σπιτιού με τα σώβρακα και με τις νυχτικιές. Τη γιαγιά, τον παππού, την κόρη τους, το γαμπρό, τα τρία παιδάκια και μένα. Έξω απ' το σπίτι υπήρχε μια δύναμη γύρω στους τριάντα χωροφύλακες. Τα 'χασα. Είδα αυτόματα, είδα περίστροφα, είδα πράματα. Λέω: «Τι συμβαίνει;» «Θα σας πούμε σε λίγο τι συμβαίνει». Ψάχνανε το αυτοκίνητό μου. Σε κάποια στιγμή ακούω ένα χωροφύλακα να λέει του διοικητή: «Κύριε διοικητά, μπορώ να σας δω λιγάκι έξω;» Βγαίνει έξω ο διοικητής και βλέπω το χωροφύλακα να του δείχνει ένα εξάρτημα που είχε η Μερσεντές μέσα στο κουτί για το ερκοντίσιον. Με φώναξαν κι εμένα έξω να τους πω τι ήταν αυτό. Το πέρασαν για βόμβα. Στο μεταξύ, μου 'χαν κάνει τ' αμάξι βίδες, πετάξαν έξω τα καθίσματα και κάτι

γράμματα που είχα μέσα στο αμάξι άρχισαν να τα διαβάζουν. Το διοικητή της δύναμης τον λέγανε Αθάνατο και είχε κάνει ένα φεγγάρι στο Αιγάλεω. Μου είπε ότι ήταν και πολύ φίλος του Ζαμπέτα, του φίλου μου. Μου λέει: «Άκου να δεις, θα τα πεις όλα, θα τα ξεράσεις όλα». Του λέω: «Τι να σας πω, κύριε διοικητά; Σαν τι θα θέλατε να σας πω; Τι θα σας άρεσε να σας έλεγα;» «Καζαντζίδη, άσε τις πλάκες και τα μπουζουξίδικα», μου λέει, «άσε τα πονηρά. Θα τα πεις όλα». Λες και πιάσαν τον Γιαγκούλα, τον αρχιληστή των ορέων. Φανταστήκανε ότι ανέβηκα στο βουνό για να οργανώσω αντάρτικο. Σ' όλο το δρόμο που κατεβαίναμε από τον Μπράλο μού κόλλαγε ο διοικητής να του πω τι ήταν αυτό μου μ' έκανε ν' ανέβω. Εκ των υστέρων έμαθα ότι φώναξαν ιδιαιτέρως τον παππού και του έκαναν αυστηρότατες παρατηρήσεις, γιατί υπήρχε ένας νόμος τότε, επί δικτατορίας, που έπρεπε να δηλώνεται ο φιλοξενούμενος. Αυτό είχε διαφύγει του παππού κι εκεί πάνω θέλαν να στηρίξουν την κατηγορία.

Φτάσαμε στη Λαμία. Μας κράτησαν αρκετές ώρες στο κρατητήριο και μετά μας κάναν ανάκριση, ξεχωριστά τον καθένα. Ρωτούσαν να μάθουν ποιος ήταν ο λόγος που βρέθηκα πάνω στα βουνά. Τους είπα την ιστορία, ότι έχω ένα κτήμα κάπου στον Άγιο Κωνσταντίνο κι ότι, επειδή έβγαλε καιρό και ρώτησα κάτι ψαράδες που μου

είπαν ότι θα κρατήσει όλο το τριήμερο, σκέφτηκα να πάω να δω τους φίλους μου στον Μπράλο και να ξαναγυρίσω στο κτήμα μετά από δύο μέρες. «Καζαντζίδη, άσ' τα αυτά. Πες μας τι δουλειά είχες εκεί πάνω». Εκεί ήταν η περιοχή του Μακαρέζου. Μας πήραν και τ' αποτυπώματα. Μου κακοφάνηκε που ταλαιπώρησαν τον παππού και τη γιαγιά. Τίποτ' άλλο. Εμείς ήμασταν νέοι άνθρωποι. Τελειώσαμε το απόγευμα, όταν ήρθε ο Μεγάλος. Μας ανέκρινε ο Μεγάλος και μας άφησε.

Ένας χωροφύλακας, λιγάκι λαϊκός, μου είπε τότε: «Ευτυχώς, Στέλιο, που ήρθε η Χωροφυλακή. Αυτοί που σε κάρφωσαν ήταν απ' τα ΤΕΑ, γιατί δεν τους τραγούδησες. Τα ΤΕΑ συνεργάζονται με το στρατό και τώρα θα ήσουν αγνώριστος απ' το ξύλο. Η Χωροφυλακή σε γλίτωσε».

Επί χούντας η εφορία με πίεζε να πάω να πληρώσω. Πηγαίνω μ' ένα φίλο μου να βρω τη Μαρινέλλα που ήτανε λίγο πολύ στα μέσα και στα έξω με την κατάσταση. Εκείνη μας υποδέχτηκε ξαπλωμένη στο κρεβάτι, μ' ένα τηλέφωνο αυτόματο που είχε έρθει τότε στην Ελλάδα, ενσωματωμένο μέσα στο ακουστικό. Μας λέει ότι ο τύπος με τον οποίο είναι τώρα μαζί είναι ένας πολύ πλούσιος άνθρωπος και δεινός επιχειρηματίας, τρομερά έξυπνος, που το μυαλό του βγαίνει απ' τα τυριά του κεφαλιού του.

Της λέω: «Άσ' τα αυτά τώρα, πες μας τι θα γίνει». Τελικά ο τύπος έρχεται και μας δίνει ένα δικηγόρο του, ο οποίος δικηγόρος, ενεργώντας κατά τρόπο γκανγκστερικό, επειδή του αρέσει το παράνομο, για να με απαλλάξει από τις πιέσεις της εφορίας προτείνει να με κλείσει σε νευρολογική κλινική μετά από μια δήθεν απόπειρα αυτοκτονίας που θα κάνω. Μ' αυτό το χαρτί μού υπόσχεται ότι μπορεί να με απαλλάξει από τον Μάτσα.

Φυσικά δε δέχτηκα. Η εντολή για να χαρατσωθώ είχε δοθεί από πολύ ψηλά. Ακόμα και το πενήντα τα εκατό που δικαιούμουν σαν έκπτωση δε μου το δικαιολογήσαν, γιατί λέγαν ότι είμαι ανέξοδος καλλιτέχνης, δεν είχα έξοδα γκαρνταρόμπας, γιατί πήγαινα, λέγαν, και τραγουδούσα στο στούντιο τα καλοκαίρια με σορτς και το χειμώνα με φανέλες κυνηγιού. Μου ζητούσαν λεφτά για τα προηγούμενα εννιά χρόνια, ενώ πάνω στην πενταετία, νομίζω, σβήνει το χρέος απ' την εφορία. Μου τα πήραν αναδρομικά και με πρόστιμο. Μόνο το σαράντα τα εκατό κατάφερε ο Ψαθάς, με πολλούς αγώνες, μέσα απ' τα χρονογραφήματά του, να μου κάνουν έκπτωση. Ήμουνα ο μόνος απ' τους συναδέλφους που είχε αυτή τη μεταχείριση στην περίοδο της χούντας. Ήταν μάλλον ένα είδος προσωπικής εκδίκησης, βγαλμένης από κάποιον που είχε προσωπικά μαζί μου.

Κατά την επταετία κάνω πάρα πολλά ταξίδια στη Γερμανία. Τρίμηνα, εξάμηνα, πάω για αλλαγή. Έχω πολύ καλούς φίλους εκεί, πολύ καλά παιδιά που με φιλοξενούν, δεν έχω το πρόβλημα του συναλλάγματος. Η χούντα αποσκοπεί σε μια εμφάνιση δική μου, που δε δέχομαι. Δε θυμάμαι, ήταν κάποια σχολή Χωροφυλακής. Με ζητούσαν να πάω. Ο διοικητής Ασφαλείας της Νέας Ιωνίας κάλεσε την ξαδέρφη μου, την Αύρα, και της είπε ότι δεν πρέπει να κλείνω τις πόρτες, θα τις χρειαστώ κάποτε. Με καλούσαν και σε κάτι εκπομπές περίεργες, που δεν μπορούσες να τις προσδιορίσεις. Κι εκεί δεν πήγαινα. Κάνα δυο που ήταν πολύ μες στα πράγματα τότε, με επίθετα που λήγαν σε -έας, μου είχαν κάνει προτάσεις για κάτι εκδηλώσεις. Δεν έλαβα μέρος σε καμιά. Μόνο με το δίσκο είχα ασχοληθεί. Δε μου κοβόντουσαν τότε τραγούδια. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας έχω κάνει γύρω στους δέκα ως δώδεκα δίσκους, μπορεί και δεκαπέντε, ακριβές νούμερο δίσκων δεν μπορεί να ξέρει κανένας καλλιτέχνης στην Ελλάδα, γιατί δε δίνονται τέτοια στοιχεία εδώ. Οι δίσκοι αυτοί πρέπει να πούλησαν καλά. Ήταν καλό εμπόρευμα, γιατί ήταν και τα τραγούδια αξιόλογα. Ο Μάτσας ήταν δύναμη, μπορούσε να τα περάσει. Στο μεταξύ, είχα βγει από τον κύκλο μου, δεν ανήκα σ' αυτούς που ασχολούνται με τη νυχτερινή ζωή και δεν ήξερα πολύ καλά τι συμβαίνει. Αλλά τα διάβαζα ό-

λα, τα μάθαινα όλα, γιατί ακούγαμε πολύ τότε το ραδιοφωνικό σταθμό Ντόιτσε Βέλε με κάποιον Μπακογιάννη, αν θυμάμαι καλά. Τον είχα γνωρίσει κιόλας, νομίζω, στο σταθμό του Μονάχου, το '65 που ήμασταν εκεί για περιοδεία. Συνήθως, όταν πήγαινα στη Γερμανία, πήγαινα σιωπηρώς. Δεν έδινα δημοσιότητα. Διάλεγα χωριά της Γερμανίας που να μην έχουν πολλούς Έλληνες.

24

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΘΗΣΑΥΡΟΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΡΡΩΣΤΙΑ ΜΟΥ, τώρα τελευταία (1980), ξεκίνησε από τον *Θησαυρό*. Έγραψε ότι είμαι ετοιμοθάνατος, ότι δίνω την τελευταία μάχη σε κάποιο αντικαρκινικό της Αθήνας. Συγκεκριμένα, ότι νοσηλεύομαι στον Άγιο Σάββα. Και παλιότερα, όταν ήμουν στην Αμερική, με είχαν αποκαλέσει κασετοπειρατή, ότι έκανα κασετοπειρατία εις βάρος των συναδέρφων μου. Είναι αδίστακτος ο φίλος μας ο Ντίνος. Όπως άλλοτε, έτσι και τώρα μου δημιούργησε πρόβλημα να κυκλοφορώ μέσα στον κόσμο. Κάθε μέρα όσους βλέπω με ρωτούν αν είμαι καλά. Και υγιής να είσαι, αρρωσταίνεις. Πολύ δυσάρεστο. Το «Καζαντζίδης ετοιμοθάνατος», συνδυασμένο και με την εξαφάνισή μου απ' το προσκήνιο, για άλλους λόγους βέβαια, που ο άλλος δεν τους ξέρει, γίνεται πιο πιστευ-

τό. Είχα παρακαλέσει τον Γιώργο τον Λιάνη να κάνει μια διάψευση. Δεν την έκανε. Παίρνει τότε ένας φίλος μου, πρώην τυπογράφος, τον κοινό μας φίλο στην εφημερίδα που έκλεισε, πώς τη λέγαν...; Την *Αθηναϊκή*. Ναι; Και του λέει: «Ρε Ντίνο, τι έχεις μ' αυτό τον άνθρωπο; Ψαρεύουμε μαζί, τον ξέρω καλά κι αυτόν και την οικογένειά του, είναι τόσο καλό παιδί, δε δίνει δικαιώματα». Αναιδέστατα του απαντάει εκείνος ότι δεν του τα 'χω ρίξει ποτέ. Από κει ξεκινάει το κακό με τον Ντίνο τον Παπαχριστοφίλου: ότι δεν κατάφερε να μου πάρει κάποιο κοντύλι, όπως παίρνει από συναδέλφους και τους βάζει εξώφυλλα. Και πολύ σωστά του λέει ο φίλος μου, ο πρώην τυπογράφος: «Ρε Ντίνο, ο Στέλιος έχει αποσυρθεί πλέον απ' τη δουλειά. Δεν έχει ανάγκη διαφημίσεως. Άλλο ο Βοσκόπουλος, που δουλεύει σε νυχτερινά κέντρα και θέλει να βλέπεται η φωτογραφία του και να ακούγεται το όνομά του. Αυτός, ναι, μπορεί να 'ρθει να σου δώσει κάποιο κοντύλι». Πλήρωναν τότε εκατό χιλιάδες και εκατόν είκοσι χιλιάδες δραχμές το εξώφυλλο. Τώρα ίσως έχει διπλασιαστεί. «Εντάξει, εντάξει», του λέει, «δεν τα 'χουμε δει τα λεφτά του ποτέ». Αυτός ήταν ο καημός του. Όταν όμως εξαντλούσε τα θέματα και δεν είχε τι να γράψει, ο ήρωάς του ήμουν πάλι εγώ. Ανέσυρε εμένα.

Ναι, τον έχω δει μια φορά. Ήρθε και μου πήρε μια συνέντευξη. Την έκανε σίριαλ. Είναι ένας άνθρωπος που

η μορφή του, το κεφάλι του, τα μάτια του γενικά, έχουν σχήμα φιδιού. Όχι, όχι, δεν είναι από θαυμασμό που επανέρχεται σε μένα. Είναι από συμφέρον. Με μένα πουλάει πιο πολλά φύλλα. Αλλά γιατί δε γράφει και κάτι καλό καμιά φορά, για αλλαγή; Κάτι έτσι να 'ναι λίγο πιο πολύ ευχάριστο;

Τώρα τελευταία τα 'χει βάλει με τον Μάτσα. Τον αποκαλεί Εβραίο, δίνει κάτι διακοσμητικά επίθετα στην εταιρεία του, την αποκαλεί ληστρική και άλλα. Η μόνη φορά που δε βρίζει εμένα. Για το συμβόλαιο γράφει ότι «δεν ξέρεις από πού να το πιάσεις», ότι «είναι διάτρητο». Και ρωτάω πολλές φορές: Τι Θεό πιστεύει αυτός ο άνθρωπος (ο Παπαχριστοφίλου); Τι άνθρωπος είναι εντέλει; Τα βάζει με την Αστυνομία, τα βάζει με τους καλλιτέχνες, ξύλο έχει φάει, και μιλάμε για ξύλο σοβαρό, τον έχουν ξυλοφορτώσει ουκ ολίγες φορές, τα μαγαζιά τού την έχουν στημένη, αυτός εκεί, το βιολί του! Ο *Θησαυρός* έχει μια ιστορία. Ήτανε παλιά της *Αθηναϊκής*. Αυτός πρόσθεσε τη λέξη *Οικογενειακός* και τον πήρε. Έπρεπε να σταθεί στα πόδια του σαν περιοδικό, να επιπλεύσει κιόλα. Φαίνεται ότι τα κατάφερε, γιατί μαθαίνω ότι έγινε οντότητα οικονομική. Ότι κερδίζει πάρα πολλά χρήματα, ότι έχει κάνει σπίτια και τα λοιπά. Όμως το μίσος του για τον καλλιτεχνικό κόσμο μού είναι ανεξήγητο.

Βέβαια, όχι εντελώς. Η γνώμη μου είναι ότι η γυναί-

κα του ήταν ένα ταλέντο και από διάφορα σαμποταρίσματα που της έγιναν κατά καιρούς στα μαγαζιά αναγκάστηκε να φύγει. Από την αποτυχία της συζύγου του στο καλλιτεχνικό στερέωμα νομίζω πως πηγάζει το μίσος του για τους καλλιτέχνες. Γιατί δεν έχει γράψει καλά για κανέναν.

Φερ' ειπείν για τον Βοσκόπουλο, που κατά καιρούς του 'χει βάλει εξώφυλλα και, όπως το λέμε στη γλώσσα την μπουζουξίδικη, του τα 'χει πάρει χοντρά. Τη μια βδομάδα γράφει «ο μέγας Βοσκόπουλος που χαλάει κόσμο, που οι δίσκοι του γίνονται ανάρπαστοι, γίνονται χρυσοί και πλατινένιοι» και την άλλη βδομάδα γράφει ότι «ο Βοσκόπουλος είναι φοροφυγάς, δεν πληρώνει την εφορία, είναι αδερφή» κι ένα σωρό άλλες ανοησίες. Μια αστάθεια, να πούμε, που δεν ξέρει κανείς τι να υποθέσει γι' αυτό τον άνθρωπο. Και το περίεργο είναι πως αυτά τα διαβάζει και τα πιστεύει ο ελληνικός λαός.

Να του κάνω μήνυση που έγραψε ότι έχω καρκίνο; Πρώτα πρώτα, αυτό έχει και την καλή του πλευρά, γιατί δημιουργεί μια συμπάθεια στον κόσμο. Οίκτο πρώτα, που μεταφράζεται σε συμπάθεια, αλλά που φυσικά είναι δυσάρεστη. Έχει γράψει πολύ χειρότερα πράγματα για άλλους καλλιτέχνες. Μια τραγουδίστρια του έκανε μήνυση και πήρε κάτι εκατομμύρια. Και ο Τέλλυ Σαβάλας τράβηξε στο δικαστήριο ένα περιοδικό στην Αγγλία και

πήρε ένα μυθώδες ποσό, το οποίο διέθεσε σε αγαθοεργούς σκοπούς.

Εγώ δεν έχω εμπιστοσύνη στα ελληνικά δικαστήρια. Όσες φορές έφτασα σε κάποιο δικηγορικό γραφείο για να αναθέσω να του κάνουνε μήνυση, πάντα μου λέγανε: «Για το Θεό, μη! Δεν αξίζει τον κόπο, καλό θα του κάνεις! Αυτό επιδιώκει αυτός!» Και το πέρασα ντούκου. Όπως τόσα άλλα. Τι δεν είχε γράψει τότε για την Αντωνία, για την Κορίνα, ότι της έτρωγα λεφτά, ότι έχω θανατοφοβίες, ένα σωρό βλακείες. Δεν ξέρω από πού παίρνει αυτά τα δικαιώματα και γράφει έτσι για τους καλλιτέχνες. Ίσως γιατί κανείς ποτέ του δεν τον τράβηξε στα δικαστήρια.

25

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ

ΕΔΩ ΚΑΙ ΧΡΟΝΙΑ, Στέλιο, πια δεν τραγουδάς. Μαζεύονται υπογραφές που ζητάν να σ' απελευθερώσει ο Μάτσας απ' το συμβόλαιο. Τον Οκτώβριο φέτος (1981) έχουμε εκλογές. Αν αλλάξουν τα πράγματα, θέλεις να ξανατραγουδήσεις;

Αν θέλω να ξανατραγουδήσω; Το ρωτάς; Το παλκοσένικο δε θέλω, Βασίλη. Δεν ξέρω και καμιά άλλη δουλειά. Το τραγούδι ήταν πάντα η δουλειά μου, που για μένα δεν το είδα ποτέ σαν επάγγελμα μόνο για το κέρδος. Εγώ έκανα λειτούργημα. Γιατί ποιος καλλιτέχνης σήμερα ελέγχει τα νύχια του μάγειρα και των βοηθών του, κάνει έλεγχο στα κρέατα να είναι σιτεμένα, ποιος κάνει έλεγχο στους λογαριασμούς να μην κλέβουν τα γκαρσόνια τους πελάτες, ποιος, ποιος; Εγώ τα έκανα όλα αυτά. Εν-

διαφερόμουν για τα πάντα. Εγώ μοίραζα φέιγ βολάν ο ίδιος με τη βέσπα. Έμπαινα μέσα στα καφενεία που είχε κόσμο και μοίραζα τα διαφημιστικά για το μαγαζί που θα δούλευα. Ποιος καλλιτέχνης σήμερα κάνει αυτό το πράγμα; Φρόντιζα και για το φαγητό των παιδιών. Μέχρι και τον ντεκορατέρ των μαγαζιών. Εγώ τους επιτηρούσα. Πώς θα κάναμε κάποια αλλοίωση στη μάντρα, πώς θα βάλουμε κάποιο τσουβάλι βαμμένο, ξέρω γω, να δώσουμε μια άλλη μορφή στο μαγαζί. Όλα αυτά γινόντουσαν από μένα και από τη Μαρινέλλα φυσικά, που είχε πολύ γούστο.

Τη μέρα που είχα κάνει τον όρκο να μην ξαναπατήσω σε μαγαζί, είχα κατά νου να κάνω ένα δίσκο κάθε χρόνο. Ένα ή δύο. Αλλά μου ήρθαν τελείως ανάποδα όλα. Σκεφτόμουν ακόμα κάποια ρεβεγιόν, Χριστούγεννα, παραμονές Πρωτοχρονιάς ή καμιά βδομάδα τις Απόκριες, τη βδομάδα της Τσικνοπέμπτης, να βγω να τραγουδήσω. Οραματιζόμουν τουλάχιστον δύο μήνες απασχόληση. Και φυσικά υπήρχε το εξωτερικό. Υπήρχε η Αμερική, υπήρχε η Αυστραλία, υπήρχε η Γερμανία, θα μπορούσα να πάω κανένα δεκαπενθήμερο, σε μια περιοδεία, όπως κάνουν όλοι οι συνάδελφοι μ' ένα φτηνό εισιτήριο, να με δει και να με χαρεί ο κόσμος. Με τη Μαρινέλλα το 'χαμε πολύ σκεφτεί και θα το έκανα αν στο μεταξύ δε μεσολαβούσε η περίπτωση του Βοσκόπουλου.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ

Ο Στέλιος πιάνει την κιθάρα του και τραγουδάει

«Μέσα στο τρένο Γερμανίας – Αθηνών,/στην τρίτη θέση σε μιαν άκρη καθισμένος,/αφήνω πίσω μου το μαύρο παρελθόν/και φεύγω στ' άγνωστο φτωχός και αδικημένος./Μέσα στο τρένο που με πάει στην ξενιτιά,/κλαίω τη μοίρα μου χωρίς παρηγοριά./Αφήνω μάνα και αγάπη ορφανές/κι ό,τι αγάπησα στον τόπο μου εδώ πέρα,/αφήνω όμως και στιγμές πολύ πικρές,/με την ελπίδα πως θα δω μιαν άσπρη μέρα./Μέσα στο τρένο που με πάει στην ξενιτιά,/κλαίω την τύχη μου χωρίς παρηγοριά./Φεύγει το τρένο και σφυρίζει συνεχώς,/σαν μοιρολόι, σαν τραγούδι πικραμένο./Γιατί, μανούλα μου, με γέννησες φτωχό;/Γιατί να ζήσω μακριά σε τόπο ξένο;/Μέσα στο τρένο που με πάει στην ξενιτιά,/κλαίω την τύχη μου χωρίς παρηγοριά».

Είχα να το πω είκοσι εφτά χρόνια, βρε... Έχεις καμιά προτίμηση για κανένα τραγουδάκι;

«Τρελέ τσιγγάνε, για πού τραβάς;/Μέσα στη νύχτα μόνος πού πας;/Είναι καημός μες στην καρδιά μου παντοτινός,/ο χωρισμός σου είναι καημός./Πού φεύγεις μόνος και βιαστικός;/Σαν να 'σαι ξένος περαστικός;/Σκλάβα σου μ' έχεις παντοτινά./Πάρε και μένανε στα μακρινά./Σκλάβα σου μ' έχεις παντοτινά».

(Ο Στέλιος το τραγουδάει στα τούρκικα, στα ποντιακά και μετά στα ελληνικά.)

«Μη σκαλίζεις τη στάχτη/να ξανάβρεις φωτιά,/η δική μας αγάπη/τώρα έσβησε πια./Κι αν υπάρχουν οι σπίθες/που ακόμα κρατούν,/μ' ένα φύσημα αέρα/και αυτές θα χαθούν./Για μια αγάπη καινούρια/θα χαράξω πορεία,/εσύ ήσουνα για μένα/μια παλιά ιστορία.

»Μια φορά εγελούσες/όταν έκλαιγα εγώ,/σα σκυλί με τραβούσες/πότε εκεί, πότε εδώ./Μα αλλάξαν τα χρόνια,/ήρθαν άλλοι καιροί/τώρα εγώ θα γελάω,/μα θα κλάψεις εσύ.

»Η δική σου εικόνα/έχει πλέον χαθεί,/τη σκεπάζουν αράχνες/και την κρύβει ντροπή./Προκειμένου να είσαι/της ζωής μου η σκιά/κοίτα βρες κάποιον άλλον/πριν γεράσει η καρδιά.

»Για μια αγάπη καινούρια/θα χαράξω πορεία,/εσύ ήσουνα για μένα/μια παλιά ιστορία».

«Χρόνια σε πλήρωνα με χτυποκάρδια,/πληγές μού άνοιξες στα στήθια προ πολλού./Κι έχω ενθύμια βαθιά σημάδια./Άντε παράτα με κι ακούμπα κάπου αλλού.

»Εγώ σπατάλησα πλούτη και νιάτα/για να σε φέρω μες στο δρόμο του καλού./Μα εσύ διάλεξες δική σου στράτα./Άντε παράτα με κι ακούμπα κάπου αλλού.

»Κι αν κατρακύλησα, εσύ μ' έχεις σπρώξει,/μα τώρα γλίτωσα απ' τα χείλη του γκρεμού./Την ψεύτρα αγάπη σου την έχω νιώσει./Άντε παράτα με κι ακούμπα κάπου αλλού».

Ένα παλιό τραγούδι του Καλδάρα, το λέει η συχωρεμένη η Νίνου. Είναι, μου φαίνεται, από τα τελευταία της τραγούδια.

Θάσος, Αύγουστος 1981

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κι ΕΔΩ ΚΑΠΟΥ τέλειωσε η κουβέντα μας με τον Στέλιο. Ελλιπής, φυσικά, αλλά καλύτερα απ' το να μην υπήρχε καθόλου. Καμιά εξάλλου συνομιλία δε σταματά ανάμεσα σε δύο φίλους που αγαπιούνται. Μόνο ο θάνατος είναι η τελεία του διαλόγου και το φέρετρο η παύλα του. Ωστόσο, αυτό είναι, και για τους δυο μας, ελπίζω, ακόμα μακριά.

Μάιος 2000

Επιμέλεια έκδοσης: ΤΟΝΙΑ ΧΟΥΡΧΟΥΛΗ,
ΜΑΡΙΑ ΓΟΥΡΝΙΕΖΑΚΗ, ΒΑΣΙΑ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ
Γλωσσική επιμέλεια: ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΚΑΣΑΠΑΚΗ
Φωτοστοιχειοθεσία – Φιλμ – Μοντάζ – Διαχωρισμοί
– Εξώφυλλο: ΑΤΕΛΙΕ Ε.Ο.Λ.
Εκτύπωση: ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ Ε.Ο.Λ.
Πλαστικοποίηση εξωφύλλου: Ι. ΧΑΡΑΜΑΡΑΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.
Βιβλιοδεσία: ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΚΟΒΑΝΗΣ
Υπεύθυνος παραγωγής: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΑΡΑΚΗΣ
Υπεύθυνος διακίνησης: ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜΙΔΟΥ
Σωτηρία Μπέλλου.
Πότε Ντόρτια, Πότε Εξάρες

*

ΗΛΙΑΣ ΒΟΛΙΩΤΗΣ-ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ
Η Τριλογία της Μουσικής – 1
Ελλήνων Μούσα Λαϊκή

Η Τριλογία της Μουσικής – 2
Αδέσποτες Μελωδίες

*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ
Φλας Μπακ.
Μια Ζωή Σινεμά

*

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΛΙΚΑΡΑΚΗΣ
Ο Μύθος

«Ήταν καλοκαίρι του '80 ή του '81, είκοσι χρόνια πριν, όταν ανεβήκαμε με τον Στέλιο Καζαντζίδη και τη Βάσω, τη γυναίκα του (παντρεύτηκαν στην εκκλησία ένα χρόνο αργότερα), στο νησί μου, τη Θάσο, κι εκεί ο Στέλιος ήταν πανευτυχής, γιατί μαζί με τους κατοίκους του νησιού, που τον αγαπούσαν, βρήκε και στις θάλασσές του άφθονα ψάρια που σπεύδαν να αγκιστρωθούν στο τσαπαρί του, σαν να έψαχναν και αυτά, τα άφωνα, τη μεγάλη φωνή.

»Πρωί και απόγευμα, σούρουπο, βγαίναμε για ψάρεμα με τη βάρκα του Αντώνη και τα μεσημέρια, κάτω από τα πεύκα, καθόμασταν οι δυο μας μπροστά σ' ένα μαγνητοφωνάκι και μιλούσαμε. Γεμίσαμε έτσι κάπου είκοσι κασέτες της μιάμισης ώρας».

A314

ISBN 960-14-0283-7

9 789601 402833

http://www.livanis.gr